

TARTALOM

► Buda Ferenc (1936–2025)	3
Buda Ferenc Hej, nagyanyám; Még jó; A tű fokán túl; Jó volt; A lelkész csendben prédikál; Jön a fájdalom; Hajdan úgy hittem; Hullámverés; Út Eufémiába; Perspektíva; Virrasztó; „Popcorn”; Idegenül; A szél suhog; Röpcédula; Gyűlölet; Aprólék-versek (versek)	4
Füzi László Jegyzet Buda Ferenc verseihez	13
►	
Darvasi László Neandervölgyiek	15
Tatár Sándor így dől az egykor domináns dominó (vers)	22
N. Horváth Béla Az újraolvasott Illyés (A Beatrice apródjai regénypoétikája)	25
Zámbó Bianka Szakadás testben, nyelvben, létben (Tandori Dezső: Hashártyaszakadási elégia)	38
Jenei Gyula Rendszerek, repedések, görcs, mozi (vers)	45
►	
György Sándor „Csak egy pici eszem lett volna, most nem lenne bajom” (A szentkirályi fegyverrejtegetők ügye az 1956 utáni megtorlás- ban)	47
Szabó Karina Építőtáborok Bács-Kiskun megyében a Kádár-korszakban (A Helvéciai Állami Gazdaság kunbaracsi építőtáborának működése)	57
Füzi László Út a szimbolikus mezőhöz (Apáti-Tóth Sándor képeiről)	68
Balázs Géza Pest-budai táltosok – Dömötör Tekla utolsó egyetemi évei (Emlékezés születésének 100. és 110. évfordulóján)	86
Juhász Attila Felezés, kettőződés (Zalán Tibor újfajta szonettalakzatáról A nehéz léptű ember című kötet versciklusa alapján)	93
►	
Fenyő Dániel Sereghajtó főserreg (Kemény István: Lovag Dulcinea)	104
Fried István „A nyughatatlan lelkek alkonyati topográfiaja” (Papp Attila Zsolt: Villa Deodati)	109

Apáti-Tóth Sándor fotói

FORRAS

57. ÉVFOLYAM | 2025. 11.

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Magyar Kultúráért Alapítvány, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék;* *Honlapcím:* www.forrasfolyoirat.hu; *E-mail cím:* forras@forrasfolyoirat.hu ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; *Tel.:* 76/508-160; videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; *Tel.:* 76/501-240; *Felelős vezető: Szakálas Tibor*

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Buda Ferenc (1936–2025)

Buda Ferenc 1936. november 3-án született Debrecenben. Iskoláit, így kényszerből hosszúra nyúlt, megszakított egyetemi tanulmányait is a cívisvárosban, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen végezte. 1955-től jelentek meg versei. Három 1956-os verséért bebörtöztözték, Állampusztára került. 1965-ben családjával Kecskeméten telepedett le.

A lap alapításától kezdve a *Forrás* körének legbelsőbb tagja volt. Írása rögtön az első, 1969. márciusi számban megjelent; az Ady Endrére emlékező blokkot nyitotta négybekezdéses, lírai kisprózája, *Nem halt meg* címmel. Utolsó, még életében megjelent versei a 2025. szeptemberi lapszámunk élénk láttak napvilágot.

Mindig vállalta debreceniségét, írásaiban pontosan megírta ottani kötődéseit, életműve nagyrészt azonban itt, Kecskeméten hozta létre. Belenőtt a városba, a tájba, s hogy ez így történt, abban segíthetett, hogy fiatalon Debrecenbe is bele tudott nőni. Az itteni tájhoz számos verse kötődik. „*Homok-haza Szikföld-haza / múltam és jövőm halmaza*” – kezdte a *Himnusz haza* című versét, ebből a versből kiemelve a *Homok-haza* kifejezés kötődésünk természetes mutatójává emelkedett. Nem szoktunk hangzatos kifejezéseket használni, most mégis ki kell mondanunk, a Katona József óta eltelt két évszázadnak ebből a tájból-városból táplálkozó legjelentősebb költői életművét teremtette meg. Ez az általa elnyert díjakban is megmutatkozott. Többek között Kossuth-díjas volt, valamint a Nemzet Művésze.

A szerkesztőségbe a legutóbbi időkig is mindig szívesen jött, a szerkesztőséget hátországnak tekintette a maga számára, mi pedig vártuk az érkezését. Nekünk is szükségünk volt a véleményére, a világgal és a magunk dolgaival kapcsolatban is, nekünk mércét, igazodási pontot jelentettek a szavai. Verseinek meghatározó többsége a *Forrás*ban jelent meg. A betegsége alatt írott verseinek közlését is mi kezdtük meg.

Buda Ferenc méltósággal viselt, hosszantartó betegség után hunyt el Kecskeméten, 2025. szeptember 16-án. A *Forrás* és köre feladatának tekinti életművének, szellemiségének, hagyatékának méltó módon való megőrzését, feldolgozását, gondozását. E vállalásnak a jövőben igyekszünk maradéktalanul eleget tenni.

Kedves Barátunk, köszönjük, hogy velünk voltál!

A Szerkesztőség

Hej, nagyanyám,

Sári Eszter
tekintete nem ereszt el!
Levélbélyegnyi csepp fénykép
őrzi fakuló emlékét:
néz előre egyenesen,
nincs halovány mosolya sem.
Arca láttán elgondolom:
ugyan mit is szólna vajon
némely rút szitokszavamra,
s egy nap hányszor csapna szájon,
hogy a csúf szó nekem fájjon.
E körömnyi fakó fénykép
őrzi holtomig emlékét.
Szült egy seregnyi gyereket,
csaknem annyit eltemetett.
Számomra ő is: *Eredet*.
Élt dologban – meghalt kínban.
Közte s köztem örök híd van.

Még jó

Voltam harmincegy napig katona,
s még jó, hogy nem küldtek ölni sehova.
Csak a lőtérén, ahol tág volt a hely,
hullt lábunk elé a töltényhüvely.

Telt-múlt az idő – egy bő negyedév –,
S rászaporázott sokféle lövedék:
ágyúké, tankoké, géppisztolyoké,
S csitultuk után se lőn minden oké.

Merthogy nyugton eltűnjük még az ígát,
S el ne kövessünk újabb galibát,
egy emlékezetes korszakon át
időztek nálunk megszálló katonák.

No, aztán ennek is vége szakadt,
S elhúzott Moszkvába az a hosszú vonat.
Van, ki – haj! – máiglan emlegeti.
(Még jó, hogy maradtak itt emberei...)

A tű fokán túl

„Könnyebb a tévének a tű
fokán átmenni, hogynem
a gazdagnak az Isten
országába bejutni.”

Máté 19:24

A tű fokán, a tű fokán
túljutsz-e vajon, kispofám?
Népes, vegyes, sőt cifra had,
ki *emez* oldalon marad.

Bárány, teve, ló, kis számár
– kit volt utasa visszavár –
átvergődik vagy átvonul,
de *túljut* ama tű fokán.

S a többi? Az kárhozatba hull?

Túlhan vajon majd lesz-e hely,
hoggy te is ott elvesztegelj?
S a vígan átjutók közül,
a túlhan rejtőzők közül
van-e, ki mégsem üdvözülni?

Lesz-e, ki ott is megfeszül?

Jó volt

Jó volt, de jó volt
valaha
teremni mint az
almafa
nevelni újabb
ágakat

Nehéz a szívem
megszakad

A lelkész csendben prédikál

A lelkész csendben prédikál,
én meg csak itt pogánykodom.
Hitem: tollatlan kismadár.
Kételyem: mázsás masztodon.
Ne kérdezd, min támaszkodom.

Jön a fájdalom

„Jön a fájdalom fölfelé”
Nagy László

I.

Jön a fájdalom, megtapad,
belakja hátad-derekad,
sunyin beékelődik a
kopott, elkínzott csigolyák
közé, ott berendezkedik,
elvan éjfél-től-hajnalig,
már-már örökre ott lakik
és rendelkezik pimaszul,
megmutatja, hogy ki az úr,
S ahol eleven – odaszúr.

II.

Bujdokló, sunyi fájdalom
beleimben,
a vállamon,
duzzadó vén bokáimon,
álmomból fel-felriogat,
vak szemmel reámpillogat,
gyötri az öreg inakat,
csikorítja a csontokat.
S bár nincs egy értelmes szava,
jól hallom, miket mondogat,
látom, hogy merre mutogat,
hová tereli utamat.

Hajdan úgy hittem

Hajdan úgy hittem: jó pásztor vagyok,
gondomra bízva bárányok, juhok,
s míg őket jó fűvön legeltetem,
küldetésemet is betölthetem.

Mindből sajtó hiány lett s egyre nő,
kivet magából már a téridő,
rég elképzelt nyájam szétszéledsz,
s ma már tudom: mindennek vége lesz.

Valamiben csak meg kell halni? Nem?
S majdnem mindegy, hogy van vagy nincs hitem.
Vonszolódik az ember, nem rohan.
Jól megtetézted málhám, jó Uram.

Gondok, hitek meg ordas kételyek.
Szabad az út – s az ember tévelyeg.
Végstációkra biztos út vezet,
de járni rajta nem tiszta élvezet.

Tömeg torlódik végig az uton,
s kiben mi rejlik, bizony nem tudom.
Felebarát? *Vagy tán egészen az?*
Ha vet egy jó szót, már az is vigasz.

Hullámverés

Tenger? Azt láttam egyszer én.
Azaz csupán az öblét:
lestem egy kőszirt szegletén,
mint lüktet az öröklét.

S az óceán milyen lehet?
Túlér a láthatáron?
Fenntartja-e a lelkeket,
ha benne úszni vágyom?

Nem volt és nem is lesz tengerem,
kuporgok lenn a kútban,
jobb híján azt merengetem
mélységtől megvakultan,

Tenyérnyi kerek mennyezet
tetőz rám a magasban.
Előle nem rejtőzhetek:
figyel rám lankadatlan.

Ügyel rám lankadatlan.

Út Eufémiába

Ha minden jóra forduland,
nem jó több háborús kaland,
se gazdag nem lesz, sem szegény
s eltikkad minden zivatar,
egy csendes utca szegletén
kinyit egy *kocsmahivatal*.
Oda betérhet bárki is
– ha csak neki nem túl cikis –

s mindegy, hogy emez vagy amaz
kire szavaz vagy nem szavaz,
hol Mihály, Buddha s Belzebub
egy pofa sörre összefut,
s hová magam is réveteg
orcával be-betévedek.
S egy nap – no nézd: a kis hamis! –
benyit a Handa banadagazda is,
lerak a pultra két *kanyit*,
– merthogy ingyen ő sem kaphat itt,
legfeljebb tiszta levegőt,
s azt is főleg csak délelőtt,
s a pultos folyton jól figyel,
megjegyzí jól: kinek mi kell
s ki-ki mennyivel tartozik,
– hisz üzletet visz, nem mozit! –
s itt mindenért fizetni kell –
szélhámosoknak nincs hitel!

Perspektíva

Ha egy év múlva tudok még mászni,
majd elgondolom: egy évvel korábban
még járni is tudtam.

Hol jó napom – hol rossz napom:
magamnak jól beoszthatom.
Ha keveslem – szorozhatom,
ha sokallom – eloszthatom.

Tavaszdíó? Vagy őszdíó?
Szelidítő? Vagy bőszítő?
Felkészítő?: Kikészítő?
Szakállat-hajat őszítő?

Virrasztó

Lenyeltem még este az altatót,
s még előtte *a meg nem nyugtatót*.
Az idő meg valahogy eltelik.
Le nem hunyom a szemem reggelig.

Alszol? Nem alszol? Tökmindegy, öreg.
Az ablakon túl álom őgyeleg,
sarkon fordul, majd elhúz messzire,
s lüktet-dobog a Föld lázas szíve.

„Popcorn”

Csak el ne hidd, hogy tied a világ!
Egy fán csücsülsz, de leszakad az ág,
fönn csak forog-kering az űrvilág,
lenn: készenlétben kifent fűkaszák.

Aludnom kellene, de nem tudok,
tébolyodottan egyhelyben futok.
Jön az álom, majd csalfán elsuhan –
mit nem adnék egy alvásért, Uram!

(Záradék)

Kontradikció

Hisz tudod, Uram, mi vagyok a kezeden:
titokban hú – nyíltan meg engedetlen.

✱

✱ ✱

Lassan lejár
lassan lejár
közel a leg-
végső határ
túl azon
nem repülő madár

s ha átlebben is
visszaszáll
mert fészekre
ott
nem talál
el- s visszaszáll
csak visszaszáll
az a madár
az a madár
s leszáll az est
az éj
beáll
az éj
beáll

Idegenül

Idegenül bolyongok álmaimban
sosem látott utakra bukkanak
lehet rajtuk éjhosszat tévelyegnem
míg végül már magamra se találok
s ha szembe jön velem egy ismeretlen
töprenghetek: ő az? Vagy én vagyok?...

A szél suhog

A szél suhog – a falevél zizeg.
Van még szavam, de nem kell senkinek.
(Persze túlzás, ahogy fogalmazom –
jobb így: nem lesz belőle közhaszon.)

Röpcédula

Te féltényérnyi hómező,
papírlap, sorsot környező,
te kitagadott, mostoha,
tisztá szó lenge otthona
te lázadó, te üldözött
Kockázata két tűz között
előőrs harcban, ostromon,

tétel egy bűnjel-lajstromon,
te véderő, te vádirat,
túlpartra küldött távirat,
veszendő röpke cédula,
aki ha kell, mindenhova
eljuttatod a híreket,
s a szíved soha nem remeg,
és a szabadság földereng.

Gyűlölet

Tarasz Sevcsenko szobra
itt állt a posztamensen.
S jöttek a gonosz törpék –
szétdúlták, összetörték.
Nem ártott senkinek sem.

Aprólék-versek

– *Egy álmatlan éjszaka (mellék) termékei* –

Eszterkém,
örzőangyalom,
kérelek, ne kobozd el vörösborom:
egyetlen kurta korty még meg nem árt –
nem ettől lesz iszákos vén apád.

Jön a fájdalom, megtapad,
belakja hátad, derekad,
sunyin beékelődik a
kopott, elkínzott csigolyák
közé, ott berendezkedik,
elvan éjjeltől-hajnalig,
már-már örökre ott lakik
és rendelkezik pimaszul,

megmutatja, hogy ki az úr,
S ahol eleven, odaszúr.

(A sztómazsák)
Telik, csak telik, megtelik,
gyűjti szorgosan reggelig,
ha nem ürítem, szétfakad,
összerondítja ágyamat,
rendetlen ruháimat,
sunnyin, gonoszul rámszakad,
szégyenem szennye rámtapad.

Hajdan úgy hittem: jó pásztor vagyok,
gondomra bízva bárányok, juhok,
s míg őket jó fűvön legeltetem,
Küldetésemet is betölthetem.

Mindez sajnó hiány lett, s egyre nő.
Kivet magából már a téridő,
rég elképzelt nyájam szétszéledez,
s ma már *tudom*: mindennek vége lesz.

Valamiben csak meg kell halni? Nem?
S majdnem mindegy, hogy van vagy nincs hitem.
Vonszolódik az ember, nem rohan.
Jól megtetézted málhám, jó Uram.

Jegyzet BUDA FERENC VERSEIHEZ

Buda Ferencről 2025 nyarán két alkalommal kaptam verseket közlésre. Először 2025. május 28-án, amikor szerkesztőségünk tagjai meglátogatták otthonában, a betegágyánál. Korábban többször is mondta, hogy bejön majd a szerkesztőségbe, de erre már nem kerülhetett sor. Az átadott verseket írólapra, kézzel írta. Tisztázatok voltak, ahogy mondta, éjszakánként fejben folyamatosan verssorokon gondolkodott, volt, hogy hajnalban felkelt, s számára is szinte olvashatatlanul papírra vetette őket, ezek a verssorok, töredékek alakultak át fokozatosan versekké, s kerültek aztán letisztázva az írólapokra. A versek leírása, mondta, azért is fontos volt számára, mert az akkor már

szétesett kézírása a versek írásakor újra összeállt. Az ekkor kapott verseket, elhagyva közülük a tisztázatok között szereplő, de már korábban megjelenteket, folyóiratunk szeptemberi számában közöltük, a versek korrektúra-levonatát Buda Ferenc még látta, mi több, még a kinyomtatott számot is át tudtam adni neki.

Július közepén újabb verseket kaptam tőle közlésre, ezek jelennek meg mostani számunkban. Itt is voltak már korábban megjelent versek, ezeket elhagytuk. Külön kérdéskén merült fel az *Aprólék*-versek című „versbokra”, mivel ennek egyes részei, ahogy az olvasó is láthatja, önálló verssé nőttek ki magukat. Kérdésemre, hogy közöljük-e ezt a ciklusként is értelmezhető versbokrót önállóan, igennel válaszolt. A fentebb közölt versekről levonatot már nem látott, de a géppapírra kinyomtatott változatukat még megmutathattam neki. Ugyanakkor ennek a végső időszaknak a verseit átadta egyik lányának, Buda Eszternek is, ezeket Eszter férje, Orosz Csaba beszkennelte és begépelte, ezt az anyagot megkaptuk tőlük közlésre, amiért köszönetet mondunk. Közöttük is voltak már korábban megjelentek, voltak olyanok, amelyek a szeptemberi számunkban jelentek meg, s voltak olyanok is, amelyek a mostani számunkban kerülnek közlésre. Mindezzel együtt azonban vannak köztük még teljesen közöletlenek is, terveink szerint ezek közlésére jövő tavasszal, Buda Ferencre emlékező összeállításunk élén kerül majd sor.

A 2025 szeptemberében és a mostani számunkban megjelent, valamint a 2026 tavaszán megjelenő versek képezik Buda Ferenc végső életszakaszának általunk most ismert, irodalmi igénnyel megfogalmazott dokumentumait. Hagyatékában bizonyára található még kiadatlan több vers, s számos önmagában létező strófa, verskezdemény. A közölt és a még közlendő versek keletkezési idejét nem ismerjük, még azt sem lehet elmondani, hogy az elsőként átadott versek korábban keletkeztek, mint a később átadottak, mivel mindig számos, lezártnak tekintett vers közül válogatott – így a közlések során sem tudtunk időrendi szempontot érvényesíteni. Feltűnő az is, hogy több, évekkel vagy akár évtizedekkel korábban keletkezett versét is „továbbírta”. Arra a júliusban feltett kérdésemre, hogy ír-e még verset, ágyában fekvé a két kezével egy vízszintes vonalat húzott. Utolsó látogatásomkor ehhez még annyit tett hozzá, megnyugtatta, hogy ezeket a verseket megírta.

Füzi László

Neandervölgyiek

1958 kora nyara volt. Erna nem lépett be a szobába, mert azt hitte, félrehallott valamit. Pedig elhangzott a szó. Tisztán hallotta, nem értette félre. Állt a nyitott ajtó takarásában, látta Gált és a könyvekkel pakolt dohányzóasztal egy részletét, lelóg a megsárgult csipketerítő. Kicsit előre hajolt, de csak egy pillanatra, nem szerette volna, hogy lelepleződjön. A férfi fekete, egyenszabott öltönyt viselt, cigarettázott, volt előttük két üres konyakos pohár, éppen a balatoni kagylóvitorlás mellett, amit tavaly hoztak Gállal Tihanyból. Át lehet fűzni a hason fekvő kagylót, a drótrúdra pici vászonvitorlát varrni.

Örök emlék, puszi.

A visszhang nem felejt, ismétlése korrekt, a kecskeköröm beleváj a talpba.

Erna egy hétig kötözött lábbal járt a strandra.

A férfiak között meg-meglíbbent a füst. Egyébként nyugodt volt a tónus, mintha az előbb az öltönyös nem is azt a szót mondta volna, hanem valami kedvességet, egy bátorítást, dicséretet. De hát nem az jött ki a száján, hanem egészen más. Pecsétgyűrűje is volt, hamut ütögetett a nehéz ólomüveg tartóba, amit Erna annyira szeretett volna kidobni egy ideje, még össze is vesztek a tanárral, tűnjön innen ez a szar, nem, nem, nem engedem, Gál érthetetlenül makacsolta meg magát, pedig a könyvein kívül annyira nem érdekelte a tárgyi világ.

Az öltönyös észrevette Ernát, éppen csak odapillantott, könnyedén intett, üljön csak le.

– Bocsásson meg, de ki maga? – kérdezte Erna, elhelyezkedett a használattól megöblösödött fotelban.

Az idegen tudomást sem vett róla, folytatta.

– És diktált magának – mondta Gálnak, nem kérdezett, megállapított.

– Igen. De inkább ő maga írt a szobájában. Elemzett.

– Mit elemzett?

– Már elmondtam ezt, elvtárs. Nem emlékszem, két éve volt, 1956. október 25-én – és még hozzátette: – A Parlamentnél. Ahol valakik aztán lőttek. Maga tudja, kik lőttek?

– Provokál?

– Érdeklődöm.

– Maradjunk annál, hogy Boróka elemzett – a férfi idegesen a hajába túrt.
– A többpártrendszerrel. A megtorlással. A munkásvagyon fölszámolásáról. A zsidókról?

▼

(Regényrészlet – folytatás)

– Arról nem, kellett volna?

– Itt én kérdezek.

Gál eddig bírta, Erna már fölmérte, milyen állapotba került, hát nem maradt nyugodt, az biztos. A tanár hirtelen, mintha darázs csípte volna, fölállt. Fölkapta a hamutartót az asztalról.

– Vidd ezt ki, kérlek – mondta Ernának.

– Hová?

– Csak vidd ki. Tudod te azt!

– Nem, nem, te viszed ki.

Gál fölállt.

A pasas csak nézett.

– Mit csinál, maga elvtárs?

Erna előrehajolt, mintha egy hülyegyerekhez beszélt volna.

– Nem szeretem ezt a hamutartót, érti? Bizonyos hamutartók fölidegesítik az embert. És csak úgy, ok nélkül. Ránézek, és máris belém áll az ideg. A férjem – kimutatott az ellépő Gál után – mindig behozza ezt a hamutartót. Van tíz másik. De ő ezt hozza be. És attól én ideges leszek. Érti az elvtárs?

A nyomozó elmosolyodott.

– És a férje mit mondott, amikor diktáltak neki? Volt hozzáfűznivalója? Kommentált? – érdeklődött, de mint aki nem is vár választ.

Gál visszajött.

– Nem volt hozzáfűznivalóm, kérem. Egy professzor gondolatait tiszteletben tartom.

A pasas többször komolyan bólogatott, igen, hogyne, nagyon is érti. Erna ellenben nem értette, és nyilván Gál se, miért éppen most böffentette rájuk ezt az alakot a proletárdiktatúra selymesebb változata. Miért két év után kapargatták föl ezt a történetet. Az október 25-én esett családi eseményeket alaposan kivizsgálták. Nem is vegzáltak igazán senkit, csak Ernát és Csalánét május elseje után, a temetői atrocitás miatt. Bevitték őket sírgyalázásért, aztán elengedték őket.

Érdekes volt a küldönc máskülönben. Mert olyan semmilyen volt, és ez a semmilyenség nélkülözött bármilyen érdekességet, a legapróbb különösséget. Néz tükörbe? Milyennek gondolja magát? Egy ilyen alakot két helyen látott szívesen az ember, gondolta Erna. A hűtőpult mögött. Vagy a színpadon. Annyira nincs karaktere, hogyha vágja a parizert, nem csap be, az annyi deka. Annyira nincs karaktere, hogyha a színpadon játszik, érezni lehet a szocializmus, vagy minek nevezze, semmilyenségre irányuló törekvését. Néhányan lehetnek valamilyenek. A többség semmilyen se legyen. És az se legyen valamilyen, aki gyakorlati módon felel a semmilyenség fenntartásáért, besúg, nyomoz, lehallgat, letartóztat. Vallat. Olyan semmilyen volt ez az alak, mint azok a tulajdonságnélküliek, akik a kelet-európai pampákról bukkannak elő, és nem egy nyugati nagyváros forgatagá-

ban igyekeznek sorsot és egyebet találni, a hatalom képviselőiként találtak identitásra, miközben százszor is ugyanúgy kenték meg a vajas kenyeret esténként.

– Nem kér egy vajas kenyeret? – kérdezte Erna.

– De aztán a kezébe adták a mikrofont, nem? – a pasas rendületlenül folytatta.

Gál még mindig állt, bámult lefelé.

– Belebeszélt, nem?

– Beszéltem, igen.

– Boróka diktálta.

Gál a levegőbe csapott.

– Dehogy. Azt se tudom, hol volt akkor. Nekem nem diktált a professzor, elvtárs. Azt mondtam, amit gondoltam. A kulturális ismereteimről adtam számot.

– Értem. Konkrétan?

– A bolygó zsidó történetét meséltem el. És Erkelről is beszéltem, azt hiszem – magyarázta Gál.

És akkor a mosolygó Ernának leesett a tantusz. Ez egy rendes kihallgatás mégiscsak. Nem is az, hogy egy rendőrségi esemény. Lehetnének bent az őrsön. A nyomozók irodájában. Furcsa volt, hogy nem nyomban látta át a helyzetet. Azt is tudta, hogy miféle esemény van terítéken, mi miatt vegzálják ilyen látványosan és álságosan Gált. Azokról a pillanatokról volt szó, és később pontról pontra rekonstruálta, amikor Kiserna *elveszett*. Október 25-én ők fent voltak a Parlamentben, onnan látták, hogyan kezdik el lőni az oroszok meg az államvédelmisek a tüntető tömeget. Előtte Gál Wágnerről beszélt a Parlamentbe menekített, majd ott fölszerelt rádióban. Egy ország hallotta volna, de nem hallotta, mert a sugárzást vagy mit, nem kapcsolták be, nem volt adás, így aztán Gál szegény a falra hánnya a borsót.

– Pontosan megvan nekünk, mit mondott, elvtárs. Megvan a felvétel – mondta a pasas.

Gál végre leült. A homlokát ráncolva gondolkodott. Ez az ember vagy blöfföl vagy nem. De inkább blöfföl.

– Na, látja – helyeselt Gál –, akkor tudják miről beszéltem.

– Szórol szóra.

– Akkor viszont nem értem, mi a látogatás célja.

Amikor ezt Gál megjegyezte, a pasas Erna felé fordult.

– És maga, asszonyom?

– Mert velem mi van?

A pasas elmosolyodott.

– Maga rendőrségi alkalmazott volt a Horthy-rendszerben.

– Gépelő kisasszony voltam, elvtárs. És valóban. A rendőrségen.

– Miféle iratokat gépelt?

– Lopások, tolvajlások, garázdaságok jegyzőkönyvét.
– Kommunista üldözéseket?
– A fiaim azok, kommunisták.
– Valóban?
– Maga szerint nem?
– Én kérdezek.
– Jó, akkor válaszolok. Zsolt fiam irodalomtanár, Sándor általános iskolában tanít.

– Mit tanít Lackó Sándor?
– Miért nem kérdezi meg tőle?
– Ne szórakozzon, válaszoljon.
– De kérem, ez a hangnem – Gál újra felállt.
– Ne kéremezzen nekem – ordította hirtelen a pasas, kivörösödött. Ki tudja, talán be volt szarva. Talán így tanulta, hogy kell csinálni a beszaratást. Ernának lett elege, meg rá is jött, mi ez az egész, mire megy ki a játék. Meg akarják ijeszteni. Fúria. Az lett. Egy boszorkány lettem, sárkány. Mert ezt így nem, ezt a mocskos, agresszív tónust nem, ennek ő ellene megy bármi áron. Vele nem beszélnek így. És Gállal sem.

Hallotta a hangját, rikácsolt.

– Na, idefigyeljen, elvtárs. Nem tudom, mit akar maga mitőlünk. Nem tudom, ki küldte ide, ki a tótumfaktum adta magának direktívába, hogy bennünket, idős, becsületben és munkában megöszült, *jaj, de szépen mondom*, embereket vegzáljon, de elárulom magának, hogy engem egy kommunista erőszakolt meg negyven éve. Érti? Én szültem két gyereket a szocializmusnak. Az én fiaim a szarba mártóztak az olyanok miatt, mint maga. Most pedig fölszólítom, hogy távozzon. Ne fenyegetőzzön, mert itt nem fél magától senki. Kint tágasabb.

A férfi föl akart állni, idegességében visszahuppant, remegett. De inkább a dühtől.

– Asszonyom, maga nem tudja, mit beszél.

– Hogyne tudnám. Én mindig tudom, miről beszélek!

Tényleg? Ezen el kell gondolkodnom.

A pasas fölállt, nem akart érzelmet mutatni, osztani, szorozni kellett. Nem olyan olcsón adta a bőrét, a fene nagy méltóságát. A rádióhoz lépett. Rajta fénylett egy üveg, amit még Erna állított oda vagy két éve. Egy vodkás üveg, cirill betűk, a városon keresztül vonult tankok egyik emléke. A pasas forgatta, szagolta is, jól megbámulta.

– Ez meg mi? – úgy kérdezte, mintha nem is kiabáltak volna az előbb.

– Egy kedves barátunk hozta személyesen Moszkvából – zihálta még mindig Erna.

– Személyesen?

– Látja, nem? A barátunk szokott kedveskedni nekünk.
 – Ki a maguk barátja?
 – Sztjepan – szólt Erna, a szeme se rebbent.
 A férfi merőn nézett rá, visszahelyezte az üveget.
 – Nem mutatna be neki?
 – Ó, Sztjepan nagyon elfoglalt, nyomozó elvtárs. Hol erre jár, hol arra.
 – Mert mit csinál most?
 – Pesten van. Jobb magának, ha nincs tudomása arról, mit dolgozik. Gál ámulattal figyelt.

Amikor végre az illető elhordta az irháját, sokáig ültek egymás mellett. Gál sóhajtozott, még a rádiót se kapcsolta be. Erna nézegette a főszereplővé vált vodkás üveget.

Jól van, úgy hát dolguk lett, pedig nem tervezték, hogy bárhová is mennének már aznap. A gyakorlati kertbe indultak Sándorhoz. Gál szótlán volt az úton, szórakozott. Akkorra már délután lett, és a hőség a sövények, bokrok alá vonult vissza. Alig mozdult a levegő. Nem volt tanítás, az iskola üresen magasodott a templommal szemben, az ajtó nyitva volt. A templomfal mellett leereszkedtek a náddal benőtt lapályos rész felé, ahol valaha a Tinóka folydogált, legalábbis Gál állítása szerint, most csak egy bűzös, nádszakállú árok tenyéryi kecskebékákkal. Aztán oldalt fordultak az egykori Lehoczky malom irányába, a nagy méretű, csupasz téglapépület is csöndben nyugodott. A kisimult Galambos-tóra rásütött a lebukó nap, bevérezte. Ugattak a kutyák, nem volt jobb dolguk. Elértek az iskola gyakorlati kertjébe. A terület eredetileg náddal és akáccal benőtt városvégi horpadás volt, de Sándor, amikor kitalálta ezt a kertet, kis közbenjárással elérte, hogy föltöltsék, mégpedig nem is akármilyen földdel, mert azt a Kollowitz kastélyudvar hátsó traktusáról hordta neki a munkagép már februárban. Akkor még Zente iskolaigazgató támogatta Sándort, ebben az ügyben is besegített, a técesznél ő intézte el, hogy kölcsönözzenek nyergesvonalót, a földhordásra beszerezte az állami engedélyt. A földet, néhány ismerőse közreműködésével, Sándor lapátolta föl a platóra, mint régen az apja, aki a gróf alkalmazásában állt, és irányította a félszáz évvel ezelőtti földmunkákat.

A kertben megérett a tök, már piroslott a paradicsom, és volt paprika is. A zöldségeskert végén kalyiba állt, Sándor szeretett itt lenni, és most ott tartózkodott Werner Vali is, ami nem volt akkora meglepetés, talán az lett volna érdekes, ha nincs itt.

– Anyám – Sándor leültette őket. Gált úgy szólította, mint régen. – Tanár úr. Sándor kirakott a kis asztalra egy üveget, négyen még éppen körbe tudták ülni. Ha úgy eszel, hogy nagyon lehajtod a fejed, koppansz a szemben ülővel.
 – Összeütök egy lecsót – szólt Vali.

– Az jó lesz – Gál szipogott, törölgette a homlokát, az inge hátán nagy foltta lett az izzadság.

Erna körbenézett, egészen házias volt már a kunyhó, volt terítő, még rádió is, a gerendába vert szögeken lábas lógott, látszott a női kéz nyoma. Az ablakon szűnyogháló, azt a bejárati ajtó elé is szerelt Sándor, aki a házát hátrahagyva és csak ritkán látogatva inkább itt időzött. Nyáron, mint most is, nyitva lehetett hagyni az ajtót, hallották, hogy ugat a szemközti szomszéd, Vasné kutyája. Sándor várakozón nézett az anyjára.

– Jönni fogak érted – mondta végre Erna.

– Nem tudom, elég lesz-e a kenyér – jegyezte meg Vali, megfordult a tűzhelytől.

– Elég lesz – Erna lehajtotta a fejét, mintha az ő bűne lenne, hogy kimondta. Gál újra töltött.

Kint meleg, alkonyi szél lökdösött kerítést, gallyat, faágat. Zörgött a pösz-métebokrok sora a gyalogút mellett, a föltámadó szél belefésült a veteményesbe. A kert hátsó traktusán fehér akácok álltak őrt. Tömény olajszaguk átjárta a háziköt, ami a gyakorlati kertben védett terület lett, Sándor úgy eszkábálta össze, igaz, még nem volt egészen készen, hogy a körbe kerülő sövények óvják állattól, embertől. Már a hárs is virágzott. Megjött a vidéki este, mint egy részeg, fáradt földesúr, basszátok meg. Sándor villanyt gyújtott. Hosszú dróton, az utcáról vezette be az áramot, Gál járta ki neki, egy tanítvány a helyi generátorházánál volt felügyelő. Égett a villanykörte, inkább pislákol.

– Voltak nálam ma – mondta Erna.

– Kicsoda? – kérdezte Sándor.

– Pestről. Egy hülye – szolt Gál.

Sándor elmosolyodott.

– Bármikor elvihetnek. Már holnap reggel – Erna fölemelte a kést, lerakta. – Nagyon nagy volt a pofája.

– A férjem csinálja? – kérdezte Vali.

– Nem tudom – rázta a fejét Erna. – Ő is lehet. Vagy a régiek. A te barátaid – nézett Sándorra.

– Akkor nem hallották? – kérdezte Sándor, és a helyzethez nem illő nyugalommal fölállt, kezében a pohár, lehajtotta.

– Mit kellett volna hallani? – kérdezte Gál.

– Hogy elvisznek téged? – ezt meg Erna kérdezte.

– Kivégezték Nagy Imrét. Bement a rádió.

Nem szoltak semmit. Gál lehajtotta a fejét, mint aki elszégyelli magát, aztán önkéntelenül szedett még a lecsóból. Néhány csepp félrehullt. Erna nem szolt rá. Vali öntött a poharakba, félig. Olyan jól tudta ezt a Vali, félig önteni.

Bizonytalan csönd lett köztük. Mint amibe mégis belebeszélnek.

Amikor ballagtak haza a sötétben, kart karba fonva, Gál összevissza magyarázott. Mint akire rátört valami csöndes, engesztelhetetlen hoppáré. Erna ismerte ezt az állapotát. Ha hiszünk a sorsban, vagyis elfogadjuk az emberi élet rendeltetésének szükségességét, akkor másképpen kell a dolgok jelentéséhez fordulnunk. Sors ez, vagy az ő döntése? Ha azt mondom sors, akkor kevesebbet adok a szabad akarat lehetőségére. Hogy rendes, kielégítő sorsot kapirgáljon össze magának valaki, nagyon keveseknek adatott meg ezen a földön.

Gál megállt az árokparton, Erna megijedt, bele fog borulni. Kutyaugatás hallatszott. Békák is kuruttyoltak, zenéltek a szúnyogok. Fent a csillagos égbolt, nem, az soha nem szakad le, történhet bármi.

Ő nem azt mondja, magyarázta Gál, hogy az emberi sors csak tragikus vagy szívszorító színezetet ölthet. Mint az, amiről Sándor beszél.

– Mondd csak ki, hogy Nagy Imre – szólt Erna.

– Jó, kimondom – és aztán Gál folytatta. – Petőfinek sorsa lett. De nézd meg Kossuthot, annak nem, mert az nem sors, hogy égve felejtik a villanyt.

– Az miért nem sors, Endre?

Gál, a nagyokos hallgatott.

– Na jó, az. De csak mi tudjuk, hogy az. Nagy elvtárs olyat csinált.

– El fogják mismásolni.

– Nem tudják.

– Miért ne tudnák? Magad ellen beszélsz, Endre.

– Nem könnyöögött nekik.

Erna is érezte, hogy az Alföldnek ebben az eldugott zugában, a kutyalánc csörgésétől, a tátika szomjas lélegzésétől, a minden aszályt túlélő petúniával teleültetett földjén teljesen valószerűtlen, egyszerűen képtelenség, hogy ők ilyesmiről diskurálnak. A murokkal telenőtt árokpart szélén arról tanácskoznak, hogy az ember, a nagybetűs ember micsoda. Hol van a Hold is, tessék. Ezek a sűrű éjszakák, amik úgy ereszkednek alá, mint a pokróc, hogy az esthajnal harmatjával az ember összes keservét elnyeljék. Az éjszaka óriási itatóspapír lesz. A háború előtt volt itt messze hangzó muzsikaszó. A vonat csattogása most is elhallik kilométerekre. Neki nem annyira hiányzik a cigány húzása, gondolta. Erna nem kívánta, hogy rátörjenek és facsargatni kezdjék az emlékek. Nem akarta, hogy bármi nosztalgikus érzés megzavarja, hogy mégis csak szembe mennek, jó, ez túlzás, mert inkább helyezkednek azzal, amivé lett ez a világ. Ez az itteni világ. A Kádár-uralom, amely módszeresen gyűjtötte magába a semmilyen. Képes lenne Erna a silányság és a közepszerűség természetét megfogalmazni? De nem is akarta.

Ami Rákosi alatt megesett, olyan brutális volt, hogy az ember a disztिंगválási képességét is elvesztette, nem volt képes mérícskélgni, hogy megkülönböztethesse a jó maradékát a legkevesebb rossztól. Értelmezni se nagyon tudta, mi történik vele, mi történik a többi emberrel, a *hétköznapi köztöszövetébe csöndes tombolással*

költözött bele a rettegés. De a felkelés óta mégis ez egy lehetőség lett; az ember mérhetett, elővehette az eltört, a kelleténél rövidebbé lett colostokot. És azzal a rövidebb izével is meg tudott mérni *valamennyit*. Mennyit. A fene egye meg. A fene egye meg.

– Menjünk már, Endre.

Otthon az ágyban Gál némiképp lenyugodva megjegyezte, régen látta már ilyennek Ernát. Az orrára csúszott az olvasószemüveg. Milyennek és mikor. Ilyen, hogyan is mondja csak, kifejezetten rémületesnek.

– Amikor az a pasas idejött? – kérdezte Erna.

– Akkor.

– De hát azt mondták rád, Endre.

– Mert mit mondtak?

– Nem emlékszel?

– Mondott az a hülye mindent. Összevissza hablatyolt – Gál már majdnem aludt.

– Azzal kezdte, hogy uszítasz. Éppen meghallottam.

– Erre nem is figyeltem föl – motyogta Gál.

– Vedd le a szemüveget. Pedig tisztán hallottam.

– Hogy én uszítok?

– Ezt mondta az a hülye.

– Nahát, ez hallatlan – Gál hirtelen fölült. Erna sem tudott fekvé maradni

– Nem kért kegyelmet – mondta tanár egyszerre a sötétségnek. Kint valahol hunyorgott egy részeg lámpaoszlop. Úgy szűrődött be rájuk valamennyi fény. Olyan semmilyen fény.

– Kicsoda?

– Nagy Imre.

– Nem adta oda magát nekik – mondta Erna.

– Nem adta. Adhatta volna, de nem tette. Akkor az egy sors, nem? – Gál visszafeküdt, Erna megfogta a kezét.

így dől az egykor domináns dominó

Először az elsőségről szól, a hódításról,
a térfoglalásról, az uralkodásról (na jó,
legyen „csak dominancia”).* Ebben támogatnak
a becsvágy s a hormonok, hátráltat viszont
(több-kevesebb ádáztsággal) a konkurencia.
(Létezik még az *erkölcsi gátítások* nevű
dzsinnpalack, de olyan óvatlan vagy ostoba
csak nem lesz...!)

Sok éved megy rá, de ha orvul kétely
lopózik beléd, vagy megfáradsz, visszatérít
a jó, a társadalmilag szentesített útra a
közmegegyezés: a lihegő-elszánt küzdés értelmének
megkérdőjelezése lúzeri gyengeség.

Aztán a pozíciómegőrzés, a lecsúszás rémének
távoltartása a tét; ez sokszor csak föl-
polírozott, görcsösen őrzött látszattal,
Patyomkin-paravánnal működik – érzed,
hogy fárasztó, hogy elkopsz, felörlődsz benne,
de nincs a kínálatban más út, egyéb modus vivendi.
Ebben leginkább az *egyéb lehetőség híja* támogat,
környezeted (vélt?) interiorizált elvárásaiból
párolsz le magadnak hajtóerőt, üzemanyagot.
Ellenfeled, gáncsvetőd, a többiekén kívül,
mindinkább a kor: egyrészt a gyengülő-
romladozó test, másrészt a mind gyakrabban
elfojtandó vagy elhessegetendő csüggedés.
Végül az átvészelésről, a túl-, illetve
az életadag-elfogyasztásáig-élésről szól.
Ez (gondoltad egykor tapasztalatlan ifjúként)
nem is feladat; elég nem keresni, lehetőleg
nagy ívben elkerülni a kockázatokat; a többi
a csöndben csordogáló idő dolga. (Tévedtél:
akarni kell és ragaszkodni: elfogadni a

▼
* Érdekes lenne utánamenni, ki ült fel az igazságkeresés rázós vonatára** , s ki meddig zötykölődött rajta.

** gyermekvasút

folyamatos hátrálást, lehetőségzsugorodást – ez amilyen csöndes, láthatatlan, ugyanannyira herkulesi próba.)

A kor kivét (*semmi szenvelgés!*); persze, hiszen őt az ifjak sokkal jobban értik, de öltözz be sziszegés, zúgolódás nélkül
saját korodba, s örülj: elméd még működik,
még célirányos cselekvést jelöl ki –
sag schon: már nem borotva'.
A türelem. Milyen nehéz.
Fogytán időd (*shit!*); bár ne lennél
e sürgetve bénító tudat foglya –
egy rossz hangulat
magával ránt napokra.
Lehet nem vállalnod, hogy ily banális?
– a lesajnálókra is milyen sors vár? –
Taníthat valamit a közelgő halál is;
a fő miért ne tiszta, bár a láb botorkál?
Csapongtál rég, de megtérsz már a földhöz,
méltósággal az üldözött bevárva
(talán ha menekülsz, csak akkor üldöz)
– megérkeztél a holdsütötte sávba.

N. Horváth Béla

Az újraolvasott Illyés*

A Beatrice apródjai regénypoétikája

Illyés elbeszélő prózájában különös helye van a személyes történetnek. Az élet-pályából táplálkozó személyesség köti össze úgyszólván mindegyik ide tartozó művét. A legtipikusabban az ifjúságát elbeszélő trilógiát: *Kora tavasz* (1941), *Hunok Párisban* (1946) és a *Beatrice apródjai* (1979). Persze egyik sem klasszikus önéletrajz, amintohogy az önéletrajziséget először reprezentáló prózai munkája, a *Puszták népe* (1936) sem tekinthető tiszta műfajiságú műnek. Nemcsak a dokumentarista szociográfia és a fikció keveredése teremti meg a sajátos szépprózai alkotást, hanem azok a belső feszültségek is, amelyek a családregegy, fejlődésregegy, épregegy határterületeinek összemosásából adódnak.

Az ifjúkort fikció formában először leíró *Kora tavasz* nem tekinthető klasszikus életrajzi regénynek, de modern kori történelmi regénynek sem. Noha történelmi korban (a forradalmak időszakában, 1918–1919-ben) játszódik a mű, azaz a történelmi háttér nem „kitalált” (ahogy Umberto Eco mondja¹), de nem is hitelesek történelmileg a távolban zajló események, hisz azokról csak beszámolókból értesül az olvasó, s részben az elbeszélő is. De ugyanezt a sajátos történetiséget érzékelhetjük az elmondott családtörténetek fikcionális szubjektivitásában, s még inkább az ifjúkor eseményeinek ábrázolásában (diákkor, barátok, szerelmek). A regény az ifjúkor forradalmainak narratíváiról szól alapvetően.²

Az önéletrajzi elbeszélés keletkezési időrendben második darabja, a párizsi emigrációs évekről szóló *Hunok Párisban* tekinthető a leghomogénebb szövegnek. Azzal együtt is, hogy a regényben a történetek sporadikusak, a szerkezet fragmentális, amint a cselekmény is (elvesznek szereplők, félbemaradnak elbeszélések, a cselekmény töredezett). Illyés a modernitás Párizsát, művészi és társadalmi forradalmiságát egy sajátos optikán keresztül mutatja: a „hunok” szemszögéből, azaz egy nemzedék kerettörténetében (annak társadalmi, faji, etnikai, kulturális sokszínűségében). A *Hunok Párisban* modernségét inkább elbeszélői technikai sajátosságok (a cselekményről leválasztott városképek, azok mozgása, beszédmodok váltakozása, a léptető regény narrativitása) adja, mintsem akár a prousti, akár a joyce-i tradíciók követése.³

A *Beatrice apródjai* a *Kora tavasz* regényidejéhez kapcsolódik, annak folytatása. S a *Hunok Párisban* regényszerkezete, elbeszélő módja után Illyés visszakanyarodik

▼
* A tanulmány az Illyés Gyuláról szóló nagymonográfia készülő harmadik kötetének egyik részlete. A címben jelzett „újra olvasás” azt a szerzői szándékot tükrözi, hogy a mai esztétikai normáink, befogadói horizontunk aspektusából közelítsünk Illyés műveihöz. A nagymonográfia megjelent kötetei: *Nép és nemzet*, Nap K., 2021, *Nemzet és nép*, Nap K., 2023. A harmadik kötet várható megjelenése: 2026 tavasza.

a régi történethez, s nemcsak tematikájában, hanem részben regényszemléletében is. Persze a *Beatrice* poétikailag jelenős eltéréseket is mutat. A *Kora tavasz* előszavában írja Illyés, visszatekintve művének keletkezési idejére, körülményeire: „Mint minden történelmet ábrázoló műben, ebben is két korszak van bezárva: az, amelyről, és az, amelyben íródott.”⁴ Az időnek ez a szétbontása, kettőssége érvényes a későbbi regényre is, sőt, inkább erre.

A *Beatrice* műfajiságáról, „műfaji gondjairól” írja Csoóri Sándor, emlékeztve Illyés alkotói dilemmáira: „Írjon ő is szabályos vagy szabálytalan nagyregényt a Tanácsköztársaság összeomlása utáni időkről? És írja úgy, ahogy azt egy hőmpolygó elbeszélés rendje és talányossága megkívánja? Kezddjen el egy fejezetet például azzal, hogy X. Y. betántorog holtfáradtan a szobájába, kilép a cipőjéből, meglátja magát a tükörben, sárga a szemefehérje, mint a széttaposott libavirág, hátrál undorodva és könyökével lever közben egy kristályvázát? Nem, ilyen részletező és leíró regényt a világért sem írna! Egyrészt, mert unná, másrészt, mert a »mi vidékünkön« mások az igények és a követelmények. Az írók másutt – például Dosztojevszkij, Thomas Mann, Camus – a lélek tudománya előtt törték mindig az utat. Ezzel szemben a közép-európai írók, de különösképp mi magyarok, a történelem tudománya előtt törjük. Ezért aztán a korszakokat átröngenező műnek egyszerre kell dokumentumhitelűnek lennie és lábon álló szépirodalomnak is.”⁵ A *Beatrice* valóban két lábon áll: olykor dokumentumigényű (bár a regényből hiányzik a történeti hivatkozás) és ugyanakkor szépirodalom, fikció is. Ez a nyilvánvaló kettősség kínálta a mű olvasatának dualizmusát is: a Tanácsköztársaság bukásának és a modernkori Magyarország szétesésének történelmi körülményeit taglaló értelmezői kommentárok uralják nagyjából az olvasatot, s ezek mellett másodrendűnek tűnnek a regény poétikai értékei. Ez a (dichotom) dualizmus abból a szempontból érthető, hogy a regény a *Szellem és erőszak* (1978) nemzetértelmezéseinek akkor elhallgatott egynémely tézisének is kifejtje, s ezek a szövegek joggal váltottak ki jelentős érdeklődést. Másrészt a *Beatrice* Illyés nemzeti baloldaliságának foglalatja is. Az illyési világkép és gondolkodástörténet leginkább konzisztens aspektusát sem a két világháború közti népi mozgalom irodalma, sem a szocializmus időszakának Illyés-recepciója nem tudta/nem akarta értelmezni. S amint az utókornak is láthatóan gondot okoz.

A *Beatrice* regénypoetikájának legnyilvánvalóbb sajátossága az a kettősség, ahogy a regényidőben és a narratívában összekapcsolódik és szétválak a múlt és a jelen, illetve az utókor. Ez utóbbinak nyilvánvalóan az a funkciója, hogy az elbeszél regényidő mögé fölrajzolja a történelmi időt is a történelmi tudással rendelkező szerző. Az önéletírás természetét leíró irodalomelméleti munkák úgyszólván közmegegyezése⁶ – Augustinus *Vallomások* című műfajteremtő munkájáig visszamenve –, hogy az autobiográfia szerzői szándéka az én- és önmegismerés, az identitás keresése és megtalálása. A folyamat stációt a *Beatrice* többféle

regénypoétikai eszközzel írja le és érzékelteti, de maga a szerző is feltárja kiindulópontját és indítékát, mintegy magyarázva ifjúkorának és nemzedékének szellemi érését: „Buzgalmamat az keltette, hogy azt éreztem: a magyar nép XX. századi legsorsdöntőbb esztendeiről, ahol minden nagy bajunknak a forrása van, a szellemi élet nem adott méltó ábrázolást. Nem tudjuk, hogy mi történt, értve úgy, hitelesen nem tudjuk, mert hisz még történetileg se tudjuk világosan: mi is történt a magyarsággal 1918 és 1925 között. Erre én is izgatottan kíváncsi voltam és – vagyok. Majdnem azt kell mondanom, hogy saját magamnak kezdtem írni ezeket a történeteket. Hogy kibontsam, megvilágítsam, kortársaimnak is, de főleg az utánunk következő nemzedékeknek: mi volt tulajdonképpen az alapja, miből származott az a rengeteg baj, ami Magyarországot, a magyar népet érte a későbbiekben is. Írótl lelkesítő szolgálatot véltem ebben. Nos, nekem ez adott merészséget is arra, hogy ilyen mésalliance-ot kövessek el a regény hagyományos műfajában.”⁷

A *Beatrice* keletkezésekor a memoáriróadalom időszakát élte a magyar szellemi élet. Az 1975-ben indult *Tények és tanúk* sorozat⁸ is mutatta azt az olvasói – és kultúrpolitikai – igényt, hogy nevezetes emberek személyes történetén keresztül jelenjen meg az ismert vagy ismeretlen múlt, a személyesség erejével közelebb hozva az olvasóhoz a megismertetni és megismerni kívánt történelmi „valóságot”. Ugyanezt a szándékot láthatjuk abban a gesztusban is, hogy egy szépirodalmi folyóirat⁹ évfolyamokon keresztül átívelő folytatásokban párhuzamosan közli Vas István *Mért vijjog a saskeselyű?* és Illyés, sok tekintetben eltérő és részben kapcsolódó regényét. Illyés művének megjelenése tehát beleillik a konszolidálódott Kádár-rendszer nyitottabb politikájába, s az ebből adódó irodalmi érdeklődésbe, amely a múlt megismerését egy sajátos közvetítő műfajon keresztül láttatta, az önéletíráson. És beleillik az aczéli kultúrpolitikába is, amely egy differenciáltabb, de mégis kordában tartott diskurzusban engedi a Trianonról szóló beszédet.

A *Beatrice* elmond egy érdekes, kultúrtörténetileg is fűszerezett történetet 1919 őszéről, ifjú szereplőkkel, helyenként pikáns sztorikkal, szövegekkel, ám a regény szerkezetéből is látszik, hogy a szerzőt összetettebb aspirációk vezérlik. Ezt a szándékot Illyés maga közvetlenül is feltárja: „Azt kifogásoltam tehát valóban a korabeli regényeknél, hogy nem keverték eléggé a műfajokat. Íróik nem merték igényem szerint kimutatni, hogy mennyire belelátnak a lelkekbe is, és mennyire belelátanak a történelembe is. Itt-ott a hősök szájába adtak egy-két mondatot, holott ez lett volna az »izgalmas«, ha bele tudták volna fűzni mindezt szervesen a regényükbe is. Nem tudom, nekem sikerül-e. Azt éreztem, elmaradhatatlan. A magyar szellemi élet mindmáig nem ábrázolta a gyökereit a magyar nép tragédiájának. Úgy vesszük például, hogy 18–19-ben csak úgy elbuktak a forradalmak, kitört a fasizmus, s Magyarország egyik napról a másikra végzetesen ellenforradalmi lett. A félreértéseknek, félremagyarázásoknak, rágalmaknak olyan halmaza van itt, hogy a magyar szellemi életnek a tudata valósággal elhomá-

lyosodott bele. Regényemben nem restelltem egypárszor már-már tananyagként elmondani, miként került ellentétbe sok összefüggés azáltal, hogy a forradalom megbukott, s a forradalmárok kimenekültek.”¹⁰ De Illyés művét nemcsak az autobiográfia és a fikció – azaz a „műfajok”, illetve az ábrázolásmódok – keveredése, szisztematikus episztemológiai és esztétikai összekeverése különbözteti meg más művektől (akár Vas István regényétől is), hanem az a szándék is, ahogy fölépülnek a különböző narratív formák, ahogy az elbeszélő identitásai egybeépülnek, s e folyamatnak sajátos következményeként megérthetővé válik a (regény)történet és a történelem. A megértésnek és a megértetésnek ezt a folyamatát így láttatja a szerző, belülről: „Meglepődtem, annak idején, mikor olvastam még marxista kritikákat is Tolsztoj ellen; azt mondták rá, hogy óriási ábrázoló, de amikor elkezd filozofálni, az egyes fejezetek között, az elutasítandó; az kontárság, tévedés, nem tartozik a műhöz, s kár, hogy ilyenrel Tolsztoj egyáltalán foglalkozott. Én viszont mindazt is a regény szerves részének érzem, sőt: majdnem sajnálom, hogy Tolsztoj nem olyan korban élt, amikor észlelhette volna, éppenséggel ezt is várták tőle. Nemcsak az életnek a balzaci vagy még inkább: flaubert-i festését, hanem ezt az alsó magyarázatát. Amiben Tolsztoj tévedhetett, de engem változatlanul nagyon foglalkoztat, miképpen magyarázza ő ezeket a jelenségeket. Jól ismerjük Balzacról azt a marxista – engelsi – felfogást, hogy noha monarchista volt, de a tehetsége annyira eredeti és megvesztegethetetlen, hogy még így is royalistaellenes regényeket alkotott. Tehát adott egy-egy teljes korképet is. Lehetne boncolni, hogy a XIX. században ki hogyan oldotta meg, de a szüksége változatlanul fennáll; állítom, hogy nem regény az, amely nem tudat bennünket valami olyan lényegesről, ami társadalmi, történelmi, lélektani; tehát – megint csak azt kell mondanom – a forma mögött a tartalom lényegbevágóan fontos a regényben.”¹¹

Nemcsak a szerzői útba igazítás ad támpontot a *Beatrice* műfajának tisztázására. Maga a szöveg is magyarázza önmagát: az önéletrajzi és a fikciós formák és az értekező, elemző történeti esszék, kommentárok sajátos együtthatása adja meg a regény olvasatát. Azzal együtt, hogy az alcím szerint a műfaj „emlékezés”, a *Beatrice* nem sorolható be a memoáriródalom klasszikus kategóriájába sem. A szöveget poétikailag először elemző Kulcsár Szabó Ernő így fogalmazza meg ezt: „Nem memoár, noha látszólag olyan prózai, epikai eszközökkel dolgozik, amelyeket a teória rendszerint ki szokott zárni a fikcionált műalkotások köréből. Személyessége nem a történelmi szerep szemléltetésére s kiváltképpen nem annak igazolására szorítkozik, hisz Illyés nemzedékének ez idő tájt még vajmi kevés az aktív részesedése a történelmi eseményekből. Nem a kiemelkedő történelmi személyiségek útjáról van tehát szó.”¹²

Illyés műve tehát sok tekintetben eltér az önéletírás klasszikus hagyományaitól. De leginkább abban, amit Lejeune az „autobiográfiai paktumról” szóló elméletében kifejt. A *Beatrice* szerzője, elbeszélője és (fő)szereplője nem azonos, más-

részt a szöveg nem rendelkezik a „referenciális paktummal”, azaz az elbeszéltek – kivéve az esszé-kommentárokat – nem akarnak megfelelni a hitelesség, hűség kritériumainak.¹³ A *Beatrice* valóság- és történelemszemlélete nyilvánvalóan ket- tős: az elbeszélés fiktív-valós terében és regényidejében bontakozik ki egy nem- zedéki regény(részlet), amelyet aztán értelmez a történelmi valóság hitelességét megteremtő történelmi esszésorozat. Ugyanarról a történelmi korszakról, időről van szó, annak alul- és felülnézetéről. A regény egyetlen tényleges cselekményét (a letartóztatott forradalmárok anyagi támogatását, a népbiztos Varjas Sándor megszöktetésének kísérletét) éli meg a regénybeli (fő)szereplő, de annak okait, a Tanácsköztársaság bukását előidéző nagyhatalmi geopolitikai szempontokat és a sajátos közép-európai paktumokat és manipulációkat, ígéreteket és szöszegéseket, árulásokat az elbeszélő világítja meg. A történelmi utókor tudásával – s némiképp bizonyosságával. Az elbeszélteket tehát összekapcsolja a személyes és a kollektív nézőpont. Ez utóbbi egy nép- és nemzet történelemértelmezői igényével és szán- dékával akarja megvilágosítani az 1919–1920-ban történeteket, már az összefüggé- sek ismeretével, referenciális, történelmileg is adatolt hitelességével.

Az önéletírás hagyományos kérdésfelvetését, a „ki vagyok” és a „miként let- tem azzá” (ahogy Lejeune mondja) toposzának feltárásában a *Beatrice* többféle megközelítést alkalmaz. Jól érzékelhetően az elbeszélői identitás alakulásának folyamatában nincs semmilyen lineáris, kauzális sor. Ellenkezőleg: fragmentális történések rajzolják ki és rakják össze a szereplő(k) személyiségrajzát. Ezek sze- repe a történet egészében nagyon is eltér, amint esztétikai megformáltságuk is.

Illyés – logikusan kapcsolódva az utóiratnak tekinthető előzményhez, a *Hunok Párisban* műformájához – ismét egy nemzedékregegy kereteiben mutatja meg hőseit és az adott korszakot. A regényformát kitöltő szociológiai tartalmat, a nemzedéket Mannheim Károly így értelmezi: „A nemzedéki egység épp a benne rejlő meghatározott irányultságánál fogva sokkal konkrétabban kapcsolja össze a hozzátartozó egyéneket. Eredetileg sem szabadon lebegve, személyes érintkezés nélkül jönnek létre ezek az új, jellegzetes, pártosan is állást foglaló nemzedéki ala- pintenciók, hanem ténylegesen a konkrét csoportokban, ahol az egyének vitális közelségben találhatnak egymásra, kölcsönösen lelki és szellemi fokozásra ösztönzik egymást, s az életközösségben létrehozják (az új elhelyezkedésnek megfelelő) ala- pintenciókat.”¹⁴ Illyés ez alkalommal a figurák nagyobb részét valóságos nevükön szerepelteti (a *Hunok Párisban* szereplőinek neve gyakran a felismerhetetlenségig kontaminált, rejtjelezett), de a biográfiai referencialitásnak nincsen epikai sze- repe. Amint az elbeszélő is saját családi és személyiségtörténelmi valóságával vesz részt ebben a nevelődéstörténelmi regényben. Ahogy Kulcsár Szabó Ernő írja a szereplőkről: „...lehetnek ugyan valóságos személyek, de műbeli szerepüket nem e minőségükben töltik be, hanem epikai alakokként. A *Beatrice* apródjai esetében azzal a megszorítással, hogy nemcsak megtestesül bennük a kor érzelmi realitása,

hanem a hozzájuk kapcsolt cselekvéssor lesz az egész mű »konkrét története«, s a további rétegek ebben az aktív epikai keretben bontakoznak ki. Ez a valóságos történéseket idéző szál mintegy »kvázi-realitássá« minősül át, voltaképpen epikai hordozója lesz az emlékezés tartalmainak.¹⁵

A nemzedéktörténetet és az identitástörténetet konkrét, ám a fikció intenzitásával átítatott események formálják. Ebbe a jelenségkörbe illeszkedik a regény címében szereplő *Beatrice* alakjához kötődő történésorozat. Ez jól érzékelhetően kétirányú. Egyrészt a Dante-történetre, az elérhetetlen nőre, szerelemre és az általa megtestesülő elérhetetlen szépségeszményre, igazságeszményre alludál az ifjú elbeszélő által megrajzolt tünemény. A regénybeli „Beatrice” azaz egy munkáslány is elérhetetlen szépség, akit nemcsak kemény vasutas apja tilt el a főszereplőtől, de maga is csak utalásokban, vágyakozásokban jelenik meg legtöbbször. Az első és egyetlen személyes, közeli találkozásakor fellobbanó szerelmi kíváncsiság így jelenik meg a szövegben: „Azt vártam, hogy a kislány oldalazva megy el az apja előtt az asztalhoz. De egyenest, őt csaknem súrolva lépett oda, s vette föl a varrását, a könyvét, mutatva, hogy ezért jött. Közben persze most már jobban végigmért, s jobban viszonzta a pillantásomat. Igaz, hogy most olyan néma kérdés volt abban, ami igazán érinthette a szívét, melegen úgy is, hogy mégsem a vér szexuális áramától. Nyilván attól a szeretettől, ami bátyjához, s tán a kisedet anyjához fűzte.”¹⁶ Az elbeszélő a Vörös Segély adományát akarta eljuttatni a lány bátyja családjának, akire a kommunébeli tevékenységéért halálos ítélet várt. A leírt külvárosi milió dosztojevszkiji ihletésű. Amint az is, hogy a letartóztatott férfi felesége prostituáltként próbálja biztosítani nemcsak saját megélhetésüket, hanem férje élelmezését is. A *Bűn és bűnhődés* Szonjájának történetére emlékeztet a regénybeli Aranka. A Szonjára való utalás többször is szerepet játszik (amint Dosztojevszkijre is többször emlékeztet az elbeszélés, filozófiájára, írásmódjára), de láthatóan kiemeli a beszéd Szonja etikus mártíriumát („fején már európai dicsfénnel”) a regény közegéből, bevonva az olvasót a nőiség alakmásainak tipológiájába. „Szóba ejtve még most is lebecsülő mosollyal kell védekeznem a regényesítéstől, el a legmellékebb mondatokig, mert hol vagyunk már a regényektől! Író legyen a talpán, aki hajdan oly friss légkörüket úgy hozza vissza, hogy az olvasó ne dohosságot szimatoljon. Hogy Beatricének afféle ellenpárjául szülne a képzelet a tudatban egy megklasszikusodott Szonját? Illetve a testileg tiszta szűz kiegészítő párjául egy lelkileg minden mocsokban szűzen maradt tisztaságnak? A lélekfejtés máig kínálja azt a hovatovább százéves harisnya-bontást, benső szöttekünk kiszálazására. Ne legyünk gyerekek; fehérlik nemcsak a mi szakállunk, hanem éppúgy rengeteg hetyke fogalmazásunk.”¹⁷

Ez a Beatrice-Szonja kettősség, s annak ellentétpontozottsága természetes módon érvényesül a modern várost előntő prostitúció leírásában. S a természeteség megnyilvánul abban is, ahogy az ifjú nemzedék viszonyul a prostituáltak nyújtotta testiséghez, szexualitáshoz. A szöveg a tárgyszerűség és az önirónia szélesebb

regiszterén játszik, ahogy a mozgalmi szexuális erkölcsöt értelmezi (ez látható majd a *Hunok Párisban* elbeszélője és Orosz Anna aszexuális kapcsolatában) vagy ahogy nemzedékét leírja, hogy hajnalfele hazamenet megmaradt néhány koronájukat egy elébük kerülő prostituáltra költik, s az is, ahogy a modern művészet, s a korabeli pszichológia szerelemértelmezését ironizálja: „Buzgó tanítványaként a korszaknak és annak a baráti körnek, amelyben Pesten forogtam, fölötte hittem magamat mindenfajta olyan testi-lelki problémának, amellyel az emberiséget hajdan a szerelmi élet, vagyis hát (ahogy már mi is neveztük) a szexualitás gyötörte. Sem a futurizmus, sem a kubizmus, sem az aktivizmus, vagyis a *Ma* címlapján felsorolt egyetlen modern irányzat magyar hadteste nem ismerte a szerelmi lírát. Ilyet eladdig (s még azután évtizedekig) Kassák sem írt – olyan Ady- és Petőfi-hatás lett volna, olyan szimbolista és népnemzeti relikvium, akár a rím vagy az ütem. Senkire sem vár annyi csapda, mint aki fölényesen jár a csapdák közt. Lányoknak, akiknek kezét sem mertem jelentősen megsimogatni, könnyedén beszéltem a nálunk, a szellemi világban akkor már közvitatott Freudnak libidó-elméletéről (én helyeselttem), vagy Alexandra Mihajlovna Kollontajnak arról az állítólagos állásfoglalásáról, hogy a csók semmivel sem más lényegű szükséglet, mint egy pohár víz (amelyet csak részben utasítottam el).”¹⁸

A nemiség az ifjú, öntudatosan forradalmár nemzedék alapélménye. Így érte-tő, hogy az első fejezetet, amely döntően ezt a kérdést taglalja, még követi néhányszor a prostitúcióhoz és a prostituáltakhoz való viszony értelmezése. A regény fragmentális szerkezetéből következően újra előjön Raszkolnyikov és Szonja kapcsolata, hogy volt-e viszonyuk, s vajon Szonját mi bántotta volna jobban, ha Raszkolnyikov társaságának tagjai „testvásárlási szükségletükkel” nem ő hozzá vagy csak ő hozzá fordultak volna. Ugyanez a kérdés felmerül a regénybeli Arankával kapcsolatban is. Egy másik leírás az írók látogatta bordélyházzal szól. Ahol az ifjú Hunyady Sándor és Nagy Lajos intették magukhoz „nem egy élő klasszikus gyakorló kegyeltjét”, hogy „másutt nem lelhető emlékeket” szedhesse-nek fel Krúdy vagy Kiss József „érzelmi szokásairól”.

A nemzedéket érő hatások sorában kiemelkedő az Ady temetését elmondó-leíró rész. Szinte a korabeli tudósításokra emlékeztetve írja le a szöveg a hatalmas tömeget, majd a kísérők nélkül magányosan kocogó halottas fogatot. S elmondja az Ady utáni új nemzedék fellépésének benyomásait is. Ahogy Kassák és követői egyforma fekete ingben, kalapban bevonultak majd kivonultak, az az irodalomtörténet fordulópontját jelentette az elbeszélőnek. Amit meg is oszt, illetve kommentál: „Az a temetés, Ady testének a földbe eresztése számomra, számunkra naptárszerű, szinte órászerű pontossággal jelezte a nemzedékcserét. Mert itt van ez az új, melynek költői, ahogy Kassák a *Mesteremberek*-ben oly szép zengéssel bejelentette, s ahogy mi már akkor lelkesen szavaltuk, az idők új arcát éneklik. Már nem a nemzet, hanem a proletárpátus előtt. [...] Folyóiratainkban,

könyveikben eladdig nem jelent meg egyetlen tréfás mondat. Expresszionista íróhoz csak tragikus arc illett. De ők, ahogy messze maradván a konfliktusoktól, a polgári irodalomtól, a temetőből kilépdelve is a múltból jöttek ki. Szándékosan sugároztták, vagy nem, mi ezt éreztük. A föltűrt gallérú járókelők csodálkozva, furcsálló mosollyal néztek utánuk. A már-már egyenruhaszerű viselet megzavart bennünket is, de mi jelentést véltünk emögött”.¹⁹

Illyés, aki bécsi emigrációja idejében munkatársa volt Kassáknak és lapjainak, most már ebbéli tudását és irodalomtörténeti tájékozottságát felhasználva rajzol egy Kassák-portrét, kiegészítve az Ady temetésén látott képet. Azt a Kassákot örökíti meg, aki akkor köszönésükre még a kalapját sem emelte meg. Ez a portré emléket állít a magyar avantgárd legfontosabb lapjait egy egyszoba-konyhás proletárlakásban szerkesztő Kassáknak és édesanyjának („A századunk két nagy magyar mecénása volt: Istenes Erzsébet [Kassák anyja] és Nagy Julcsa, Nagy Lajos édesanyja”) is, és egyúttal egy rövid esszét szentel Kassák olvashatóságának és egykori olvasásélményének.

A nemzedék irodalomélménye, irodalomszemlélete ugyanolyan fontos a regényben, mint a társadalmi tapasztalat. Mivel a szereplők – kivéve a Jani-fiúkat – a polgári értelmiséghez tartoztak, érthető a regényírói szándék, hogy ennek a társadalmi érdeklődésű ifjú értelmiségi csoportnak felvázolja a szellemi tájékozódását is. Ez alapvetően a társadalmi progresszió iránti elkötelezettség, mert mint Balzac kapcsán mondja kritikusan: „Vagyis az elkötelezettség sorsszerű. Mert sorsot lehet választani! Ha képes vagyok teljes azonosulásra, tőlem függ, hogy milyen osztály, nép felekezet azonos érzésű és szavú, vagyis összetéveszthetetlen tagja legyek, azonnal.”²⁰ A progresszió képviselője az ekkori irodalomban az avantgárd. Illyés tehát itt értelmezi utólag is a *Hunok Párisban* történetét, az ott részletesen bemutatott avantgárdhoz (elsősorban a szürrealistákhoz) való szoros vonzódását, kapcsolatát.

A *Beatrice* a „nagy történelem” mellett több kis történetet is elbeszél. Nemcsak a regényt, a primer sztorit, a nemzedék életét 1919–1920-ban, hanem a regényíró élettörténetét is, legalábbis bizonyos szakaszait. Olyan eseményeket, adatokat közöl, amelyek kiegészítik a másutt már elmondott (ön)életrajzot, esetleg új adatokkal, új megvilágításban. Ily módon megteremtődik egy szövegháló is a *Puszták népe*, a *Kora tavasz* és a *Beatrice* között. A háló a *Beatrice* főszereplőjének és az elbeszélőnek személyes történetét kapcsolja össze szövedékszerűen. A felidézett egyes részletek a családi kapcsolatokat (így az anyai ághoz tartozó Jani-fiúkat, a külvárosokban, a szakszervezetekben proletarizálódó polgár, majd leendő értelmiségi szereplő beavatódásának mentorait) bemutató részek a felnőtt elbeszélő identitásának apró részletei. Ebből a szempontból talán legfontosabb az anyapa viszonyt újra előhozó történet. A *Puszták népe* részletesen elmondta, hogyan szerelmesedtek egymásba szülei a rokonság tiltása ellenére, milyen mentális és kulturális szakadék választotta el az Illés és a Kállay családot. Szülei kapcsola-

tának megromlását azonban csak sejtetések övezik. Ezt a homályt a *Beatrice* sem oszlatja el, legfeljebb adalékokat ad.²¹ Ami persze éppúgy hozzátartozhat a családi legendárium misztikumának (közismerten szigorú) őrzéséhez, mint az elbeszélői tudatossághoz: a regény minden szála a mikrotörténetiségű (családi, nemzedéki szerepű) és a makro relevanciájú (politikátörténet) események hálóját tartja egybe: az átélt események és az intellektuálisan megismert, megélt történelmi ismeretek megérteni és elbeszélni vágyott szövedékét.

Nemcsak az anya-apa kapcsolat szolgál az elbeszélői én önreprezentációjához adalékul, hanem a *Kora tavasszal* kapcsolatba lépő elbeszélés az anyai nagybátyról, aki a fiatal fiú szellemi épüléséhez Kantot, Marx-Engel-műveket, Kropotkint szolgáltatott²² (*Egy magyar betűvető*). Másrészt a fiatal értelmiségiként megvívott harcokra, a *Pusztulásban* (1933) leírt egyik vitára, mint szellemi érésének és politikai tisztánlátásának faktorára utal vissza a *Címerpajzstan* fejezetben. Ez is család- és éntörténet, a *Puszták népe* szociológiáját kiegészítve a *Pusztulás*-vita asszimiláció-értelmezésével.

Beatrice strukturális sajátosságát, a történetek-történelem fragmentumokban való megismerhetőségét leképező széteső szerkezetet azok a szerzői önreflexiók is értelmezik, amelyek az elmondhatóságra, annak kételyeire irányulnak. Ezek közül különösen figyelemre érdemesek a *Beatrice* modernségére vonatkozó többször önironikus, ritkábban tárgyyszerű észrevételek, önkommentárok. A regény elején, a lány apjával való szóváltásba írja bele ezt regénypoétikai megjegyzést: „A memóriairodalom igen kényes műfaj. Néha – itt például – majdnem a regénybeli párbeszédre téved a toll. Vagyis – mivel képtelen a valóságot oknyomozói közelséggel, azaz a szükséges mikroszkopikus hitellel fölidézni – regényesít, azaz alakít, elkerülhetetlenül. Mert mi képes akár tíz év távolságából akár csak tízpercenyi szóváltást pontról pontra emlékezetébe visszahozni? Lám – az X. azt jelenti – pártfogoltamnak még a nevét sem tudom (bár ezt a korabeli úgynevezett »dokumentumokból« még kikaparhatnám).”²³ Másutt az olvasót vonja be a szövegbe, amikor közli, hogy egy a cselekményben fontos kávéháznak elfelejtette a nevét („ha majd eszembe jut pótlom a nevét”), majd emlékeztet, hogy a következő szövegrész „egy mai keletű betoldás”. Ez valóban a regényírás jelen ideje, ahogy a szerző tisztázza munkája műfaját és valóságsszemléletét: „Ahogy nézem, a végén még korunk szerintien modern regény bújik ki a tollam alól. Vegyesen kelthet bennünk nyugtalanságot, reményt, és már-már kaján bosszúérzetet. Tétova századunk művészetében (még mindig) semminek nincs nagyobb hitele, mint az új útnak. [...] Föladatomul azt érezvén, hogy egy korszaknak, egy korosztálynyi időnek valamiféle lényegét sajtoltam ki, az olvasó tán követ abban az eljárásban, hogy figyelmem nem az időrend; hisz e merőben külsőséges rend összetörése segíti sokszor még magát a történészt a kor valódi tartalmának kisajtolásához.”²⁴ Ezek az önkorrekciók, a regényre, mint szövegre, mint alkotásra és a szöveg meg-

alkotására vonatkozó önreflexiók okkal keltik az olvasóban azt az érzetet, hogy a modernség (vagy késő modernség) esztétikáját követő és őrző Illyés diszkusszióba lépett a 70-es évek második felében jelentkező új magyar prózaíró nemzedék (magyar viszonylatokban) korai posztmodern regénypoétikájával.

A regényben többször is visszatérő mozzanat, hogy szellemes, de nem veszélytelen csínytevással az alakuló Horthy-rend jelszavává változtatott „Hazádnak rendületlenül” sort átigazították: az á betű helyére u-t ragasztottak. Erre (is) vonatkozik az emlékezet megbízhatóságának utólagosan betoldott rövid esszéje, amely ezzel a konklúzióval zárul: „Hisz igazából nem történelmet hivatott ábrázolni bármely önéletrajz, hanem történelmi levegőt. Írója arcmásán kiváltképp.”²⁵

Az önreflexiók is többfélék. Egyfelől a *Beatrice* szerzője reflexióit olvassuk. A modernség élményéről, az utazásról, a modern nagyvárosok házairól szóló (különösen szép) fejezetben a regényíró szólal meg. Másutt Illyés Gyula, a szerző, amikor művei kapcsán beavat a nőábrázolásába, annak szakmaiságába: „Nem éreztem »idealizáltnak« sem Orosz Anna »figuráját«, sem azét a kis summáslányét, akinek neve sincs. Sem azét, akinek alakja (testi-lelki szépsége) negyven éve formálódzik – több műfajban is – írói kísérleteim során, s akit épp azért, mert van rég halhatatlan neve, ugyancsak naptári megnevezés nélkül szerepeltetek.”²⁶ Az említett három nő három korszakot és három ábrázolásmódot is összeköt. A „summáslány” az *Ifjúság* (1933) „naiv eposzát” idézi az olvasónak, Orosz Anna mindenekelőtt a *Hunok Párisát*, s akinek „rég halhatatlan neve” az anonimitásba rejtőzik, az életműben – valóban több műfajban: a *Kenyér és lélek* (1941) szocio-grafiája mellett a naplókban és főleg a szerelmes versekben megjelenő – meghatározó nőt-asszonyt-feleséget.

A *Beatrice* regényfikciója két kaland köré épül: az elérhetetlen szerelem és a történelmi tett ifjúi vágyának kiteljesítésére. Ez utóbbi kapcsolja be a valóságos történetet, a történelmet. A regény hőse és hősei Varjas Sándort²⁷ a Tanácsköztársaság letartóztatott népbiztosát akarják megmenteni a halálos ítélettől, majd a váci fegyházból. Varjas Illyés tanára volt az Izabella utcai kereskedelmiben. Mint tanár a *Tanár és tanítvány* fejezetben jelenik meg, nem igazán rokonszenvesen, ahogy az elbeszélő mondja: „hideg maradt a viszonyunk”. A kapcsolatot azonban változik, amikor az ifjú elbeszélő jobban megismerte tanárát, az üres lakásából kikölcsönözte fontosabb filozófia műveit (így Varjas korszakos munkáját, a Freud *Álomfejtéséről* írottat is), s elhatározta, hogy a letartóztatott kommunárokat segítő mozgalmi tevékenységébe bevonja Varjast is.

A forradalmi terrorra következő ellenforradalmi terror periférikusan megélt személyes történelmi tapasztalatai jelölték ki az elbeszélő(k) világszemléletének fordulópontját: a történelem analitikus értelmezésének igényét. A *Beatrice*ben

futó kettős elbeszélésben ezen a ponton lép be a felnőtt, aki az utókor és a történettudomány ismeretében, politikatörténeti tapasztalatokkal értelmezi Magyarország – és Közép-Európa – újabb kori történetének nagyobb mozgását. Ahogy a regény szövege mondja: „Mikortól fogva nézheti az ember felelősséggel a múltját? Azt hiszem, 1919 októberétől tekinthetem magam olyan emberi lénynek, akivel ma is szót cserélhetnék; akihez mintegy visszaszólhatnék ebből az öreges őszből, amikor eszembe jutott ezeket a sorokat papírra vetni.”²⁸

A regény politikatörténeti recepciójában fontos kérdésként jelenik meg ez a vallomások önértelmezés: mit jelentett Illyésnek 1919 októbere, a bukott proletárdiktatúra. A fenti idézet 1919 októberét, tehát a Tanácsköztársaság bukását, a Horthy rendszer kezdetét nevezi meg a felnőttként való gondolkodás korszakhatárának. A *Kora tavasz* keletkezése idején – tehát a Horthy névvel fémjelzett történeti korszakban, s annak totálisan kiépült gazdasági-politikai-kulturális rendjében – a Tanácsköztársaságról hitvallóan nyilatkozik: „Ifjúságom légköréről beszélek, amelyben először lélegzettem, s amely egész nemzedékeket tanított meg e világban lélegezni, több úton-módon, mint amennyi a kétlakiaknak adatott. // A forradalmak koráról beszélek.”²⁹ A párhuzam, illetve az opposzió értelmében a forradalmak korának végével, azok bukásával véget ért az ifjúság is, a felnőtttség, s az arra jellemző gondolkodás, a „szócserére”, a párbeszédre, a történeti gondokról szóló diskurzusra való felkészülés az ellenforradalom korától, annak kiépülő rendszeréből kezdődik. Ez az Illyés Gyula jelenik meg a *Beatrice* történelmi kommentárjainak, esszéinek vonatkozó részeiben. Ez persze akár beleilleszthető lenne egy olyan kontextusba is, amely szerint ez az önportré, a Horthy-rendszerrel való szembenállás gondolkodói pozíciója könnyen megszülethetett a 70-es évek második felében, egy a Horthy-korszakot tagadó, azzal leszámoló társadalmi-politikai rendszer idején. Ez az érvelés – vannak hívei – persze figyelmen kívül hagyja az életmű meghatározó műveit, s a népi mozgalomban Illyés szerepét, másrészt azt is, hogy a kádárizmus nagyon is felemás módon viszonyult a Tanácsköztársaság politikatörténetéhez.³⁰

Jegyzetek

- 1 Eco, Umberto: *Hat séta a fikció erdejében*, Európa, 1995. 149.
- 2 Részletesebb elemzés: N. Horváth Béla: *Nép és nemzet*. Nap K., 2021, 415–422.
- 3 Részletesebben: N. Horváth Béla: *Nemzet és nép*, Nap K., 2023, 79–101.
- 4 Illyés Gyula: *Regények I.* Osiris, 2003, 199.
- 5 Csoóri Sándor: *A halál másnapja*, Tiszatáj, 1983, 6, 3–6; 5.
- 6 Abbott, H. Porter: *Önéletírás, autográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására*, Helikon, 2002, 3, 286–293.
- 7 Domokos Mátyás: *A pályatárs szemével. Válaszol Illyés Gyula, Kortárs*, 1979, 4, 611–20; 612.

- 8 *Tények és tanúk*: a sorozat 1975–1990-ig tartó folyamában 120 kötetet jelentetett meg. A *Beatricével* csaknem azonos időpontban látott napvilágot Károlyi Mihály *Hit, illúziók nélkül* című vallomása, Illyés regényének egyik fontos történelmi forrása.
- 9 Vas István: *Mért vijjog a saskeselyű*, Kortárs, 1977. 3., 1978. 8. és Illyés Gyula: *Beatrice apródjai*, Kortárs, 1975. 1–4., 1976. 1–4., 1977. 1–5., 1978. 1–5.
- 10 Domokos Máttyás, i.m., 615.
- 11 I.m. uo.
- 12 Kulcsár Szabó Ernő: *Illyés Gyula: Beatrice apródjai*, Kortárs 1978. 1982–1986; 1985.
- 13 „A szerző problémájának bevonásával az önéletírás olyan jelenségeket világít meg, melyeket a fikció bizonytalanságban hagy: különösen azt a tényt, hogy az elbeszélő és főszereplő azonossága nagyon is előfordulhat »harmadik személyű elbeszélés« esetében. Ez az azonosság már nem a szövegen belül, az »én« használatával, hanem közvetetten jön létre, viszont minden kétértelműség nélkül, a szerző=elbeszélő és elbeszélő=szereplő egyenletpár által, amiből az következik, hogy elbeszélő=szereplő, még ha az elbeszélő kifejtetlen is marad. Ez az eljárás szó szerint megfelel az önéletírás első jelentésének is, vagyis életrajz, amit az érdekelt ír, de egyszerű életrajzként.” Lejeune, Philippe: *Az önéletírói paktum*, 1982., Fosszilia, 2002. 1–4., 132–158; 132.
- 14 Mannheim Károly: *A nemzedék problémája*, In: *Tudásszociológiai tanulmányok*, Osiris, 2000. 236.
- 15 Kulcsár Szabó Ernő: i.m. 1983.
- 16 Illyés Gyula: *Regények I. Beatrice apródjai*, Osiris, 2003, 448.
- 17 I.m. 462.
- 18 I.m. 444.
- 19 I.m. 638–639.
- 20 I.m. 656.
- 21 A Kállay család egy régi sérelmét, többszörös elbeszélői áttételekkel, így meséli el, sejtetve anyja és apja mentális különbözőségét: „Az első hidegebb jelenetük, amelyre most visszatérek, jobb-adán anyám későbbi főlemlegetéséből rakódik össze a fejemben. Akkor már romlóban lehetett köztük a kezdeti kölcsönös szenvedély, mely mindkét család ellenkezését meghátráltatta. Említettem már: apám a nászszüleinek tett szívességekkel vélte anyám szívét, hűvösségét föloldani. Minden ürügy jó volt neki, hogy határjáró bricskáján »útba ejtse« Cecét. A nem egy-két órás kitérő oka ekkor az volt, hogy a Balatonból valami szerencsés vízeresztés folyt, a pálfai híd alatt égis ható purdésikongás hirdette: mit emeltek ki a hálókából a dádék. Apám megvette az addigi fogást. // Nyilván lelki boldogságot is érzett, hogy meglepheti nagyszüleit. Kora délután volt, nagyanyám rögtön sütni kezdte a halat; azon melegen a sercegő zsírjában ették, nagyapám bort hűtött a kútödörben. Emlékezetesen kedélyes délután lehetett. Hetek múlva apám társaságban fejezte be így a történetet: »Kilakattam hallal az öregeket!« Anyám fölkel az asztaltól, némán, de az a némaság hónapokig nem ment le róla. Én is csak évtizedek múlva tudtam meg, hogy az az ártatlanul kipattant mondat mitől fűrődött mérgezett nyílként anyámba. Nagyszüleim sem a halat, sem apámat nem kedvelték. Kilakatni, ott, idegen fülekben azt jelentette, hogy nagyszüleim éhesen kaptak az alkalmon. Holott ők áldozták rá a délutánjukat a kellenlen vendéglátásra. Csak azért, hogy »tisztességet tudjanak«. Mert ők tudtak.” I.m. 682.
- 22 Illyés Gyula: *Kora tavasz*, 161.
- 23 *Beatrice apródjai*, 448.
- 24 I.m., 461–462.
- 25 I.m. 462.
- 26 I.m. 573.
- 27 Varjas Sándor (1885–1939) tanár, filozófus. Szociáldemokrata, a Károlyi-kormány idején tagja az országos Ismeretterjesztő Bizottságnak, majd a Tanácsköztársaságban közoktatási népbiztos. A bukás után letartóztatják és 12 évi börtönre ítélik. 1922-ben fogolycsere révén kerül a

Szovjetunióba. A sztálini terror áldozata. Illyés dombóvári kapcsolatai révén is ismerte, s ezt használták fel barátaival a fogolyszöktetési kísérletben.

28 *Beatrice apródjai*, 524.

29 *Kora tavasz*, 13–14.

30 Jól érzékelhető ez Szirmai István *A Magyar Tanácsköztársaság néhány tanulsága* című cikkéből is a *Népszabadság* ünnepi számában: „A Tanácsköztársaság vezetői nem kevés hibát követtek el; senki sem vetette alá olyan szigorú bírálathoz e tévedéseket, mint éppen ők. Az 1919-es proletárdiktatúra kommunista harcosai, s a tévedések analízise valóban életbe vágó volt a további harc szemszögéből. De a Tanácsköztársaságot nem hibái tették tönkre, hanem az imperializmus fegyveres túlereje verte le.”, 1969, márc. 21., 7.

Zámbó Bianka

Szakadás testben, nyelvben, létben

Tandori Dezső: *Hashártyaszakadási elégia*

„Ha már magam magam nem bírom operálni, / de még van az, hogy élek” – áll a testet dologivá tevő *Hashártyaszakadási elégia* szenvedéstörténetében. Tandori Dezső elégiája *A járóbeteg* című kötet egyik központi alkotása, amely a betegség, a halál és a létezés határain való elidőzést egy feszült hangvételű hosszúversbe sűríti. Írásomban igyekszem feltárni a vers tágabb kontextusát, különös figyelmet fordítva annak belső szervekre utaló szimbolikájára, valamint a nyelv, a test és a szövegtest kapcsolatának vonatkozásaira. A műben rejlő erőteljes képek, mint a fájdalom és halál motívumai, a testi és lelki összefonódás különleges és szürreális látomásait festik meg. Elemzésemben az önreflexív és széttöredezett versbeszéd sajátosságain keresztül vizsgálom, hogyan képes a *Hashártyaszakadási elégia* kifejezni a testi és lelki határokat, a hiányt és az „elvágottságot” a költészet eszközeivel. A nyelvi és vizuális rétegek felfejtése során (az ajánlásban szereplő) Quentin Tarantino filmes nyelvét vetítem rá a szövegre.

Tandori 1998-ban megjelent *A járóbeteg* című kötete olyan lírai szövegeket tartalmaz, amelyeket az írószági és londoni utazás, a betegségtapasztalat, a halál víziója és az elpusztult madarak tematikus egysége fog össze. Az egymásra rétegződő szövegek gyakran jelenítenek meg kórházi, szanatóriumi helyzeteket, olykor orvosi beavatkozások vagy műtéti élmények szürreálisnak tűnő, mégis személyes vonatkozásaival.

A kötetcímben szereplő „járóbeteg” kifejezés kétféle jelentésréteget is hordoz magában. Egyfelől tekinthető az orvosi értelemben vett ambuláns betegnek, aki köznapi lét- és a betegségtapasztalat között éli életét. Nem köti a kórház steril tere, néha orvoshoz jár, máskor pedig munkába vagy iskolába – azaz megy a mindennapi dolgára. Másfelől tekinthető egy életminőségnek is, amely a gyógyulás és a csökkent létállapot határmezsgyéjét jelöli, annak szellemi és testi nyugtalanságával együtt. A kötetben megjelenő betegségtapasztalat testi tapasztalaton túlmutató szimbolikus távlatot is nyit: a testi sebezhetőség a létezés törekénységének allegóriájaként mutatkozik meg, miközben a halál közelsége és a veszteség élménye is mindvégig jelen van. Térey szerint a *járóbetegség* létezésmetaforaként jelenik meg, jószerével egyetlen feladatkörre csökkentett létként, amelyben a törődött test a szellem kényszerű szolgáltatója.¹

▼

¹ TÉREY János, *Tandori-ambulancia*, Tiszatájonline, 2014. január 11.

Tandori a következőképpen összegzi a *Járóbeteg* kötet tematikáját: „Hogy jártam? Illik alább adni. Persze, hogy mindnyájan halálraítéltként járkálunk, járkáljunk csak. Hír, por. Ám ebbe nekem nehezen fér akár csak annyi is, hogy itt, idehaza, jól érezzem magam a (viszkető) bőrömben, mélyeket lélegzem (két görcsös tüsszögés-sorozat között) a levegőből. Könyvem csalóka. Írországgal kezdődik és végződik. Nem írhonei könyv. Csalóka. Kemény kifejezések jönnek elő benne. Nem erről van lényeg. Akkor miről? Már arról alig, amiről a könyv szól. Máris arról van szó, amit ez a kísérszöveg mondhat. Mindent imádok, csak élnem azt ne kelljen.”² Saját szavaimmal így fogom meg a kötet velejét: az élni nem akarás küzdelméről, a lét és „nem lét” közti törésről vallanak *A járóbeteg* versei. A „fájdalomszövegek” közül a legerőteljesebb, feszültség erejéből robbanó vers a *Hashártyaszakadási elégia*.

A hosszúvers címe két karakán hívószót tartalmaz: a műfajmegjelölésként értelmezhető elégiát és a szenvedélyes hangnem okát jelző testi kint, a hashártyaszakadást. Kezdjük az egyszerűbb pillérrel. Az elégia műfaja az antik görög irodalomból ered, ahol eredetileg minden disztichonban írt költeményt így neveztek, függetlenül a tartalmától. A műfaj meghatározása azonban fokozatosan szűkült, és a későbbi korokban egyre inkább a veszteséget, a fájdalmat és a melankóliát kifejező lírai művekre vonatkozott. A modern értelemben vett elégia a gyász és az elmúlás poétikáját közvetíti, amelyet gyakran a lírai én belső vívódása és a lét végességének felismerése határoz meg. Hans-Georg Gadamer szerint az elégia a megváltoztathatatlanba való beletörődés esztétikai kifejeződése, ahol a műalkotás nem csupán a veszteséget rögzíti, hanem egyben megteremti annak művészi formáját is.³ Paul de Man az elégia retorikájáról írva hangsúlyozza, hogy a műfaj nem pusztán a halál vagy a hiány megörökítése, hanem a nyelv és a valóság közötti szakadékra is reflektál. A szavak ugyanis soha nem képesek teljesen visszahozni azt, ami elveszett, így az elégia maga is a reprezentáció lehetetlenségének poétikai lenyomata.⁴ Kulcsár Szabó Ernő szerint a 20. századi magyar lírában az elégia már nem csupán a halál és a gyász nyelvi megjelenítése, hanem a modern ember egzisztenciális szorongásának művészi kifejezése is.⁵ A rövid áttekintés alapján tehát az elégia műfaja a veszteség, az elmúlás és a melankólia esztétikáját közvetíti, miközben a nyelv korlátait is tematizálja. Bár a műfaj történeti alakulása során egyre inkább az emberi lét törekenységének és a világ megérthetetlenségének kifejezőeszközzé vált, Tandori versében a halál árnyékának megjelenésével az egyén testi szenvedése, pátoszt nélkülöző, indulatos jajkiáltása rajzolódik ki.

▼

² TANDORI Dezső, *A járóbeteg*, Magvető, Budapest, 1998. (fülszöveg)

³ Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI Gábor, Osiris, Budapest, 2003.

⁴ Paul de MAN, *The Rhetoric of Romanticism*, Columbia University Press, New York, 1984.

⁵ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945-1991*, Argumentum, Budapest, 1993.

A „hashártyaszakadás” szokatlan szóösszetétel, mondhatjuk kórkép – számomra nehezen engedte magát felfejteni. A Pallas Nagy Lexikon alapján a „Hashártya (peritoneum), a hasfalak szakadatlan bélése, u. n. *fali H.*, mely a hasüri és medencebeli szerveket is többé-kevésbé beburkolja (u. n. *zsigeri H.*), a bél-fodrokat, valamint a nagy és kis csepleszt alkotja; csak a nőnél van a méhkürtök hasüregi nyílásainak megfelelő lyuk rajta, különben a külvilágtól teljesen elzárt tömlőt képez. Vékony, elég feszes, áttetsző, belső felszíne sima, az állandó nedvességtől sikkamlós (savós hártya), ami a fodrokkal bíró hasüri szervek mozgását nagyban megkönnyíti.”⁶ A lexikon szócikk világos leírást ad a hashártya kinézetéről és az elhelyezkedéséről, azonban szakadásáról nem ejt szót, sőt a szerv esszenciáját pont annak zártsága jelenti. A vers több helyen is szövegszerűen utal empirikus kiindulópontjára, egy bizonyos 1987-es műtetre. Az operáció pontos típusát nem nevezi meg az egyes szám első személyben megszólaló lírai én, csak a hasi panaszokról ad plasztikus visszaemlékező állapotjelentést. Referenciapontként az *Élet és Irodalom*ban 1987. augusztus 21-én megjelent *Műtét előtt* című verset,⁷ valamint a *Palócföld* 1987. évi 6. számában található *Városjárás, rehabl* és *Kis dal* című verseket tekintem.⁸ Ezekben a művekben hashártyagyulladásról, varratokról, sérvműtétről esik szó, valamint az azt követő rehabilitációról. Az 1987-es sérvműtét emléke még a kétezeresévek esszéiben is feltűnik. Jóval az operáció után, 2003-ban így ír róla a *Forrás* hasábjain: „Kis előtörténet: amikor sérvvel műtöttek, 1987-ben, 53-54 kiló (!) voltam; majd lassan felhíztam, 1993-ban, március elején 87-90 kiló is lehettem. (Vagy inkább 85-87.) A korral járhat? Idegállapottal? Baromság (?). Szerepe van-e a sérvhelyfájásban a súlynak? Nyom valami valamit?”⁹ Az életrajzi esszék alapján a hashártyaszakadás oka feltehetően a sérv.¹⁰ A sérv pedig a hasüregi zsiger kitüremkedése a testüreg falán. Nézzük, mindez hogyan jelenik meg a szövegben, hogyan érik össze a szakadás nyelvben, a testben és a létben.

Elemzésemben a törés és a szakadás jelei mentén szeretnék egy olvasati lehetőséget felkínálni. A *Hashártyaszakadási elégia* alapeleme a kettősség, olyan ellentétpárok mozgatják a vers dinamikáját, mint az élet és a halál, a lélek és az anyag, az Ég és a Föld, a kint és bent, a kicsi és a nagy, a szubjektív és az objektív, az én és a másik dualitása, valamint az akarat és a passzív szenvedés ellenpólusa. Az istennel perlekedő beteg kezdeti fél-lét-állapotából („Hashártyaszakadással

▼

6 A Pallas nagy lexikona: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/h-B866/hashar-tya-BEFE/> (Utolsó megtekintés: 2025. 06. 20.)

7 TANDORI Dezső, *Műtét előtt*, Élet és Irodalom, 1987/34., 11.

8 A Palócföld 1987. évi 6. számában található *Városjárás, rehabl* című írásában is utal egészségügyi állapotára és a rehabilitációra.

9 TANDORI Dezső, *Lábon vett filozófia*, Forrás, 2003/5., 29-42.

10 Található még egy hasonló visszaemlékezés a 2001-es *Tollat fogni* című esszében is: „1991-re, 1992-re jelentősen meghíztam. Vajon miért? Evés-ivás lehetett az ok. Bár 1985-86-ban is ettem-ittam, sőt... mégis lefogytam 85-ről 56 kilóra, meghozzá igen hamar. Volt valami gyulladás a szervezetemben (sérvműtét következett 1987-ben, 1988-as angliai utamat azonban már zavartalanul végigcsinálhattam ettől), és a bőséges sörözés ellenére is üdvösen fogytam.” TANDORI Dezső, *Tollat fogni*, Forrás, 2001/7-8., 32-43.

fél nap félájulatban, / vergődve padlón, hogy fél körömmel a rongyszőnyeget kapartam”) végül a verszárlatban, pontosabban az utószóban és annak záró sorában eljut odáig, hogy felszólítja, megszólítja Istent. Kéri, hogy hozza el számára a véget, de kegyesen, miniatűr formát öltve. A következő axiómaszerű fohással zárja az elégiát: „Isten, ha mersz, ölyvnek legyél egérnyi.” A szenvedés szorongatásából ég felé kiáltó beszélő merészsége Nemes Nagy Ágnes *Istenről* című versének számonkérő kifakadására emlékeztet. Valószínűleg nem véletlen az áthallás, pályája során Tandori több ízben is utal, intertextuális kapcsolatba lépteti szövegeit egykori tanárának a verseivel.

A szakadás, a töredezettség a vers egészét uralja. A legszembetűnőbb formája a szövegtípus: a változó (sokszor rövid, két-három szavas) sorhosszúság, az egyenetlen versszakolás, az ismétlődő gondolatjelekből szakaszhatáráként összeálló „szaggatottvonal sor”. A vers első harmadában a töredezettséget tovább erősítik azok az impulzív enjambement-ok, melyek nemcsak a mondat és gondolategység folytonosságát szakítják meg, hanem magának a szónak az egységét is. Ilyenek például a „mű- / tét”, „kapaszkod- / ni”, „kive / -rt” szavak. Az olvasás, a befogadás szaggatottságát eredményezik továbbá a rövid, de sok tagmondatból álló mondatok, melyek gyakran kiszólást, felkiáltást is tartalmaznak. A cifra káromkodások is a gördülékeny befogadás ellen tesznek, ezzel tovább tördelve az elbeszélt történeteket. Az időnként váratlanul felbukkanó rímek azonban mégis dallamosságot biztosítanak, időleges megnyugvást adnak a szenvedélyes érzelmecunamiban. A mérhetetlen mennyiségű szenvedés befogadása során kifejezetten szívderítőek a leleményes rímpárok, mint például a „telefonka” – „Tonka”, „fülledt a lég” – „szellőzteték”, „elképzeltettség” – „kevés”. A szövegtípuson túl a metaforák szintjén és a testábrázolásában is jellegzetes a szakadás, a törés okozta osztattság.

Zárásként a kettős ajánlásra (Kálnoky Lászlóra és Quentin Tarantinora) térek ki, mely meglátásom szerint egyben a vers záloga is. Ismeretes Tandori „Kálnoky-szenvedélye”, mesterként tekint rá, sokszor, sokat idézi, így nem meglepő, hogy a *Szanatóriumi elégia* kapcsán költőtársként megidézésre kerül a neve. A Tarantino-párhuzam azonban váratlanabb kapcsolat. Először a „tarantinós” jegyeket kerestem a *Hashártyaszakadásban* Jim Smith könyve alapján.¹¹ Smith szerint négy állandó szegmense van a Tarantino-szövegtípusoknak: a hosszú, drámai monológok; a lassú, vágatlan jelenetek; a hirtelen hangulatváltozások; a kronológia megbontása. A lassú jeleneteket leszámítva, megfelel a Tarantino-könyv kritériumainak az elemzett elégia (sőt, amennyiben az aprólékos, végletekig részletező elbeszélést tarjuk a temporalitás meghatározójának, akkor még az előbbi kritérium is érvényesül). Azonban a valódi ok valószínűleg Tandori rajongása a *Reservoir Dogs* és

▼

¹¹ Jim SMITH, *Tarantino*, Virgin Books, London, 2005.

a *Pulp Fiction* filmek (és soundtrack-jük) iránt, legalábbis a 90-es évek önreflexív esszéi erre engednek következtetni. Valószínűleg a *Kutyaszorítóban* szereplő Mr. Narancs (Tim Roth) a megidézett alak, akit hason löttek a gyémántrablás során, így az egész filmben vérben úszott és halálközeli állapotban lebegett.

A nyers szóhasználat is közel áll a *Kutyaszorítóban* világához, 252-szer hangzik el benne a „fuck” szó. A film magyar szinkronos verziójában, valamint Tandori 1995-ös forgatókönyv fordításában természetesen színesebb, „ízesebb” a káromkodások sora, de az aránytalanul magas jelenlétük változatlan. Mi sem tanúskodik róla jobban, hogy Tandori elemien ismerte a *Reservoir Dogs* szövegvilágát, mint hogy maga is lefordította az 1994-es forgatókönyvet, mely *Kutyaszorító* címen nyolc részletben jelent meg 1995-1996 között a *Biciklitolvaj* elnevezésű kis példányszámú filmes magazinban.¹²

A *Hashártyaszakadási elégia* nyelvi brutalitása, a trágár kifejezések sűrű jelenléte, a mondatszerkezetek széttöredezettsége, a halál groteszk és önironikus megjelenítése a radikális esztétikai nyelvhasználat karakteres megnyilvánulásainak tekinthetők. Ezen nyelvi gesztus különösen közel áll Tarantino '92-es filmjének stilisztikai megoldásához, ahol a káromkodás nem pusztán realista eszközként, hanem tudatos esztétikai túlzásként működik. Aaron Taylor szerint Tarantino nyelve a stilizált obszcenitás retorikája, amely túlbeszéli a realizmust, és felfedi a filmnyelv reflexív, önmaga határait vizsgáló működését.¹³ Tandori elégijája is hasonlóképp alkalmazza a trágárságot: nem naturalisztikus ábrázolás céljából, hanem a lírai beszélő önképének lebontására, a líra testének megbontására. Tarantino filmjeiben a káromkodás nyelvi performansz, amelynek stilizált jellege van; nem a nyelv valóságghűsége, hanem annak teatralitása felől értelmezhető.¹⁴ Továbbá az figyelhető meg a vers pulzáló erejében, hogy a trágárság túllépve a hétköznapi beszéd regiszterén esztétikai gesztussá válik, amely így megkérdőjelezi a lírai szubjektum és a versbeszéd határait. A posztmodern filmek nyelvi túlzásainak működéséről Linda Williams azt írja, hogy ezek célja nem az azonosulás, hanem a reflexió; nem a beleélés, hanem annak tudatosítása, hol húzódnak az érzékelésünk és az értelmezésünk határai.¹⁵ Tandori Tarantinonak szóló ajánlása tehát nem csupán játékos hommage, hanem stíláris kapcsolatot is rejt magában azzal, hogy a nyelv durvább regisztereit vonja be a versnyelvbe.

A hétköznapi beszédben a szenvedés, a halál témaköre azok közé tartozik, aminek kapcsán felülírja a humor, a vulgaritás megnyilvánulási formáit a kegyelet „kötelessége”. Azonban Tarantino és Tandori alkotása is kitér ezen nyelvi korlát

▼
¹² Köszönet Füzi Péternek, aki felhívta a figyelmemet Tandori Dezső fordítására, és megosztotta velem a *Biciklitolvaj* magazin szkennelt verzióját!

¹³ Aaron TAYLOR, *The Limits of Neo-noir: Quentin Tarantino and the Aesthetics of Excess*, Film Criticism, 2001/1., 55.

¹⁴ Murray SMITH, *Engaging Characters: Fiction, Emotion, and the Cinema*, Oxford University Press, Oxford, 2005, 87.

¹⁵ Linda WILLIAMS, *Film Bodies: Gender, Genre, and Excess*, Film Quarterly, 1991/4., 2–13.

alól. Tandori egész életművében jelenlévő, saját halált tematizáló monogram-versei meglepő képzőművészeti képalkotásuk révén mégis képesek semmissé tenni ezen megragadhatóságot és megértést gátló védőkorlátot. Azért hozom ide a TD monogramot tartalmazó rajzversek csoportját, mert található köztük egy, amely címében (és színhasználatában) megidézi a *Kutyaszorítóban* filmvilágát.

Kép forrása: <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/nagy-gabriella-nem-mondj-le-semmirol-szilagyi-lenke-kiallitasa-ele.html#gallery-68625991ca3ac-25>

A kétbetűs összeállítás (td) formája és kontextusa révén többféle értelmezési lehetőséget is kínál. A motívum az életmű szerves részét képezi, több kötetben is visszatér. Maga a költő a következőt írja róla a *Keletbe-fűlt kísérletek* című könyvében: „Hány és hányszor megcsináltam saját névbetűimből könnyen alakuló sírkő-motívumomat/tréfámat. (Mert többlet, ha tréfának is vesszük, »keletiesen« mulatunk a dolgon.)”¹⁶ Olvasatomban a „d” hasa a sírkő maga, a „td” összeolvadó szára a fejfa, a „t” vízszintes vonala pedig az ezek tetején elhelyezkedő keresztet rajzolja ki – így a betűpáros egyszerre jeleníti meg a költői én monogrammá redukált alakváltozatát, valamint ugyanazon személy sírját, azaz saját emlékművét, a múltba, a múltidejűségbe helyezett „faragott” alakját. Ezen értelmezési úton haladva az ide sorolható alkotások egytől egyig a saját halál víziójának nyelvi és képi humorról dúsított, önironikus lenyomatai. Mindezen tartalmat erősíti a Tarantino film címbe emelése.¹⁷ A td-k tapétászerű mintázatát átüti a fókuszpozí-

▼

¹⁶ TANDORI Dezső, *Keletbe-fűlt kísérletek*, Terebess, Budapest, 1999, 105.

¹⁷ Bár a film címe helyesen *Reservoir Dogs*, de feltételezhető, hogy az egy betűs eltéréstől függetlenül Tandori az 1995-ös alkotásával a Tarantino filmre utal.

cióban lévő alakzat spirálja. Színe a véré, a haslövésé: egyszerre a versbeszélőjének és Mr. Narancsnak a sebe.

Tandori több helyen is teljes katarzisként említi a *Reservoir Dogs* filmélményét. A *TALÁN Y, TALÁN X...* című írásában a következőképp idézi fel a katarzist kiváltó jelenetet: „Semmi se stimmel. Csak összejön. Tarantino kegyetlen »hőse« nagyon bajtársias lélek »amúgy« a gengsztertárssal, aki haslövés útján menthetetlen, s akit megvéd a többiekkel szemben élete árán is, halálra sebesül maga, öl, mert nem hiszi, hogy ez a kedves, sebesült fickó, őt játssza Tim Roth, undercover cop, beépült zsaru. Pedig az. S ahogy mindketten halálközel vannak, a »legvégén«, el is hangzik a vallomás, és eldördül az ítélet fegyvere, szinte mosoly és simogatás kíséretében. Ez katarzis.”¹⁸ Számomra Tandori *Hashártyaszakadási elégiája* is katarzis. Egy pulzáló létkeresés.

▼

¹⁸ TANDORI Dezső, *TALÁN Y, TALÁN X, avagy hol tart akkor ez a dolog most?*, Liget Műhely, 1995. november 3.

Rendszerek, repedések, görcs, mozi

sokan szidjuk a rendszert. kicsit vagy nagyon. óvatosan. akadnak, akik éppenséggel lelkesednek érte. meggyőződésből. vagy ha kritizálják, akkor csak azért, hogy az elhajlások kiegyenesítése után még jobban lelkesedhessenek. mert az az érdekük. a munkakörük. a lelkesedésért kapják a fizetést. lesznek persze mindenféle szabadságérzetet érintő durvaságok, egzisztenciális ellehetetlenülések, viszont lehet morogni, politikai vicceket mesélni. sőt vitatkozni. bizonyos határokon belül. bizonyos emberekkel. akadnak, akiktől tartani kell, mert véresszájúak és buták. vagy okosak, de sunyik. alattomosak, számítók. előfordul, hogy valakiben megbízunk, pedig nem kellene. s fordítva is. egyik diáktársunknak a legjobb barátja mondja a szemébe sokunk előtt: besúgó. többször is. de az csak vigyorog. a másik is. mintha ugratná. mi meg hisszük, amit hiszünk. ám a gyanú belénk fészkel. olyan is lehet, mikor a vádló a bűnös. évtizedekkel később egyiküket ismerősnek jelölöm a közösségi oldalon. vagy ő jelöl be engem. mindegy. ki kellene kérni a kartonomat. ha lesz egyáltalán. ha nem, az azt jelentheti, annyira sem tartanak fontosnak, hogy a nevemet leírják. de ha mégis, akkor ki jelent rólam? akarom tudni? később jön majd egy tél kitartó havazással, fagyokkal, s leszállva a buszról, dűlőutakon megyek valami tanyára. módosabb tanya lesz, illetve igazából nem is az, hanem egy klebelsberg-iskolát építenek át szolgálati lakássá. nyugdíjas agronómus lakik benne a feleségével. a szerkesztő arra kér, csináljak anyagot az öreggel. várnak, tudják, hogy érkezem, itallal, süteménnyel is kínálnak. kell, hogy legyen oka az interjúnak: egy találmány vagy módszer, amivel jobb termésátlagot sikerül elérnie, amikor még dolgozik. később erre már nem emlékszem, csak arra, hogy az öreg nem akar kérdezz-felelek játékot játszani. bizalmatlan, inkább ad néhány előkészített, indigóval másolt papírlapot, amiken összeírja az életét, a szakmai dolgait. hogy azokból dolgozzak. azért beszélgetünk is kicsit. mesélik, a gyerekek külföldön él. falom a pogácsát, iszom a szörpöt, ha tényleg megkínálnak.

miután megjelenik a cikk, pár napra rá a szerkesztőségben
azzal fogad valaki, hogy a politikai rendőrségtől keresnek.
most szívatasz? nem, tényleg. görcs a gyomorban, mozi
az agyban. mi a franc van? ezek szerint mégsem olyan kedélyes
a nyolcvanas évek, mint ahogy majd visszagondolunk rá?
a főhadnagy széles, amerikai mosollyal nyújtja a kezét.
nem sokkal idősebb nálam. az agronómus érdekli. miről
beszélgettünk. görcs és mozi. semmi érdemlegesről, mondom
vagy dadogom, s hirtelen beugrik az öreg paksamétája.
előkotrom az asztalon tornyosuló papírhalomból. a rendőrtiszt
mosolyog, beéri ennyivel. ezerkilencszáznolcvanhét eleje.
hatalmas havazások. repedezik a rendszer. de mi történne,
ha nem mosolyogna? ha nem érné be? ha nem repedezne?

György Sándor

„Csak egy pici eszem lett volna, most nem lenne bajom”

A szentkirályi fegyverrejtegetők ügye az 1956 utáni megtorlásban

Az elmúlt időszakban az 1956-os forradalom ismert mártírjai és elítéltejei mellett egyre több szó esik az „elfeledett”, illetve kevésbé ismert kivégzettekről, valamint hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítéletekről. Rajtuk kívül sokan voltak olyanok is, akik bár a forradalomban nem vettek részt, de mégis elérte őket a megtorlás (köznapian szólva „bedarálta a rendszer”). Közülük többen elkövettek törvénytelenéseket, de ezekért a felfokozott közhangulat és a közel egy évig tartó statárium miatt aránytalanul nagy büntetéseket szabtak ki rájuk.¹ Ezen tanulmány két ilyen, fegyverrejtegetésért elítélt emberről (apáról és fiáról) szól, akiknek ráadásul ügye sem lett volna egy névtelen feljelentő nélkül...

1957. január 4-én egy furcsa, de korántsem szokatlan levél érkezett a Kecskeméti Városi és Járási Rendőrkapitányságra. A betűvetéshez láthatóan nem szokott feljelentő, aki magát csak „egy kominista elvtárs”-ként írta alá, arról számolt be, hogy Alsószentkirályon² egy bizonyos Csípő Sándor fegyvert rejteget. Levelét az alábbiakban eredeti formában közöljük:

„Főjelentés

Főjelentem Csípő Sándor alsószentkirályi lakost: Tanya 128 (Jász út) fegyverekett rejteget a konyha ablak allati fal üregbe 1 darabb 16-os vadász egy levente puska. 1 da. a katonaságtól hozott pisztolyt. Kijelentette majd egy pár komonistátt el intézek csak forduljon a hejzet.

Alsószentkirály

egy kominista elvtárs”

A diktatúrák mindig is tág teret engedtek a névtelen feljelentőknek, főleg olyan (a hatalom szemszögéből nézve) válságos időszakban, mint amilyen 1956 vége és 1957 eleje volt. A forradalom idején pár nap alatt gyakorlatilag működésképtelenné váltak a párt- és erőszakszervezetek, és bár a fegyveres harcnak november közepére mindenhol vége szakadt, elsősorban az Alföldön és a nagyobb iparvárosokban még decemberben is rendszeresek voltak a sztrájkok és

▼

¹ Erre jó példa a fegyver- lőszer, illetve a robbanóanyag-rejtegetés, amelyért alapesetben 6 hónap és 5 év közötti büntetést lehetett kiszabni, statáriális eljárásban viszont 10 év volt a legenyhébb ítélet. *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása*. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1952. 69–70.

² A hivatalos iratokon Lászlófalva-Alsó 128. sz. szerepel címként; Lászlófalva 1952-ben jött létre a Kecskemétről leválasztott Alsószentkirály és Felsőszentkirály összevonásával, így érthető, hogy sokan még a korábbi elnevezést használták. A település neve 1987 óta Szentkirály.

³ Névtelen feljelentés. Csípő Sándor és társa pere Hadtörténelmi Levéltár XI. 26. (Szegedi Katonai Bíróság) B. 30/1957. A későbbiekben külön nem jelzett hivatkozások erre az iratanyagra utalnak. Az iratok rendszertelen számozása miatt közlöm azok megnevezését és/vagy oldalszámát is.

tüntetések. Emellett nagy mennyiségű fegyver került magánszemélyekhez; a lassan megerősödő Kádár-kormány mindent megtett ezek begyűjtésére, hiszen rettektek egy újabb fegyveres felkeléstől. Nem véletlenül vezették be 1956. december 11-én a statáriumot⁴, amit elsősorban a „hivatásos bűnözőkhöz” került fegyverekkel indokoltak. A rögtönbíráskodást elrendelő 1956. évi 28. sz. törvényerejű rendelet bevezetője szerint „nagy mennyiségű lőfegyver van ellenforradalmi elemek, hivatásos bűnözők, felelőtlen zavartkeltők és fegyvertartásra nem jogosult más személyek birtokában, akadályozza a rend helyreálltát és veszélyezteti az állampolgárok személyi, valamint vagyónbiztonságát. Népköztársaságunk ellenségei fegyverek birtokában gyilkosságok elkövetésétől sem riadnak vissza [kiemelések tőlem – GyS] és megfélemlítik azokat a becsületes dolgozókat, akik békés alkotómunkájukkal egész népünk érdekeit kívánják szolgálni.” Emiatt „a becsületes dolgozók joggal követelnek hathatós intézkedéseket ennek a türehtelen állapotnak megszüntetése érdekében.”⁵

A köztörvényesek és forradalmárok összemosásának nem volt valóságalapja. Az általam átvizsgált rögtönítélő perek töredéke érintett csak köztörvényeseket, azok vádlottjai többnyire forradalmárok, illetve olyan emberek voltak, akiknek valóban volt fegyverük, de azt nem használták, erőszakos bűncselekményt (legyen szó dolog- vagy személy elleni erőszakról) pedig egyáltalán nem követtek el. A statáriális perekben elítélt forradalmárok esetében a hivatalos vád (szinte kivétel nélkül fegyver és/vagy robbanószer-rejtegetés) számos esetben csak „fedésként” szolgált, valójában „ellenforradalmi” cselekményeik miatt ítélték el őket.⁶ A rögtönítélő bíróság gyorsan, alapos nyomozás nélkül ténykedett, és bűnösség megállapítása esetén az ítélet tíz évről indult. A statáriumot részleteiben szabályozó rendelkezések ráadásul ellentmondásosak is voltak: a december 12-én megjelent 6/1956. (XII. 11.) kormányrendelet 10. §. szerint amennyiben „a köznyugalom helyreállítása és a társadalom rendjének védelme halálbüntetés alkalmazását nem teszi szükségessé, a rögtönítélő bíróság halálbüntetés helyett tíztől tizenöt évig terjedhető börtönbüntetést szabhat ki.”⁷ Ezzel szemben a 13-án kihirdetett 1956. évi 32. törvényerejű rendelet alapján viszont, ha a bíróság a vádlottat „bűnösnek nyilván-

▼

4 A rögtönbíráskodás magyarországi történetéve kapcsolatban lásd: Tóth J. Zoltán: A rögtönbíráskodás története Magyarországon a XIX-XX. században. *Iustum Aequum Salutare*, XIII. évf., 4. sz. (2017). 143–177. o. PDF: https://epa.oszk.hu/02400/02445/00046/pdf/EPA02445_ias_2017_04_143-177.pdf (2025. szeptember 22.)

5 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet, *Magyar Közlöny* 1956. december 11. Kiemelések a szerzőtől.

6 Erre jó példa a sátorlajúihelyi Józsa György esete. Bővebben lásd: György Sándor: A fegyvertelen fegyverrejtegető. Józsa György és társa pere, in Balogh-Ebner Márton – György Sándor – Hajnáczy Tamás (szerk.): *Történelmi töredékek. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból III.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 261–285. Hasonló figyelhető meg a Bartók László és társai perben is; Bartókot hivatalosan egy pisztoly miatt végezték ki, valójában azonban forradalmi tevékenységét (amelyet a nyomozás során számos valótlán, életszerűtlen elemmel is „színesítettek”) torolták meg. Lásd: Bartók László és társai pere – perek56.hu (2025. szeptember 22.); Szakolczai Attila: Újabb fejezetek a kádári megtorlás történetéből. Halálos ítéletek fegyveres harcokban való részvételért és más, ellenforradalminak tekintett cselekményekért. In: Horváth Miklós: *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (igazságügyi szakértői közreműködéssel? Argumentum*, Budapest, 2024. 171–231. o. 224. o.

7 A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány 6/1956. (XII. 11.) rendelete a rögtönbíráskodás részletes szabályainak megállapításáról. *Magyar Közlöny* 1956. december 12.

nítja, ítéletében egyúttal halálbüntetést szab ki.”⁸ Bár a jogszabályi hierarchia szerint a törvényerejű rendelet a magasabb szintű, az ítélethozatalok során a bíróságok teljesen esetlegesen alkalmazták egyik vagy másik rendelkezést.

A zavaros viszonyokat és a statárium következtelen alkalmazását időnként zsarolók is igyekeztek kihasználni. Egy alkalommal egy gazdától próbáltak meg azzal pénzt kicsalni, hogy megfenyegették, feljelentik fegyverrejtegetésért. A gazda végül a rendőrséghez fordult, mert nem volt fegyvere, bár néha ez sem volt akadály, hogy valakit fegyverrejtegetésért halálra ítéljenek, például a korábban említett Józsa Györgynél letartóztatása idején nem volt fegyver, a nála lévő géppisztolyt hetekkel a statárium kihirdetése előtt átadta ismerősének,⁹ Mindszenty László esetében pedig okkal feltételezhetjük, hogy a hatóságok vitték a helyszínre azt a pisztolyt, ami miatt halálra, majd másodfokon életfogytig tartó börtönrre ítélték.¹⁰

A fegyverek megtalálása önmagában sem volt egyszerű feladat, hiszen a rendszeres igazoltatások miatt a legtöbb embernek eszébe sem jutott felfegyverkezve közlekednie. Így kerültek előtérbe a feljelentők, akik többnyire a rokoni-baráti körből, illetve a szomszédok sorából kerültek ki. Volt, akit a hatóságok megkerestek (és/vagy zsarolással bírtak együttműködésre), de olyan is, aki személyes bosszú vagy régi sérelem miatt fogott levélírásba. Sokan voltak, akiket a félelem vezérelt, hiszen feljelentési kötelezettség elmulasztása címen indulhatott ellenük is eljárás.

Noha több hivatal kifejezetten kerülte, hogy névtelen levelekre reagáljon, a kecskeméti rendőrök már másnap megtartották a házkutatást. Az 1905-ben született idősebb Csípő Sándor végig tagadta, hogy lenne fegyver a házában, ennek ellenére a kutatás eredményesen zárult. Igaz, hogy egyes iratok szerint nem a konyha, hanem a szoba ablakpárkánya alatt, és a pisztoly mellett nem puskákat, hanem géppisztolyt, de találtak fegyvereket a rendőrök. A jegyzőkönyv szerint egy 48 M géppisztolyt (a köznyelvben „davaj-gitárként” emlegetett szovjet PPS magyar jelölése), egy hozzá való tárat (betöltve 71 lőszerrel), 5 bontatlan csomag lőszer és 173 lőszeret ömlesztve találtak. A legérdekesebb fogásuk viszont a feljelentésben is szereplő pisztoly volt (3 tölténnyel), amelyről eleinte csak annyi derült ki, hogy „Stejer” (sic!) gyártmányú volt. Csípő Sándor akkori vallomása szerint a géppisztolyt fia hozhatta haza, aki a forradalom alatt hazaszökött (ennek

▼
8 A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 32. számú törvényerejű rendelete az 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet kiegészítéséről. A rendelkezés dátumozása szerint december 12-én megszületett. Magyar Közlöny 1956. december 13.

9 György Sándor: Zsarolás az 1956 utáni megtorlások idején https://index.hu/tudomany/tortenelem/2018/02/07/zsarolas_statarium_idcjen/ (2025. szeptember 22.)

10 Mindszenty László és társa pere – perek56.hu (2025. szeptember 22.)

körülményeiről lásd később) a hadseregből. A pisztolyt végül bevallotta, de „*azt sem tudta, hogy ezen a helyen van vagy egyáltalán megvan-e még.*”¹¹

A statárium szabályai szerint ugyanakkor mérlegelésre nem volt lehetőség, így Csípőt azonnal előállították. Ezzel kapcsolatban érdekesség, hogy a házkutatási jelentésen január 5-i dátum szerepel, de a többi papíron január 7. Csípő is ezt a napot említette, és akinél fegyvert találtak, azt „természetesen” rögtön őrizetbe vették. Annyi bizonyos, hogy csak 8-án hallgatták ki. A jegyzőkönyv alapján megállapíthatjuk, hogy id. Csípő Sándor földműves családból származott, szülei 18 hold saját és 15 hold bérelt földön gazdálkodtak. Harcolt a második világháborúban, 1944-ben Lengyelország területén hadifogságba esett, hazatérése után pedig folytatta a gazdálkodást. A törvénnyel korábban sosem került összeütközésbe.¹² Ahhoz továbbra is ragaszkodott, hogy semmiféle fegyverről nem tudott, így „*a házkutatás után hamarosan meglepődve tapasztaltam, hogy a kiskonyha ablaka alatt lévő faliszekrényféleségben¹³ megtaláltak 1. drb. pisztolyt, 3 drb. pisztoly töltényt, 1. drb. géppisztolyt tárral együtt, azonkívül 5 csomagban 350. drb. géppisztoly lőszert és külön egy harisnyában 173 drb. pisztoly lőszert.*”¹⁴ Vallomása szerint fia, aki 1955 novemberétől a Pf. 1132 fedőszámú alakulatnál (43. harcokcsi-rohamlöveg ezred, majd harcokcsiezred, Baja) szolgált, 1956. november 5-én hajnalban érkezett haza, de „*ez alkalommal semminemű fegyvert, vagy lőszert, vagy egyéb robbanó anyagot nem láttam nála.*”¹⁵

A pisztolyról a bűnjeljegyzékből és a szakértői véleményből kiderült, hogy 1917-ben gyártották, de ennek ellenére (legalábbis hivatalosan) használható állapotban volt – a szakértő szerint gondosan tárolták mindvégig.¹⁶ Csípő elmondása szerint a pisztolyt még 1944 nyarán találta a mezőn, ahol előtte katonák gyakorlatoztak. Egyszer kipróbálta, majd eldugta és az évek során megfedkezett róla. „*...valószínűnek tartom, hogy a fiam megszimatolta, hogy hol van a pisztoly, és elvitte a rejtett helyről.*” – mondta el a rendőrségi kihallgatásán.¹⁷ Ugyanekkor azt állította, hogy bár nem tudta, hogy mi is az a statárium, arról hallott, hogy a fegyvereket be kell szolgáltatni. „*A hülyeségem miatt nem szolgáltattam be. Csak egy pici eszem lett volna, most nem lenne bajom.*”¹⁸

Még aznap előzetes letartóztatásba is helyezték; ügyét a Kecskeméti Városi és Járási Rendőrkapitányság 1957. január 8-án adta át a kecskeméti ügyészségnek,

▼

11 Jelentés házkutatásról 1957. január 5.

12 Kihallgatási jegyzőkönyv 1957. január 8. 2–3. o.

13 Erről annyit mondott, hogy „*általilag ezt az egész építményt még az én nagyapám készítette azért, hogy a fináncok elől a dohányt elrejtse.*” Kihallgatási jegyzőkönyv 1957. január 8. 4. o.

14 Kihallgatási jegyzőkönyv 1957. január 8. 4. o. A Magyarországon is rendszeresített szovjet géppisztolyok és pisztolyok ugyanolyan 7,62×25 mm-es lőszert tüzeltek, így mindkét elnevezéssel találkozhatunk a korabeli iratokban.

15 Kihallgatási jegyzőkönyv 1957. január 8. 3. o.

16 Fegyverszakértői vélemény 1957. január 10. Mindez ellentmond Csípő és fia vallomásainak is.

17 Kihallgatási jegyzőkönyv 1957. január 8. 3. o.

18 Kihallgatási jegyzőkönyv 1957. január 8. 5. o.

akik azonnal továbbították az iratokat a Kiskunfélegyházi Katonai Ügyészséghez. A statárium ideje alatt fegyverrejtegetési ügyekben eleve a katonai igazságügyi szervek voltak illetékesek, ráadásul ifjabb Csípő Sándor is épp sorkatonai szolgálatát töltötte.¹⁹

Ifjabb Csípő Sándort két nappal később hallgatták ki az illetékes 27. lövész-hadosztály kiskunfélegyházi parancsnokságán. Az 1935-ben született, „László” beceneven is ismert fiatalember vallomása szerint 1956. november 4-én őrségben volt, *„miközben hallottam a laktanyában, hogy partizánmozgalom van, menjen mindenki, amerre lát, saját fegyverét mindenki vigye magával és védje magát, ahogy tudja.”*²⁰ A fegyvert otthon tartotta, és mivel csak karácsony körül értesült a statáriumról, már nem merte leadni, sőt, amikor január 5-én visszament az alakulatához, nem vitte magával a fegyvert, mert félt, hogy a szovjetek elfogják – emiatt egyenruháját is inkább otthon hagyta. Vallomása szerint tudott apja öreg pisztolyáról, de arról nem, hogy hova rejtette el.

1957. január 14-én a BHÖ. (Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása, vagyis a korabeli BTK) 34. pont 1. bekezdésben szereplő fegyver- és lőszerrejtegetéssel vádolták meg mindkettejüket. A tárgyalásra másnap került sor a Kecskeméti Katonai Bíróság, Dancsó Ádám hadbíró főhadnagy vezette tanácsa előtt, a katonai ülnökök Vasas János százados és Ábrahám György hadnagy voltak. Idősebb Csípő Sándor vallomása gyakorlatilag megegyezett a korábbival, fia ugyanakkor több érdekes részlettel szolgált a november 4-i eseményekre vonatkozóan. Bár jócskán finomított mondandóján (a partizánmozgalmat nem említette), végig azt állította, hogy fegyvereiket az őrségparancsnok tudtával vitték magukkal.

„Ezt azért vittük, hogy megvédjük magunkat. Az őrmester is vitte a fegyverét. Kb. 10-en lehattunk, akivel otthagytuk az őrhelyünket. A lőszert pedig a raktárból szereztük és ezt is vittük. Jöttek a polgári személyek, akit az őrparancsnok beengedett (sic!), és ők is vittek fegyvert és lőszert.” Elmondta, hogy az apja nemcsak, hogy látta a fegyvert, de helytelenítette, hogy fia azzal jött haza, mire ő annyit válaszolt, hogy *„aki harcol, az nem hagyja el a fegyverét.”*²¹

November első napjaiban számos honvéd alakulat bomlott fel, sok katona csatlakozott felkelőcsoportokhoz vagy egyszerűen hazament. A november 4-i szovjet támadás hírére több esetben a tisztek küldték haza az állományt, hogy még véletlenül se kerüljön sor összecsapásra, illetve adott esetben ne hurcolják fogságba az embereiket. Elképzelhető, hogy itt is erről volt szó, ahogy az is, hogy tényleg elhangzott egy (vagy több) kétségbeesett „menjen, ki merre lát” jellegű

▼
19 Határozat az iratok áttételéről 1957. január 8.

20 Kihallgatási jegyzőkönyv, ifjabb Csípő Sándor 1957. január 10. 3. o.

21 Tárgyalási jegyzőkönyv 3. o.

„utasítás”. Azt sem zárhatjuk ki, hogy többen ellenálláson, „partizánkodáson” gondolkodtak. Erre jó példa a sorkatonai szolgálatát a honi légvédelemnél töltő Silye Sámuel és katonatársai esete. Miután november 4-én felkelők jelentek meg ütegüknél, a parancsnok kézifegyvereket osztott szét közöttük, Silye és több társa pedig földi célok ellen is használható lövegekkel csatlakoztak a kőbányai ellenálláshoz. Ezért Silye Sámuel és két társát 1959. november 18-án jogerősen halálra ítélték. Társai kegyelmet kaptak, őt 21-én kivégezték. Két másik vádlott-társa életfogytig tartó börtönbüntetést kapott.²²

A forradalom napjaiban civilek rendszeresen kaptak/vittek magukkal fegyvereket, ugyanis a nemzetőrségeket a rendőrségi-katonai készletekből fegyverezték fel, a helyi közhatalmat gyakorló nemzeti/forradalmi bizottság döntése alapján, többnyire a katonai parancsnokok jóváhagyásával.²³ Sokkal nagyobb problémát jelentett és egyben mutatta az akkori állapotokat, hogy a hazatért sorkatonák által elvitt fegyverek hiánya később sem tűnt fel. Ifjabb Csípő Sándornak – ahogy minden katonának – aláírásával kellett igazolnia a fegyver felvételét, emellett az őrszobán még külön is nyilvántartották a fegyvereket és lőszereket. Ez a géppisztoly tehát nyomon követhető volt, nem úgy, mint a raktárból elvitt példányok. Az jól jellemzi a statáriális eljárásokat, illetve a korabeli bíraskodást, hogy az illető őrpapancsnokot és mást sem hallgatták ki az alakulatból, aki ott lehetett november 4-én, hiába indítványozta ezt ifj. Csípő Sándor ügyvédje.

A fegyverrejtegetés tényén ugyan ez sem változtatott volna, de az, hogy a fegyvert előljárói utasítására, tudtával vagy esetlegesen annak példáját követve vitte magával, enyhítő körülménynek számíthatott volna. Azt a bíróság is megállapította, hogy a katona szolgálati fegyverét „*csak írásbeli vagy szóbeli engedéllyel viheti magával szolgálaton kívül*”, a védelem ez utóbbit szerette volna bizonyítani.²⁴ Természetesen az, hogy a szolgálati fegyvert nem adta le vagy hagyta ott, mindenképp helytelen döntésnek tekinthető. Az ügyvéd azzal is érvelt, hogy a statárium szabályai szerint rögtönítélő eljárást csak akkor lehetett lefolytatni, ha tettenérés történt vagy a bizonyítékok azonnal rendelkezésre álltak, ami ifjabb Csípő Sándor esetében nem valósult meg; a házkutatásnál nem volt jelen, és csak később vették őrizetbe.²⁵

Az eljárás során egyetlen tanút hallgattak meg, Balatonfüredi József lászlófalvai tanácselnököt. Ő vallomását azzal kezdte, hogy Csípőék „*azok az emberek közé tartoznak, akikkel a községben semmiféle baj nem volt. (...) A forradalmi időszak alatt*

▼
22 Lásd: Silye Sámuel és társai pere – perek56.hu (2025. szeptember 22.)

23 A forradalom fegyveres erejének számító nemzetőrség(ek) megalakulásáról, működéséről bővebben lásd: Bokodi-Oláh Gergely: *Nemzetőrség 1956*. Argumentum, Budapest, 2016. 35. o.; Horváth Miklós: A Nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban, *Hadtörténelmi Közlemények* CXV. évf. 2002/4. 1008–1049. o.

24 Tárgyalási jegyzőkönyv 4. o.

25 Tárgyalási jegyzőkönyv 5. o. Lásd még: A statáriális bíraskodás részletes szabályozásáról szóló 6/1956. kormányrendelet, Magyar Közlöny 1956. december 12.

vádolt nem tartozott azok az emberek közé, akik ott hangoskodtak.” Hozzátette, hogy bár ki lett plakátolva a statárium, valószínűnek tartja, hogy a település szerkezete miatt sokan így sem tudtak róla, minden tanyához ugyanis nem mentek külön kihirdetni.²⁶

A tárgyalás 11.25-kor kezdődött, és a bírói tanács 13.15-kor már ítélethirdetésre készülődött. Noha mindkét vádlottat bűnösnek mondták ki, egyetértettek abban, hogy halálbüntetésre nincs szükség. Ez esetben éltek a 6/1956. kormányrendelet korábban már említett, börtönbüntetés kiszabását biztosító kitételével. Hogy ezt mennyire kiszámíthatatlan módon alkalmazták, jól mutatja az öcsényi Katona István esete, akit 1957 szeptemberében, közel egy évvel a forradalom után ítélték halálra és végeztek ki egy pisztoly és egy rossz puska miatt. Tüntetésen, forradalmi cselekményben nem vett részt, sőt egy másik pisztoly már be is szolgáltatott, csak nem akart mindent egyszerre leadni, nehogy gyanút keltsen. A tanácsvezető bíró azzal indokolta a halálbüntetés kiszabását, hogy *„a társadalom védelme megítélése szerint fizikai megsemmisítését követeli.”*²⁷

Idősebb Csípfő Sándort 10 évre, fiát 13 évre ítélték és 5-5 évre eltiltották őket egyes jogaik gyakorlásától. Az érdekes kérdés, hogy mennyire volt ez a súlyos, de a statárium mércéjével mérve mégis „enyhe” büntetés indokolt. Ahogy már említésre került, alapesetben 6 hónap börtön volt a kiszabható büntetés alsó határa, ráadásul a forradalom után sem került minden fegyverrejtegetési ügy rögtönítélő bíróság elé. Az az abszurd helyzet állt elő, hogy fegyverrejtegetési ügyekben ítélezhetett járásbíróság, megyei bíróság (rendes vagy gyorsított eljárásban), illetve katonai bíróság is, a kiszabott büntetések pedig a néhány hónap börtöntől a halálbüntetésig terjedtek. Esetlegesen dőlt el az is, hogy ki melyik bíróság elé került, a katonai ügyességek sok esetben azzal az „indoklással” küldték vissza az iratokat, hogy nem látják szükségesnek statáriális tárgyalás kitűzését (ennek hátterében állhatott például kapacitáshiány).

A később „ellenforradalmi” cselekményei miatt kivégzett Tomasovszky Andrást 1957 januárjában járásbíróság ítélte 3 hónap börtönre fegyverrejtegetés vádjával. Bár a büntetést az előzetesben töltött idő beszámításával kitöltöttnek vették, Tomasovszkyt közbiztonsági őrizetbe helyezték, majd áprilistól „ellenforradalmi” ügyében is megindult a nyomozás. Mint Nyíregyháza egyik forradalmi vezetőjét, népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés/mozgalom vezetése címén ítélték halálra első fokon 1957. december 13-án, majd jogerősen 1958. április 28-án is. Május

▼
26 Tárgyalási jegyzőkönyv 4. o.

27 Bővebben lásd: Katona István pere – perek56.hu (2025. szeptember 22.) Az idézet forrása: Kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyv. Katona István pere, HM HIM Hadtörténelmi Levéltár XI.25. 217/1957, oldalszám nélkül.

6-án végezték ki.²⁸ Somlay Istvánt fegyverrejtegetés vádjával első fokon 1957. március 26-án hat évre ítélte a Budapesti Fővárosi Bíróság úgy, hogy ismert volt nemzetőri múltja és még Ausztriába is megpróbált kiszököni. Április 25-én másodfokon már szervezkedésben való tevékeny részvétel és tiltott határátlépés kísérlete miatt ítélték halálra, két nappal később kivégezték.²⁹ A komlói Nagy Ferencet is rögtönítélő bíróság elé akarta állítani a Baranya Megyei Ügyészség (az sem számított, hogy a vádlott és a rejtegetett fegyver jóformán végig más településen volt), az illetékes katonai ügyész azonban indoklás nélkül elutasította az iratok befogadását. Nagyot végül 1957. június 10-én jogerősen 10 év börtönbüntetésre ítélték népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés címén; a kezdetben elsőfokként kezelt fegyverrejtegetési vádat a szervezkedés részeként minősítették.³⁰

Csípők szerencsés módon elkerülték a halálbüntetést, ugyanakkor látható, hogy kedvezőbb esetben néhány hónap börtönbüntetéssel is zárulhatott volna az ügy. Említésre érdemes az is, hogy az ítéletbe ifjabb Csípő Sándor első vallomása alapján ugyan belekerült a „partizánmozgalmas” rész, de már úgy, hogy „arra menő harcosok” beszéltek neki és társainak erről. Ugyanitt olvasható, hogy az őrparancsnok először az ügyeletes tiszthez küldte őket parancsért, de őt nem találták a helyén, és ekkor „öntevékenyen” döntöttek a hazautazásról.³¹ Ezzel láthatóan sikerült minden előjárót mentesíteni a felelősség alól, főleg, hogy az említett harcosok épp úgy lehettek katonák, mint nemzetőrök vagy felkelők. Ráadásul mindezt csak ifj. Csípő Sándor vallomására alapozva fogadta el tényként a bíróság, ami szintén mutatja, hogy mennyire volt „alapos” egy ilyen eljárás. Azt ugyanakkor tényként kezelték, hogy a géppisztolyt meg akarta tartani, hiába vallotta, hogy csak azért nem vitte vissza, mert – teljesen érthető módon – félt fegyveresen közlekedni.

Figyelemre méltó az ítélet apára vonatkozó része is; védője szerint ugyanis súlyos beteg volt, ami kizárta volna a statáriális bíraskodás alól (ahogy a terhesség és elmebetegség is kizáró oknak számított). Ezt igazolandó benyújtottak egy 80%-os rokkantságról szóló igazolást, de az ítéletben már „csak” 50-60% szerepel, de a kirendelt bírósági szakértő megállapítása szerint még ennyi sem áll fent.

Id. Csípő Sándorné is egészségi állapotukra hivatkozva igyekezett kegyelmet kijárni férjének és fiának 1957 tavaszán, megemlítve, hogy ő maga is szívbeteg, a család 13 hold földjének megművelésére, rendszeres munkavégzésre és 99 éves apósának ellátására képtelen. Ezt a helyi tanács is igazolta, de a bíróság eluta-

▼

28 Szilágyi László és társai pere – perek56.hu (2025. szeptember 22.); A forradalmár tervelőadó és a kazah anya kalandor fia – két nyíregyházi '56-os hős története <https://kepmas.hu/hu/forradalmar-terveloado-es-kazah-anya-kalandor-fia-ker-nyiregyhazi-56-os-hos-tortenete> (2025. szeptember 22.)

29 Somlay István pere – perek56.hu (2025. szeptember 22.)

30 Bővebben lásd: Nagy Ferenc pere MNL Baranya Vármegyei Levéltára XXV.21. 474/1957.

31 Ítélet 1957. január 15. 2. o.

sította a kérvényt.³² Idősebb Sándor végül 1959. június 15-én szabadult, miután félbeszakították büntetése végrehajtását, nagyrészt folyamatosan romló egészségi állapota miatt. Ifjabb Csípő Sándor 1961. március 31-én kapott kegyelmet az Elnöki Tanácstól, miután nevelőtisztje és a lászlófalvai tanács is igen kedvezően véleményezte (a bíróság ennek ellenére is csak 5 évre csökkentést javasolt).³³

Sajnos a peranyagból kikövetkeztetni sem lehet, hogy ki írta a névtelen levelet. Érthető módon a feljelentők kiléte sokszor még a hatóságok előtt is titokban maradt (az meg külön ritkaságszámba megy, hogy a levél megmaradt a peranyagban), és csak néha lehet beazonosítani őket a peres iratok alapján. Az viszont tény, hogy biztosra ment, hiszen a fegyverrejtegetés mellett még „ellenforradalmi” kijelentéseket is tulajdonított id. Csípő Sándornak. Az is biztos, hogy bejáratos volt a házba, és ismerte a „fináncbiztos” üreget is az ablak alatt, valamint a 12 éve rejtegetett pisztolyról is tudott. A vadászpuskákat lehet, hogy csak kitalálta, ahogy az is elképzelhető, hogy látta a fegyveresen hazatérő ifjabb Sándort, csak épp nem azonosította jól a fegyver típusát. Ügyükből az is jól látható, hogy a megtorlás során a hatóságok/bíróságok rendszeresen átlépték a törvényes kereteket, és kedvükre alkalmaz(hat)ták vagy hagyhatták figyelmen kívül a saját működésüket is szabályozó rendeleteket. Erre jó példa ifjabb Csípő Sándor esete, akinél hiányzott a statáriális eljáráshoz szükséges jogi alap (tettenérés és/vagy bizonyítékok azonnali rendelkezésre állása). Apja esetében a 80%-os munkaképesség-csökkenést megállapító szakvéleményt bírálták felül, önkényesen 50-60%-ot megállapítva, egy gyors bírósági orvosszakértői vizsgálat alapján.

Csípő Sándorék ugyanakkor a lehetőségekhez képest viszonylag szerencsésnek tekinthetők, figyelembe véve, hogy könnyen kiszabhattak volna rájuk halálos ítéletet is, esetleg megpróbálhattak volna egy szervezkedési ügyet kreálni a feljelentés alapján, ahogy azt például Pólya Ferenc Sándor esetében is tették.³⁴ Ennek ellenére a rájuk kiszabott büntetés igen súlyosnak tekinthető, azt sem cselekményük, sem előéletük nem indokolta.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Csípő Sándor és társa pere HM HIM Hadtörténelmi Levéltár XI.26. B. 30/1957.

Katona István pere, HM HIM Hadtörténelmi Levéltár XI.25. 217/1957

Nagy Ferenc pere MNL Baranya Vármegyei Levéltára XXV.21. 474/1957.

6/1956. kormányrendelet, *Magyar Közlöny* 1956. december 12.

1956/32. sz. törvényerejű rendelet *Magyar Közlöny* 1956. december 13.

A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1952.

▼

³² Kegyelmi kérvény id. és ifj. Csípő Sándor számára. Az elutasító határozat kelte: július 29.

³³ Ifj. Csípő Sándor kegyelmi ügye 1961.

³⁴ Pólya Ferenc Sándor pere – perek56.hu (2025. szeptember 22.)

perek56.hu (2025. szeptember 22.)

A forradalmár tervelőadó és a kazah anya kalandor fia – két nyíregyházi '56-os hős története
<https://kepmas.hu/hu/forradalmar-terveloado-es-kazah-anya-kalandor-fia-ket-nyiregyhazi-56-os-hos-tortenete> (2025. szeptember 22.)

Bokodi-Oláh Gergely: *Nemzetőrség 1956*. Argumentum, Budapest, 2016.

György Sándor: A fegyvertelen fegyverrejtegető. Józsa György és társa pere. In Balogh-Ebner Márton – György Sándor – Hajnáczy Tamás (szerk.): *Történelmi töredékek. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból III.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 261–285.

György Sándor: Zsarolás az 1956 utáni megtorlások idején <https://index.hu/tudomany/tortenelem/2018/02/07/zsarolas-statarium-idejen/> (2025. szeptember 22.)

Horváth Miklós: A Nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban, *Hadtörténelmi Közlemények* CXV. évf. 2002/4. 1008–1049. o.

Szakolczai Attila: Újabb fejezetek a kádári megtorlás történetéből. Halálos ítéletek fegyveres harcokban való részvételért és más, ellenforradalminak tekintett cselekményekért. In: Horváth Miklós: *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Argumentum, Budapest, 2024. 171–231. o.

Tóth J. Zoltán: A rögtönbíráskodás története Magyarországon a XIX-XX. században. *Iustum Aequum Salutare*, XIII. évf., 4. sz. (2017). 143–177. o. PDF: https://epa.oszk.hu/02400/02445/00046/pdf/EPAo2445-ias_2017_04_143-177.pdf (2025. szeptember 22.)

Szabó Karina

Építőtáborok Bács-Kiskun megyében a Kádár-korszakban

A Helvéciai Állami Gazdaság kunbaracsi építőtáborának működése

A Kádár-korszak ifjúságpolitikájának egyik sajátos és összetett eleme volt az építőtábor-mozgalom, melyet a fiatalok munkára nevelésére és ideológiai integrációjára hoztak létre.¹ A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) szervezésében zajló nyári önkéntes építőtáborok nem csupán a mezőgazdaságban kialakult munkaerőhiányra igyekeztek megoldást nyújtani, hanem a politikai szocializációnak is fontos eszközei voltak.² Noha az építőtáborok – különösen a szabadidős programok tekintetében – eredetileg az állami ideológia által meghatározott nevelési célokat voltak hivatottak közvetíteni a fiatalok számára, már a hetvenes évektől, ezen keretek fellazultak és teret engedtek a rendszer számára megtűrt zenei irányzatok terjedésének. A Magyarországon már a második világháború előtt is működő, Turul Munkaszolgálat néven elhíresült ifjúsági munkatáborok³ először a kommunista ideológia mentén 1947-ben⁴ szerveződtek meg, majd 1958-ban a Hanság lecsapolásával a kádári ifjúságpolitika új irányvonalával alakult át,⁵ és az évtizedeken át megforduló fiatalok tömegeinek vált kollektív emlékezetének meghatározó részévé. Bács-Kiskun megye az agrárium túlsúlya miatt kiemelt szerepet játszott a mozgalomban, különösen a második öt éves terv keretében végrehajtott intenzív szőlő- és gyümölcstetvény-telepítések⁶ miatt kialakuló, kézi munkaerőhiány enyhítésének következtében. Tanulmányomban a Bács-Kiskun megyei nyári építőtáborok szerepét és működését vizsgálom, a kunbaracsi Helvéciai Állami Gazdaság (továbbiakban HÁG) keretében működő Furák Teréz Építőtábor⁷ példáján keresztül.

A KISZ-építőtáborok történetének feldolgozása jelenleg még igen hiányos, csupán néhány rövid ismeretterjesztő cikk tárgyalja, többnyire a korszak ifjúságpolitikai kutatásainak mellékágaként. A témában jelenleg rendelkezésre

▼

1 MNL-OL- XXVIII-M-18-c 1958.

2 Szabó Ildikó: Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon. Tekintet Alapítvány, Budapest, 1991. 69.

3 Szécsényi András: A Turul Szövetség és a munkaszolgálat kezdetei Magyarországon (1935-1936). Valóság, LIX. évf. 2016/6. sz., 92–98.

4 Magyarország, XV. évf. 1978/31.sz. 5.

5 MNL-OL- XXVIII-M-18-c 1958.

6 Rigó Róbert: Szakszövetkezetek és szőlőtermesztés a Homokhátságon. Forrás, LIII. évf. 2021/7–8. szám 91.

7 Furák Teréz (1911. febr. 2. Karancsalja – 1930. ápr. 1. Baglyasalja) a magyarországi kommunizmus jelentős női alakja, az 1920-as évek során illegálisnak számító kommunista anyagok Budapestről Salgótarjánba terjesztésében és a helyi megmozdulások szervezésében vett tevékenyen részt. Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar Életrajzi Lexikon, I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 565.

álló szakirodalom a feltárt források fényében sok esetben hibásnak bizonyult, emiatt a kutatás elsősorban a KISZ KB Intéző Bizottságának határozatai, az MSZMP Kecskeméti Járási Bizottsága és alapszervezeteinek iratai, a korabeli sajtó és a táborok egykori részeseivel készített interjúk elemzésével történt. Az építőtáborok történetének eddigi feldolgozása hiányos, mindössze néhány rövid ismeretterjesztő cikkre korlátozódik, és ezekben is jórészt a KISZ és az ifjúságpolitikai kutatások mellékágaként kerülnek említésre. Ezek gyakran félrevezető információkat tartalmaznak. Például Gergely Ferenc állítása, miszerint a táborokban folyó munka szervezetlen és értelmetlen lenne, nem megalapozott. Az általa hivatkozott *Délmagyarország* című megyei napilapban megjelent cikk ugyanis nem tesz különbséget a nyári önkéntes és az őszi kötelező építőtáborok között. A szóban forgó cikk egy őszi építőtáborozást írt le, és ebből vont le következtetést. Fontos azt is kiemelni, hogy az egyes építőtáborok szervezettségében helyi eltérések figyelhetők meg a mozgalom decentralizálódását követően, amely megakadályozza, hogy általános következtetést vonjunk le az építőtáborok szervezettségére vonatkozóan.⁸ A *Múlt-kor* történelmi magazin Gergely Ferenc munkájára alapozva átveszi ezeket a téves állításokat, továbbá elemzése során kizárólag az egyetemisták részvételét hangsúlyozza, miközben az építőtáborok során a középiskolások aránya is jelentős volt, valamint ideológiai nevelésük is meghatározó részét képezte az építőtáborok működésének. Az egyes táborok közötti teljesítménykülönbségekre vonatkozó kijelentésekor általános megállapítást tesz, amikor azt mondja „a táborok hatékonysága elmaradt a várttól”,⁹ ugyanis jelentős teljesítménykülönbségek figyelhetők meg a különböző munkát végző táborok között. Például 1966-ban a mezőgazdasági táborok 113,9%-ban túlteljesítették, míg az építőipari táborok csak 68,1%-ban teljesítették az előre meghatározott normát, ezzel közel 50%-os eltérés figyelhető meg a különböző típusú tevékenységet végző táborok között.¹⁰ Ezen téves állításokra épít Oross Dániel is az 1956 utáni ifjúságpolitika vizsgálatában, amikor általános következtetéseket von le az építőtáborok tevékenységére vonatkozóan.¹¹ A témához kapcsolódóan készült legátfogóbb ismeretterjesztő munka a Szegedi Tudományegyetem honlapján megjelent *Építőtáborok kora – a Hanság lecsapolásától a rostocki kikötő építéséig* című írás, amely korabeli egyetemi sajtóforrásokra támaszkodva mutatja be az építőtáborok létrejöttének körülményeit és a közvéleményre gyakorolt hatásukat. A cikk azonban nem tárgyalja kellő mélységben a táborok kulturális és szocialista

▼

8 Gergely Ferenc: KISZ. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története 1957–1989. Holnap Kiadó, 2008. 121–123.

9 Ismeretlen szerző: „Az építőtábor nem üdülőhely”- [https://multkor.hu/20120326_az_epitotabor_nem_udulohely?pldx=3\(2024.11.16\)](https://multkor.hu/20120326_az_epitotabor_nem_udulohely?pldx=3(2024.11.16))

10 Jelentés az 1966. évi Önkéntes Ifjúsági Építőtáborokról. MNL-BKML-XXXV.6.1966.

11 Oross Dániel: Ifjúságpolitika 1956 után Magyarországon. In: Bódi Ferenc – Ralitsa Savova (szerk.): Bátorság a politikában. Gondolat Kiadó, Budapest 2021. 284–285.

ideológiai nevelési szerepét, valamint egyoldalúan, kizárólag a táborozó diákok szemszögéből közelíti meg a témát, így nem ismerhetjük meg például annak a párt politikájában elfoglalt szerepét.¹²

A Bács-Kiskun megyei építőtáborok legkorábbi említése a *Petőfi Népe* megyei napilap szerint 1960 áprilisára tehető. Az első táborok Baján, a hartai Lenin termelészövetkezetben, Kecskeméten, Kiskunhalason, Kunpeszéken, Pirtón, Solton és Tőserdőben működtek. A táborokban részt vevő diákok főként szőlő és csemetefák gondozásával, valamint halastavak és csatornák építésével foglalkoztak, míg szabadidős programjaikat az országos és a megyei KISZ szervezetei koordinálták.¹³ Bács-Kiskun megye jelentőségét jól mutatja, hogy míg 1962-ben az építőtáborok Zala és Nógrád megye kivételével az ország szinte minden részén megtalálhatók voltak,¹⁴ addig 1964-re az itt működő megyei táborok száma tízre emelkedett, miközben Békés, Hajdú, Szabolcs és Csongrád megyékben nem szerveztek ilyen jellegű táborokat.¹⁵ 1964-ben az országos szinten mozgósított 26 500 fiatal közül Bács-Kiskun megyébe 5272 diák érkezett, többek között Budapestről, valamint Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun, Veszprém, Pest, Nógrád és Heves megyékből.¹⁶ 1968-ra az építőtáborok országos számának felét a megyében működő építőtáborok tették ki.¹⁷ Az 1968-as Tájékoztató szerint a Bács-Kiskun megyei építőtáborokban 27 helyszínen segédkeztek a diákok növényápolási és gyümölcszedési munkákban. Az egyes táborok turnusonként 150–200 fő befogadására volt alkalmasak.¹⁸

A HÁG 1950-ben jött létre és elsősorban szőlő- és gyümölcsstermesztésre specializálódott. Az 1956-os forradalmat követően a HÁG-ban jelentős területi növekedés volt megfigyelhető.¹⁹ Ehhez nagy mértékben hozzájárult az 1957-es MSZMP Központi Bizottsága által elfogadott kollektivizálási terv, melynek során az 1956-os forradalom idején, a termelészövetkezetekből kilépő parasztokat és az addig önállóan gazdálkodók többségét is az állam „önkéntesen” kényszerítette a téveszekbe, ezzel meghatározóvá váltak a szocialista nagyüzemek a mezőgazdasági termelés szerkezetében.²⁰ A kényszerkollektivizálás eredményeként a HÁG területe Kunbaracs beolvasztásával 17 844 kataszteri holdra növekedett. A területi bővülés kapcsán Bognár Károly és Mészáros István a HÁG történetét elemző munkájukban kiemelték, hogy bár a HÁG jelentős mértékben növelte mező-

12 Ismeretlen szerző: Építőtáborok kora – a Hanság lecsapolásától a rostocki kikötő építéséig. <https://u-szeged.hu/egyetemtor-tenet/epitotaborok-kora-hansag> (2024.11.19)

13 *Petőfi Népe*, XV. évf. 1960/ 89. sz. 1.

14 MNL-OL- XXVIII-M-18-c 1962.

15 MNL-BKML-XXXV.6.1964.

16 *Petőfi Népe*, XVIII.évf.1964/ 202. sz. 1.

17 *Magyar Hírlap*, I. évf. 1968/ 47. sz. 1.

18 MNL-BKML-XXXV.6 1968.

19 Bognár Károly, Mészáros István: A Helvéciai Állami Gazdaság története. Kecskemét, 2022. 64.

20 Rigó Róbert: A vidéki Magyarország 1956 után. Századvég, I.évf. 2021/4. 38–42.

gazdasági gépállományát, az eszközök mennyisége mégsem tudta tartani a lépést a megnövekedett területek arányával. Ezen túl a HÁG területeinek földrajzi széttagoltsága további kihívást jelentett a munkaerő hatékony szervezésében. A helyzetet súlyosbította, hogy a második ötéves terv során elrendelt nagyszabású szőlőtelepítések sok esetben az időszerűségnek köszönhetően nem lettek megfelelően elültetve, és az új szőlők közötti területek szűkek voltak ahhoz, hogy a gépi művelés lehetséges legyen.²¹ A gazdaság igazgatása alá tartozott Lakitelek, Újbölg²² és Tiszakécske²³ is, ahol szintén gyümölcsstermesztési tevékenységeket folytattak. A Kecskeméti Szikrai Állami Gazdaság és a HÁG 1966-ban vált ketté, ezt követően Helvécia irányítása alá összesen hét üzemegység tartozott, köztük Jakabszállás, Kunbaracs és Kerekegyháza. Ezek voltak a gazdaság főbb termelési területei, ahol szőlő, meggy, sárgabarack, őszibarack, alma és egyéb gyümölcsök termesztése zajlott. A HÁG-ban a dolgozók átlagos létszáma év közben 1200 fő körül mozgott, amely a táborozási időszakokban akár 1500 főre is emelkedhetett, jelentős plusz munkaerőt eredményezve a gazdaságnak.²⁴

A korábban szétszórt tanyavilággal és nagybirtokokkal rendelkező Kunbaracson a 12. századtól főként állattenyésztés és földművelés folyt, amelyet a 18. századtól fokozatosan kiegészített a szőlőtermesztés.²⁵ Az államosítás következtében a település területének jelentős része 1962-re a HÁG fennhatósága alá került.²⁶ A HÁG a hozzá kapcsolt területeken 300 hektár szőlőültetvényt létesített, mely az akkori szőlőtelepítési rendszer szerint egy hektáros szőlőblokkokból és az ezek közötti öt hektáros gyümölcsültetvényekből állt. Praktikus megoldásként a munkaerőt helyben szervezték meg, amelyhez a későbbiekben az építőtáborok is jelentős mértékben hozzájárultak.²⁷ A visszaemlékezések tanulsága szerint a HÁG által nyújtott munkalehetőségek a helyi viszonyokhoz képest magasabb bérezést jelentettek. Németh Jánosné visszaemlékezése szerint a takarékszövetkezeti munkájához képest akkoriban kétszer nagyobb fizetést nyújtott a HÁG. Németh János visszaemlékezésében kifejtette, hogy a munkaidő kezdeti években tizenkét órát is kitett, ami 1968-tól nyolc órára csökkent a szombati munkanap megtartásával. Ezek a munkaidő-szabályozások csak a fizikai munkát végző dolgozókra vonatkoztak, míg a traktorosok és a szakácsok más munkarend szerint dolgoztak. Az állandó munkavállalók mellett idényjellegű munkások is

▼

21 Bognár, Mészáros 2022, 64–66.

22 MNL-BKML-XXXV.6. MSZMP 1964.

23 Pest Megyei Hírlap, XXIV. évf. 1980/144. sz. 1.

24 Dr. Mészáros Istvánnal készített interjú alapján. Az interjú teljes szövege a szerző archívumában található.

25 Péterné Fehér Mária: A kezdetektől Kunbaracs községgé váló szerveződéséig. <http://www.kunbaracs.hu/onkormanyzat/kategoria/1> (2024.10.31)

26 Bognár, Mészáros 2022, 64.

27 Dr. Mészáros Istvánnal készített interjú alapján.

dolgoztak a gazdaságban.²⁸ A diákok mozgósítása Kunbaracsra az interjúalanyok szerint az 1960-as évek végén, 1968-ban került sor²⁹, amikor a HÁG számára egyre nagyobb nehézséget jelentett mind anyagi, mind mozgósítási szempontból a távoli megyékből, például Nógrádból és Borsodból származó vendégmunkások foglalkoztatása.³⁰

A Kunbaracson korábban Beck-majorként ismert tábor területe mind a mai napig 4,5 hektár nagyságú, melyhez régebben további 300 hektárnyi földterület tartozott. A terület önálló üzemegységként működött, ezért a HÁG és az akkori kunbaracsi tanács között csak kevés kapcsolat alakult ki, a munkaerő szervezését a HÁG maga biztosította. Mészáros István szerint a HÁG évente 10-30 építési telket biztosított az ott dolgozók számára házépítés céljából. Emellett a HÁG földterületeket bocsátott a tanácsok rendelkezésére építkezési telkek kialakítása céljából, mely során 10 terület közül négy esetben a HÁG maga határozta meg a kedvezményezetteket. Ennek eredményeként jött létre Helvécián a Szabó Sándor telep és Kerekegyháza határában a Kunbaracs felé vezető úton kiépült negyed.³¹ Németh János ezt azzal egészítette ki, hogy az említett egykori szőlőterületet a HÁG valóban a tanács részére adta át, és ennek köszönhetően a dolgozók előbérleti joggal rendelkeztek a területre. Az ingatlanokhoz hozzávetőlegesen 30 000 forintos áron juthattak volna hozzá, amely napjainkban megközelítőleg 4-5 millió forintnak felelne meg. Ezen kívül az építkezésekhez a HÁG jelentős segítséget nyújtott az eszközök, üzem- és építőanyagok biztosításával. A HÁG nemcsak lakhatási támogatást nyújtott a dolgozói számára, hanem az egyéb életszükségletek megteremtésében is támogatta dolgozóit.³²

A kunbaracsi építőtábor a HÁG működésének szerves részét képezte. Működése több néven vált ismertté: az újságcikkek és a hivatalos jelentések alapján egyszerre viselte a Furák Teréz³³ és a Hámán Kató³⁴ nevet.³⁵ Ez minden bizonynyal annak köszönhető, hogy a helvéciái tábor is a Hámán Kató nevet viselte,³⁶ és sokszor keverték őket vagy egybevolták Helvéciával. A Bács-Kiskun Vármegyei Levéltárban fennmaradt turnuszáró jelentések³⁷ és visszaemlékezések szerint egy-egy turnusban hozzávetőlegesen 100 fő vett részt,³⁸ bár egyes visszaemlékezések

▼
28 Németh János és Németh Jánosnéval készített interjú alapján. Az interjúk teljes szövege a szerző archívumában található.

29 Dr. Mészáros Istvánnal készített interjú alapján.

30 Németh János és Németh Jánosnéval készített interjú alapján.

31 Dr. Mészáros Istvánnal készített interjú alapján.

32 Németh János és Németh Jánosnéval készített interjú alapján

33 Petőfi Népe, XXIX. évf. 1974/137. sz. 1.

34 Hámán Kató (1884. dec.2. Kompolt – 1936. aug.31. Budapest): magyar munkásmozgalom kiemelkedő alakja, aki segédmunkásként, majd vasúti alkalmazottként csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, és egész életét a munkások jogaiért folytatott harcnak szentelte. Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar Életrajzi Lexikon, I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 667–668.

35 MNL-BKML-XXIII.8.a 1983.

36 Dr. Mészáros Istvánnal készített interjú alapján.

37 MNL-BKML-XXXV.6 1983–85.

38 MNL-BKML-XXIII.8.a 1983.

szerint ez 200 fő is lehetett.³⁹ Az építőtábor létesítését a HÁG kezdeményezte, amelyhez részben az állam is támogatást nyújtott.⁴⁰ Elsősorban Budapestről mozgósítottak középiskolás diákokat, főként gimnáziumokból, akik napi hatórás munkarendben, szőlőkötözési és növényápolási munkákat végeztek.⁴¹ A tábor infrastruktúrája az évek során fokozatosan fejlődött. Az U alakú épületegyüttes eredetileg a sátrak elhelyezésére volt elkerítve, amelyet a későbbiekben kőházakká alakítottak át. Ennek elején kapott helyet a betegszoba, az orvosi rendelő és a stúdió.⁴² A stúdió a táborozók üzemeltetésében működött, és egyfajta táborrádióként szolgált, zenei műsorokkal és humoros tartalmakkal szórakoztatva a fiatalokat.⁴³ A visszaemlékezések szerint a 0140/48-as út mellett lévő kis épület, mely a kiskörút ölelésében volt található, eredetileg mázsaház volt és a későbbiekben alakult át irodaépületté, ahol a HÁG a könyvelés és bérszámfejtés dolgozóinak biztosított helyet. A mostani látvány-főzőhely és az út között elhelyezkedő épület konyhaként funkcionált. Az épület 300 adagos üzemi étkeztetésre volt alkalmas, amely jelentősen hozzájárult az év során a környék településeinek közétkeztetéséhez is. Az építmény egy része már a HÁG működésének megkezdése előtt is állt,⁴⁴ azonban a teljes felújítását 1972-ben kezdték meg, használatbavételi engedélyét pedig 1974-ben kapta meg.⁴⁵

Az építőtáborok kéthetes turnusokban működtek, és ez jellemezte a kunbaracsi építőtáborot is. Az első nap jellemzően a diákok érkezésével, a hálóhelyek elfoglalásával telt. Ennek kapcsán érdekes különbség mutatkozott meg Kunbaracs és Újbög között a nyitóprogram tekintetében. Szembetűnő különbség, hogy míg Kunbaracstól nem messze a Kecskeméti Állami Gazdaság Újbögi táborában ez a nap egy ünnepélyes zászlófelvonással, a táborvezetőség bemutatásával történt,⁴⁶ addig a Helvéciái Állami Gazdaság táborában ez egy könnyed ismerkedős estként valósult meg. Minden bizonnyal ez közel állhat ahhoz is, ami a visszaemlékezésekben is megjelenik, hogy a kunbaracsi táborvezetőség tagjai szabadelvűbbek voltak, vagy kevésbé foglalkoztak ezekkel a formalitásokkal.⁴⁷ Ezen a napon osztották ki a munkaruhákat, majd szabad program következett, ami takarodóval zárult.⁴⁸

A diákok munkavégzésének rendje szintén eltért a két helyszínen. Újbögön két turnusban szállították ki a diákokat a munkaterületekre, hogy a munkaidő

39 Németh János és Németh Jánosnéval készített interjúk alapján.

40 Dr. Mészáros Istvánnal készített interjú alapján.

41 Petőfi Népe, XXIX. évf. 1974/137. sz. 1.

42 Németh János és Németh Jánosnéval készített interjúk alapján.

43 Tolnai Gáborral készített interjú alapján.

44 Németh János és Németh Jánosnéval készített interjúk alapján.

45 Petőfi Népe, XXVI. évf. 1971/139. sz. 1.

46 Tolnai Gáborral készített interjú alapján

47 uo.

48 Tolnai Gáborral készített interjú alapján

végén eltérő időpontokban ebédelhessenek a tábor helyszínén. Ezzel szemben Kunbaracson az ebéd a munka helyszínén zajlott.⁴⁹ A diákok mindkét táborban elsősorban mezőgazdasági munkákban segédkeztek, például gazolásban, kapálásban és gyümölesszedésben. Az egyes brigádoknak előre meghatározott normákat kellett teljesíteniük, amiket a gazdaság kirendelt alkalmazottai ellenőriztek. Újbögn például a diáknorma a felnőtt norma 40%-át tette ki. A legjobban teljesítő brigádok a táborzáró ünnepségen „kiváló brigád” kitüntetését kaptak.⁵⁰ A normák tekintetében nem áll rendelkezésünkre elegendő információ az adatok összehasonlításához, azonban a táborzáró „kiváló brigád” kitüntetés a turnuszáró jelentések kapcsán Kunbaracson is megfigyelhető volt.

A munkaidőt követően a diákok, a megyei vagy járási KISZ szervezésében, központilag koordinált szabadidős programokon vettek részt.⁵¹ Különösen a nyolcvanas években mindkét táborban változatos kulturális programokat biztosítottak a résztvevők számára. Kunbaracson ezek között voltak filmvetítések, szervezett buszos túrák, valamint ismert zenekarok és előadók fellépései, például a Bergendy-együttes, Hacki Tamás és a Hobo Blues Band.⁵² A Hobo Blues Band fellépésének engedélyezése különösen figyelemre méltó, mivel a korszak ifjúságpolitikai szervezetei gyakran „fekete báránként” tartották számon őket.⁵³ Újbög programjai között helyett kapott még Éles István humorista, Boros Lajos énekes, valamint kevésbé ismert zenekarok és pantomimművészek is.⁵⁴ Ez a színes műsorrend összhangban áll azzal, amit Csatári Bence és Tabajdi Gábor kutatásai is megerősítenek, hogy a Kádár-korszak ifjúság- és könnyűzenei politikájában fokozatos enyhülés volt megfigyelhető, melynek az volt a célja, hogy a kulturális repertoárjával megnyerje magának a fiatalokat. A KISZ-rendezvények így egyre gyakrabban váltak a beat- és pop-rock zenekarok fellépéseinek színterévé.⁵⁵ Ezek alapján megfigyelhető, hogy táborok eredeti ideológiai célkitűzése,⁵⁶ a kommunizmus népszerűsítése már a 70-es években is,⁵⁷ de főként a 80-as évekre háttérbe szorult, helyette egyre inkább az ifjúsági szubkultúra népszerűsítő szerepét töltötték be.

Az építőtáborok szabadidős programjaiban olyan kezdeményezések is születtek, amelyek később, hosszú távon is meghatározóvá váltak a magyar köny-

▼

49 Bodnár Tiborral készített interjú alapján.

50 Tolnai Gáborral készített interjú alapján

51 Tolnai Gáborral készített interjú alapján

52 Bodnár Tiborral készített interjú alapján.

53 Tabajdi Gábor: Bomlasztás. Kádár János és a III/III. Jaffa Kiadó, 2019 100.

54 Bodnár Tiborral készített interjú alapján.

55 Csatári Bence: Az ész a fontos nem a haj. A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája. Jaffa Kiadó, Budapest 2015. 9–22.

56 Lásd: Az első 1958.évi nyári önkéntes építőtábor, a Hanság fejezetet.

57 Magyaráné Bogár Ildikóval készített interjú alapján. Az interjú teljes szövege a szerző archívumában található.

nyüzenei életben. A kezdetekben ska-t⁵⁸ játszó, majd Magyarország első reggae⁵⁹ amatőr zenekaraként ismertté vált Ladánybene 27 1985-ben Kunbaracson a vizsgált építőtáborban alakult meg.⁶⁰ Az együttes története azonban korábbra, 1984-re nyúlik vissza, amikor a budapesti Berzsényi Dániel és a Kilián György Gimnázium diákjai az újbögi építőtáborban megismerkedtek. Kezdetben amatőr módon, hozott gitárokkal és a tábor eszközeivel zenéltek. Az első tábor után a jó viszony tovább folytatódott. 1985-ben minden tag egy indigóval sokszorosított meghívót kapott, amely arra hívta őket, hogy vegyenek részt a következő építőtáborban. A meghívó tartalmazta a tábor hívószámát, a Ladánybene 27-et, amely később a zenekar nevét is ihlette. A zenekar 1985-ben egy tábori „Ki mit tud?” versenyen lépett fel először. A névválasztásuk spontán történt: a fellépés előtti percekben, Bodnár Tibor javasolta, hogy legyenek Ladánybene 27. Bár a zenekar tagjai megalakulásuk után rendszeresen találkoztak, a nagyobb ismertségre még várni kellett. A tagok mindegyikét 1987-ig behívták katonának,⁶¹ így az első jelentős fellépésükre csak 1988-ban, az AORTA tehetségkutató versenyen került sor. Végül 1990-ben törtek be a köztudatba, és váltak Magyarország meghatározó reggae zenekarává.⁶²

A táborok nevelőmunkájának továbbá fontos részét képezte a „demokratikusan” szerveződő tábori önkormányzat, az úgynevezett tábortanács felállítása. A tábortanácsban a táborozó diákok, a KISZ megbízott vezetői és a mozgósító iskolák pedagógusai egyaránt részt vettek.⁶³ Az 1983-as *Építőtábor Szabályzat* alapján⁶⁴ jól nyomon követhető a tábor szervezeti felépítése. A mozgósító iskolák pedagógusai a tábortanács elnöke és elnökhelyettesei posztjain keresztül aktívan bekapcsolódtak a tábor döntéshozatali folyamataiba. A tábortanács elnökét az első tábortanácsülésen választották meg a mozgósító iskola pedagógusai közül. Az elnökhelyettesi pozíciókat szintén az iskolák képviselői, rendszerint pedagógusok töltötték be. A tábor vezetője, a táborparancsnok, a mozgósító iskola területileg illetékes KISZ szervezete által kinevezett személy volt. A táborparancsnok gondoskodott arról, hogy a táborban folyó nevelési munka a kommunista ideo-

▼

58 A „ska” egy az 1950-es években indult jamaicai zeneirányzat, mely az amerikai jazz, rhythm and blues, valamint a karibi mento és calypso ötvözéséből jött létre. Az 1961–1962-es időszakban vált a jamaicai zenei meghatározó műfajává, mely közvetlenül egybeesett a sziget 1962-es függetlenségi mozgalmával és erősítette a jamaicai nemzeti identitás és büszkeség kifejezésére irányuló intenzív érdeklődést. David V. Moskowitz: *Caribbean Popular Music, An Encyclopedia of Reggae, Mento, Ska, Rock, Steady and Dancehall*. Greenwood press, 2005, 12.

59 A „reggae” szintén Jamaicából származó zenei műfaj, amely társadalmi és politikai témákat feldolgozó szövegeivel, valamint jellegzetes „one-drop” ritmusával vált nemzetközileg elismertté. Ez a ritmus, amely az ütem harmadik negyedére helyezi a hangsúlyt, a mely basszusvonalakkal együtt tette a műfajt egyedivé és népszerűvé az 1970-es és 1980-as években. David V. Moskowitz: *Caribbean Popular Music. An Encyclopedia of Reggae, Mento, Ska, Rock, Steady and Dancehall*. Greenwood press, 2005, 13.

60 Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János: *A magyarrock története 2. Az újhullámtól az elektronikáig*. Budapest, 2006. 523.

61 Bodnár Tiborral készített interjú alapján.

62 Jávorszky 2006, uo.

63 Tolnai Gáborral készített interjú alapján

64 MNL-BKML-XXIII.8.a 1983.

lógia által meghatározott nevelési elvek szerint valósuljon meg. Ő tartotta a kapcsolatot a Gazdaság kijelölt összekötőjével. Az ideológiai nevelés keretén belül szervezett szabadidős előadások és kulturális programok a KISZ által kinevezett táborparancsnok helyettesek, az úgynevezett programfelelősök feladatai voltak. A tábortanács a tábor döntéshozó testületeként működött, amelynek tagjai elsősorban a brigádvezetők és a táborvezetőségi tagok voltak. A tábortanácsnak döntési jogköre volt az egyes táborvezetőségi posztok megválasztásában, a fegyelmi ügyek elbírálásában, valamint a programok módosításában. A tanács üléseit a táborvezető, a tábortanács elnöke vagy a brigádvezetők legalább egyharmada kezdeményezhette, amelyeken rendszeresen részt kellett vennie a gazdaság kapcsolattartójának is.⁶⁵ A brigádvezetőket a nyolc-tizenkét fős diábrigádok tagjai közül választották, és ők képviselték a diákokat a tábor vezetősége felé. Emellett a felső vezetés a brigádokkal kapcsolatos panaszokat és kéréseket is a brigádvezetőkhez intézték.⁶⁶

A visszaemlékezések nem minden esetben egyértelműek a tábortanács és a kapcsolódó önkormányzati struktúrák gyakorlati működésével kapcsolatban. Újbölg esetében a forrás szerint hasonló szervezet működött, míg Kunbaracson a visszaemlékezések alapján ennek a struktúrának nem volt jelentős szerepe, vagy csak formálisan létezett. A Magyar né Bogár Ildikóval készült interjú sem támasztja alá ennek a struktúrának a meglétét, mivel elmondása szerint a tábori munkát elsősorban a gazdaság szakemberei és a diákokat kísérő pedagógusok irányították, míg a KISZ szervezetének tagjai inkább a szervezési feladatokban vettek részt.⁶⁷ Fontos megjegyezni, hogy az általa felidézett tapasztalatok a hetvenes évek építőtáboraiából származnak, így elsősorban e korszak viszonyairól nyújtanak képet. Németh János a kunbaracsi építőtáborral kapcsolatban több alkalommal említi a táborparancsnok szerepét, kiemelve, hogy a tábori hangulat és a szabályok betartatása jelentős mértékben függött az ő személyétől. Emellett hangsúlyozta a KISZ szerepét a táborok szervezési munkálataiban, ami arra utal, hogy Kunbaracson volt egyfajta jelenlét a KISZ részéről az építőtáborokban.⁶⁸ A kutatás során feltárt táborzáró jelentésekből bizonyos, hogy a vizsgált építőtáborban a különböző tisztségek – például a táborparancsnok, a tábortanács elnöke, a táborvezető és a tábortanács elnökhelyettesei, – dokumentálva voltak,

▼

⁶⁵ MNL-BKML-XXIII.8.a. 1983.

⁶⁶ Tolnai Gáborral készített interjú alapján

⁶⁷ Magyar né Bogár Ildikóval készített interjú alapján.

⁶⁸ Németh János és Németh Jánosnéval készített interjúk alapján.

és funkcióik is megfigyelhetők a fennmaradt iratokban, amelyekben ezeket név szerint is feltüntették.⁶⁹

A tanulmány során a HÁG példáján keresztül szemléltettem az 1956 utáni kényszerkollektivizálás egyik következményét Bács-Kiskun megyében, különös tekintettel annak gazdasági hatását Kunbaracs és a környező települések lakosságára nézve. Ezt követően bemutattam a kunbaracsi építőtábor, épületeinek funkcióját, valamint a tábor mindennapi működését és az ott zajló tevékenységeket. A tanulmányban bemutatott példát érdemes lenne a jövőben további építőtáborok vizsgálatával kiegészíteni, mivel már az 1964. évi építőtáborozás értékelése is rávilágít arra, hogy a mozgalom irányítása decentralizálódott: a központi szervek szerepét egyre inkább a megyei szintű irányítás váltotta fel.⁷⁰ Ennek következtében számos lokális sajátosság alakult ki, amelyek a tanulmányban is érzékeltetett eltérésekhez vezettek. A tanulmányomban szemléltetem azt a kettős szerepet, amelyet az építőtáborok a Kádár-korszakban betöltöttek. Egyfelől jelentős gazdasági funkcióval bírtak, ugyanis enyhítették a mezőgazdaságban kialakult idénymunkaerő hiányát az olcsó diákmunkaerő mozgósításával. Másfelől a források elemzése alapján kirajzolódik egy olyan folyamat Bács-Kiskun megye esetében, amely során az építőtáborok eredeti célja – vagyis a fiatalok szocialista ideológiára nevelése – fokozatosan háttérbe szorult. Ezzel párhuzamosan vált meghatározóvá az ifjúsági szubkultúrák megerősödése, a túrt zenei irányzatok térnyerése, amelyet jól illusztrál a Ladánybene 27 zenekar megalakulása, illetve a táborokban fellépő, kevésbé rendszerkonform előadók megjelenése.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XXVIII-M-18-c. KISZ Intézőbizottság iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár (MNL BKML)

XXXV.6. MSZMP Kecskeméti Járási Bizottsága és alapszervezeteinek iratai

XXIII.8.a. Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. Mezőgazdasági Osztályának Általános iratai

NAPILAPOK

Magyar Hírlap, I. évf. 1968/47. sz. 1.

Magyarország, XV. évf. 1978/31. sz. 5.

Pest Megyei Hírlap, XXIV. évf. 1980/144. sz. 1.

▼

69 Az 1985. július 14. és 27. között zajló tábor turnuszáról jelentéséhez mellékelte jegyzőkönyv egy fegyelmi vétség tárgyalását dokumentálja. Az ülésen részt vett a tábor tanács elnöke, az érintett diák brigádja, valamint a táborvezetőség tagjai. Az ügy középpontjában Feliczides Zoltán állt, aki a táborrend többszöri megsértése miatt került felelősségre vonásra. A jegyzőkönyv szerint Zoltán több ponton is megsértette a táborirendet: a takarodó és a munkaidő alatti nem megfelelő magatartásával, valamint a munkaterület engedély nélküli elhagyásával, melyet követően autóstoppal tért vissza a táborba. A fegyelmi eljárás során a brigád javaslatot tett a táborozó hazaküldésére, melyet a táborvezetőség jóváhagyott. MNL-BKML-XXIII.8.a 1985.

70 MNL-BKML-XXXV.6. MSZMP 1964.

Petőfi Népe, XV. évf. 1960/89. sz. 1.
Petőfi Népe, XVIII.évf.1964/202. sz.
Petőfi Népe, XXIX. évf.1974/137. sz. 1.
Petőfi Népe, XXVI. évf. 1971/139. sz. 1.

IRODALOM

- Bognár Károly, Mészáros István: A Helvéciai Állami Gazdaság története. Kecskemét, 2022.
- David V. Moskowitz: Carribbean Popular Music. An Encyclopedia of Reggae, Mento, Ska, Rock, Steady and Dancehall. Greenwood press, 2005.
- Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János: A magyarrock története 2. Az újhullámtól az elektronikáig. Budapest, 2006.
- Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar Életrajzi Lexikon, I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- Péterné Fehér Mária: A kezdetektől Kunbaracs községgé váló szerveződéséig. <http://www.kunbaracs.hu/onkormanyzat/kategoria/1> (2024.10.31)
- Rigó Róbert: A vidéki Magyarország 1956 után. Századvég, 2021/4. 38–42.
- Rigó Róbert: Szakszövetkezetek és szőlőtermesztés a Homokhátságon. Forrás, LIII. évf. 2021/7-8. szám, 83–96.
- Szabó Ildikó: Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon. Tekintet Alapítvány, Budapest, 1991.
- Szécsényi András: A Turul Szövetség és a munkaszolgálat kezdetei Magyarországon (1935-1936). Valóság, LIX. évf. 2016/6. sz.
- Tabajdi Gábor Bomlasztás. Kádár János és a III/III. Jaffa Kiadó, 2019.

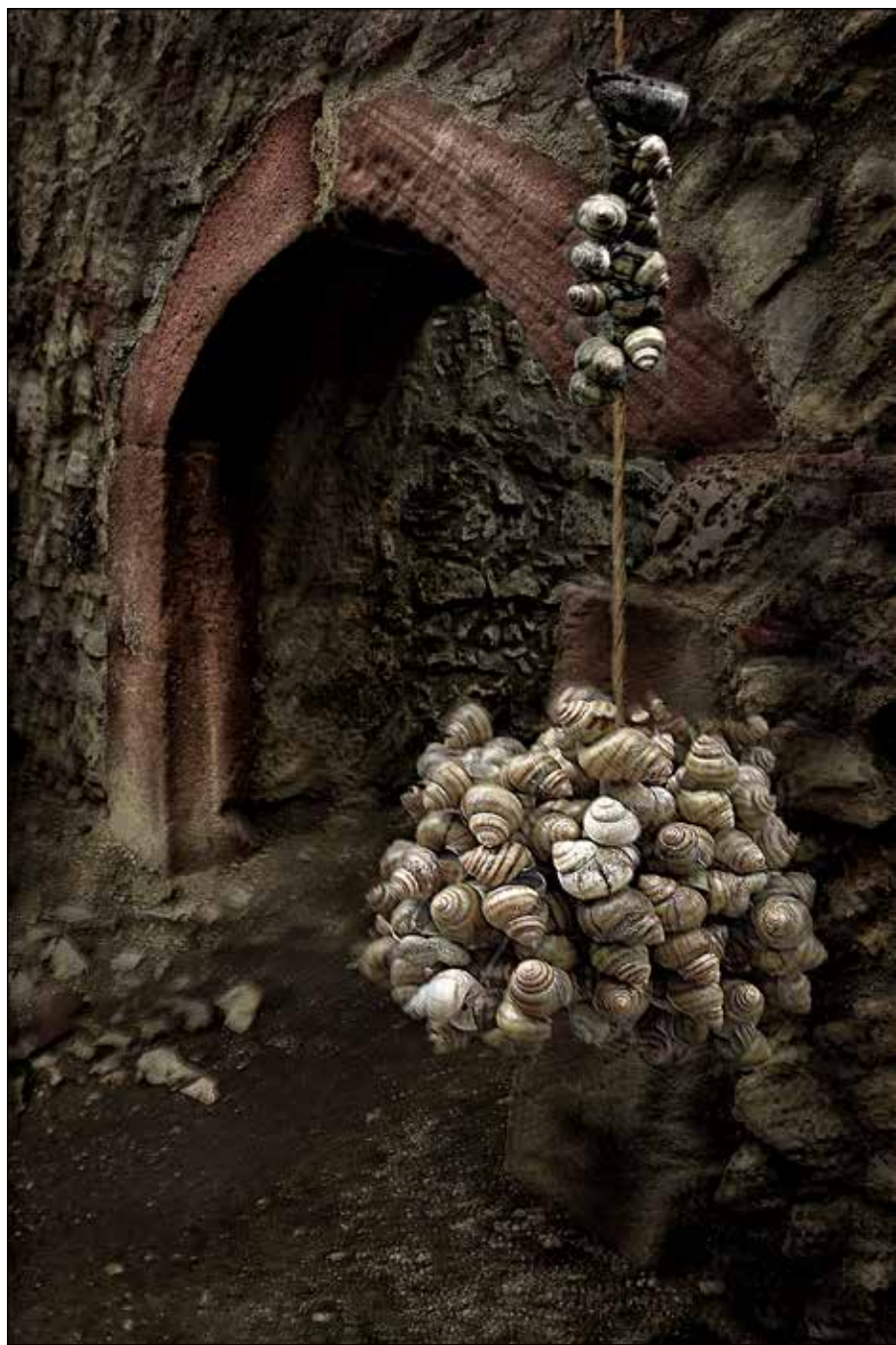
Füzi László

Út a szimbolikus mezőhöz

Apáti-Tóth Sándor képeiről

Az alkotóhoz és a munkáihoz számos úton eljuthatunk. Azt, hogy Apáti-Tóth Sándor világáról a hagyományokat követve, úgymond genetikus úton elindulva próbálók szólni, a hajlamaim mellett más okok is magyarázzák. Az egyik ok az, hogy róla szólva megkerülhetetlen édesapjának, az *Évszázad fotósa* címet is elnyert Tóth Istvánnak az említése. Ha másban nem, pedig másban is, édesapja szerepe fontos volt az indulásában, tőle kapta, már hatéves korában az első fényképezőgépet. (Minderről és másról is számos részletesen beszélt abban az interjúban, amelyet Rigó Róbert készített vele, s amelyik folyóiratunk 2019. szeptemberi számában jelent meg: „*Világéletemben szabad ember voltam...*”, Apáti-Tóth Sándorral Rigó Róbert beszélget, Forrás, 2019. 9. 89–96.) Más ok miatt is fontos ez a kapcsolódás, leegyszerűsítve mondom, azért fontos, mert volt kitől és miért elfordulnia. Erről a következőket mondta a Rigó Róberttel folytatott beszélgetésében: „Visszatérve még 16 éves koromra, akkor a Ceglédi Fotóklubbal valóban remek sikereket értünk el, számos nemzetközi kiállításon fogadták el fotóimat. Gyönyörű Tóth István-képeket készítettem, hibátlan Tóth István-kompozíciókat, Tóth István megvilágítással, úgyhogy apám képei között nyugodtan elmehettek volna. Az nem volt kétséges, hogy valamiféle tehetség van bennem. Ám volt még egy másik adottságom is, hogy fölismertem ennek az apai útnak a járhatatlanságát, az, hogy én ifjabb Tóth Istvánként még 60 éves koromban is Tóth István-képeket készítek, az számomra nem lehetett perspektíva. Más karakterű ember vagyok, másként látom a világot, ez nem volt járható út. Meg kellett találnom a saját hangomat.”

Ez a fordulat önmagában is számos tanulságot hordoz, számunkra azonban most azért fontos, mert az elfordulás mozzanata, összevetve az édesapja által járt úttal, különösen láthatóvá teszik Apáti-Tóth Sándor művészetének sajátos vonásait. Tóth István nagy felkészültséggel, a technikai eszközök tudatos használatával maradandó, érvényes eredményt hozva, erről ma is nagy erővel ható képei, köztük író- és művészportréi tanúskodnak, a pillanat megragadására, vagy a pillanat megragadására törekedett, Apáti-Tóth Sándor, mondjuk így, ugyancsak tudatos komponálással szinte előre megteremtett képeket teremt. A képek egyes elemei gondolati kapcsolatban állnak egymással, ahogy egy-egy ciklus képei is erősen kapcsolódnak egymáshoz. Erről különböző ciklusai erősen meggyőznek bennünket, most csak a pár évvel ezelőtt általunk rendezett *Csendélet?* című kiállítása, s a most közölt, s ugyancsak kiállításon-kiállításokon bemutatott *Az idő kapujában – Más dimenziók* című ciklusának képei meggyőzően tanúskodnak.

Atlantisz kapujában

Dűne kicsi

Életnyomok

Halott madarak kitépett tollai

Halott madár

Égi lajtorja

Szoros

Pihenő krisztus

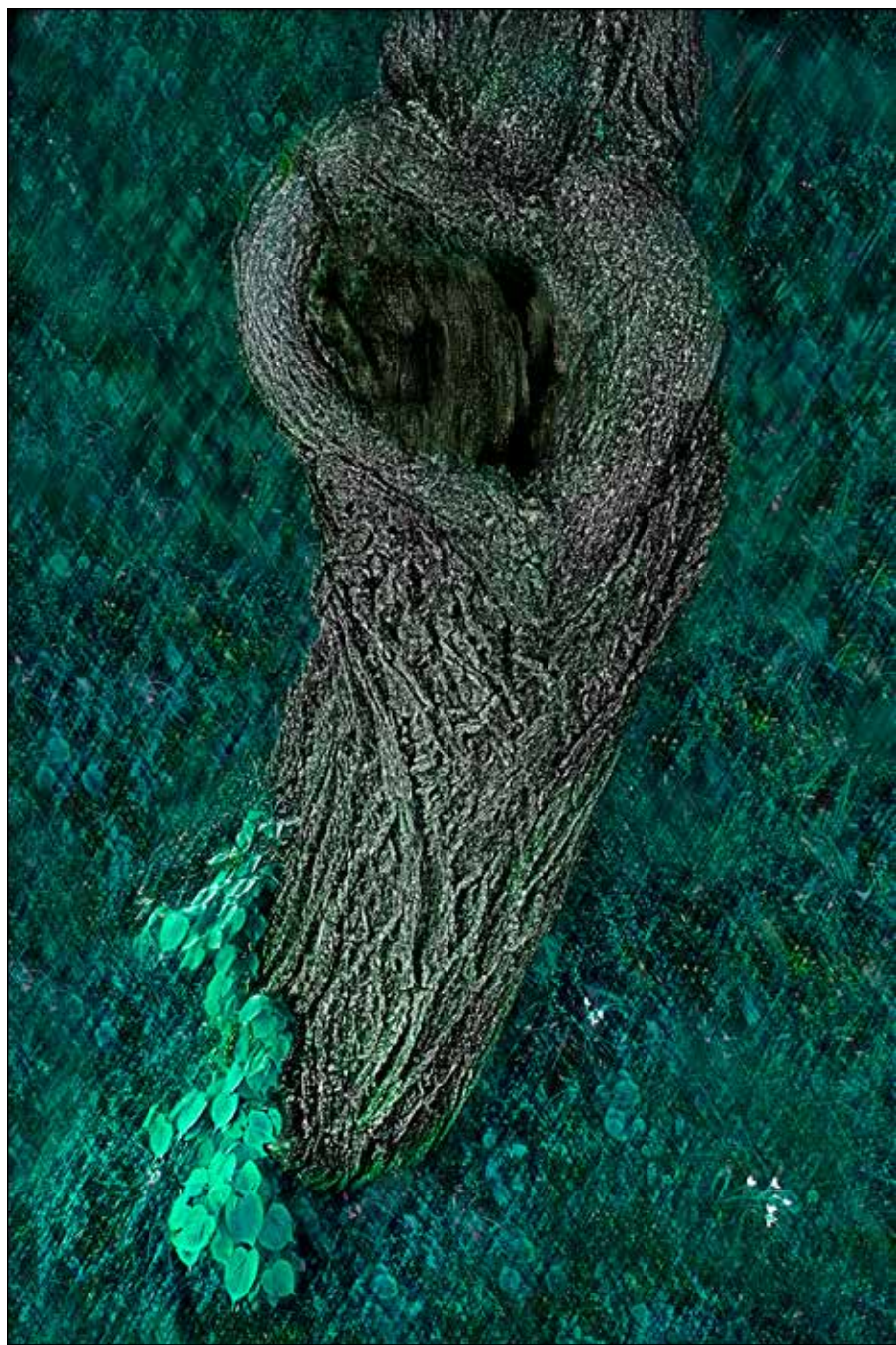
Erózió

Az őrző

Anyám almája

Odvas fa

Desszert

Gyöngy

A kertész kedvese

Nagyanyám félbevágott körtéje

Nagyapám félberágott kiflije

Penge

November

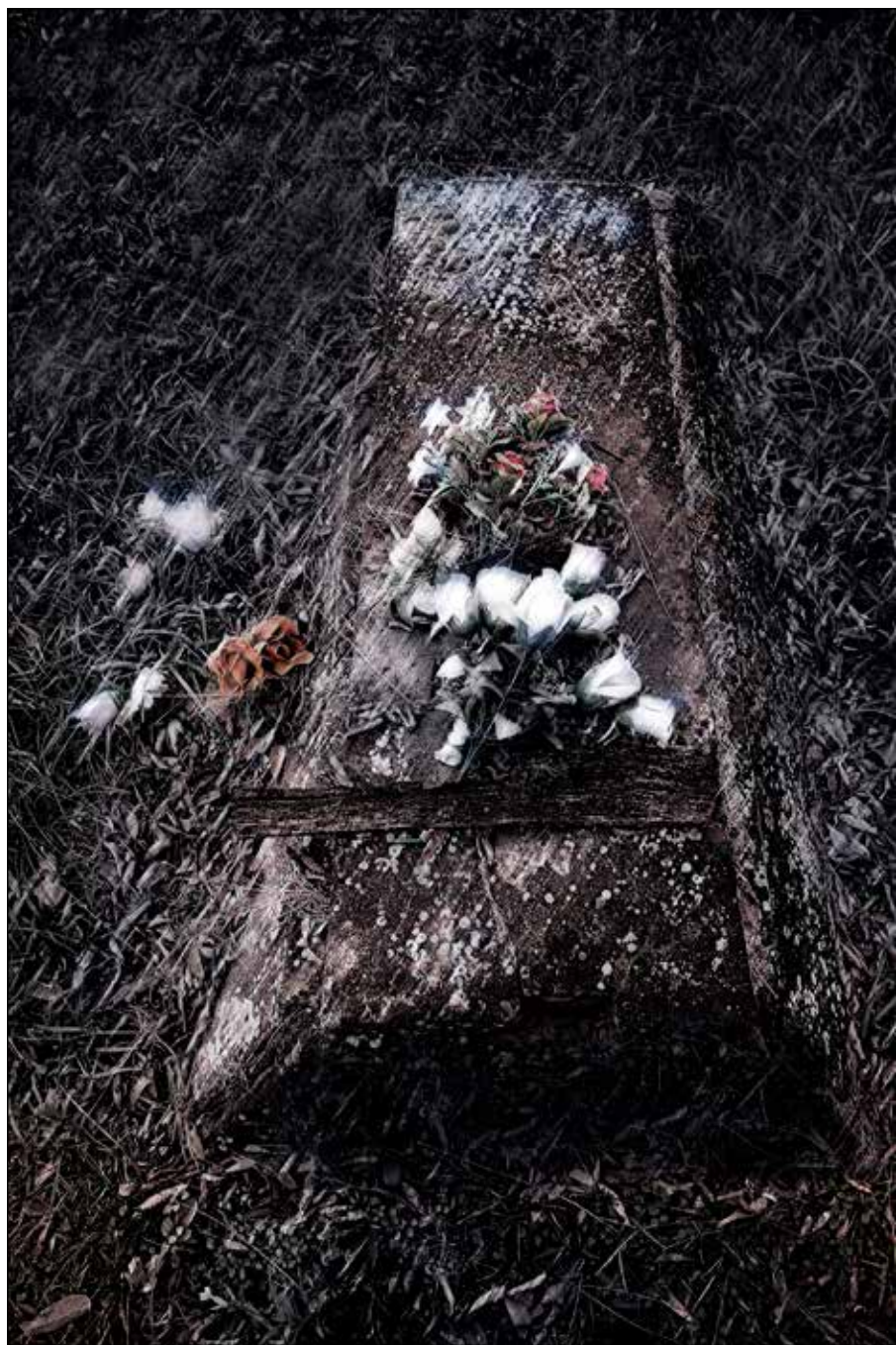
Apám kalapja

Vásárfia

Vásárfia

Virágok egy ismeretlen katona sírján

Virágom, virágom

Minden önálló értékkel megteremtett műről elmondható, hogy a *teremtett valóság* szférájában létezik. S vannak művek, ezek közé tartoznak Apáti-Tóth Sándor munkái is, az esztétika világára való utaláson túl, az előzetes megkomponáltságuk okán is elmondható ez. Az említett új ciklus gondolati világának középpontjában az idő, s az idő mozgása áll. A képek az életre hívójuk nyitottságát mutatják egyrészt a múlt, másrészt a jövő irányába, mondandóját számos fotótechnikai eljárás segítségével színek, felületek kiemelése, nagyítás és kicsinyítés hangsúlyozza. Emlékek jelennek meg a múltból, s a képek kapcsán különös, a jövőre történő utalások képződnek meg. Láttuk kapcsán első irodalmi „kapcsolódásként” Zalán Tibor „dünnyögéseinek” két sora fogalmazódott meg bennem: „csak nézem fönt az égből mennyi / csillagkép játszik tündököelve”, s hogy nem véletlenül történt ez így, azt az bizonyítja, hogy a képeket közreadó albumban a képekhez kötődve Zalán-szakaszok szerepelnek, ezek egyébként a képektől függetlenül íródtak, kapcsolódásuk tehát utólagosnak mondható. Az egyik kétsorosban kérdezi Zalán: „Amit látok az a Világ / vagy csupán a mása”. A kérdésre válaszolva mondom, hogy Apáti-Tóth Sándor új sorozatának képei kötődnek a valósághoz, de a realitás számos elemét nélkülözik, feltehetően ezért és így készítenek gondolkodásra bennünket, hiszen a teljes képet, vagy a képeken felsejlő történet egészét nekünk kell felépítenünk. Másutt ezt mondja Zalán is azzal, hogy a képek mondandója, a „lényeg”, mint egyébként minden műalkotásnál, a látható, általunk megtapasztalható formák mögött húzódik meg, azáltal, hogy a képek alkotója a természetes tárgyakat, jelenségeket kimozdítja elfogadott, természetes állapotukból, s azokat egy szimbolikus mezőbe helyezi át.

Balázs Géza

Pest-budai táltosok – Dömötör Tekla utolsó egyetemi évei

Emlékezés születésének 100. és 110. évfordulóján

Dömötör Tekla folklorista, néprajzkutató élete eleve elrendelés volt: január 13-án, vagyis a babonák napján született a ludvércék, démonok, rémalakok, tündérek, szépasszonyok, éjlányok, táltosok, „tudományosok” és a hazajáró halottak tudós kutatója (Budapest, 1914. január 13. – Budapest, 1987. november 15.).

Ma is látom

Tekla néninek szólítottuk, mi, akik az 1980-as évek legelején, Dömötör Tekla professzor asszony utolsó tanítványai voltunk. Alakja úgy él bennem, mint egy jószágos nagymama és talán valamiféle varázsló keveréke: apró termetű, fölöttébb keserűen humoros, szarkasztikus, szókimondó, de tudatosan nem bántó, összeggezve: megragadó, sugárzó egyéniség. Ma is látom: ócska szatyrokkal jön végig a IV. emeleti egyetemi folyosón a lift felől, a hallgatók persze rendszerint kikapják kezéből, és segítenek cipelni a könyveket, kéziratokat, dolgozatokat a szobájáig. Elöttem van: ül bölcsészkar, Gellérthegyre néző, először még nagyobb tanszékevezetői, majd kisebb, csőalakú szobájában. Rozzant fotelben, állítólag Ortutay is ebből tanított. Karfája előadás közben gyakran lehull. Hozzá tartozik az elmaradhatatlan cigaretta. Akkoriban az egyetemen szabad volt dohányozni, óra alatt is rágyújtott, és a hamu többnyire a földre vagy ruhájára esett. Előadásain szinte salátává gyűrött régi gépiratokból adott elő, pontosabban elővette ezeket a régi írásokat, de alapvetően mesélt, anekdotázott. Volt miről. Ma is hallom: agyondohányzott, rekedtes, férfias hangját. A téma: mítosz, monda, mese, népszokások, hiedelemvilág. Közben ezt-azt kérdez, figyel-e a hallgatóság. Én pedig jegyzetelem kiszólásait is: „Mindenki ért? Akkor nagyon laposan magyarázok!”

Ismeri a hírek és rémhírek világát, természetét. Gyakran hallani a média hírek között (ő medikéknek nevezi a médiát). Rádiósok faggatják előszeretettel a kalendáris népszokásokról, néphiedelmekről. Információs központ, hozzá futnak be a hírek a szakmából és a hallgatóktól.

Bírja a tréfát és maga is nagy tréfamester: „A sarokba térdepeltetjük azt a jövő órán, aki nem tudja Európa népeit, kár, hogy csak négy sarok van”, „Legyen szíves, csukja be az ablakot, mert a bűdöstől még senki nem halt meg, de hidegtől már igen”, „Nem maga hagyott ott a szobámban egy tornacipőt? Ha nem, akkor sietek vissza, nehogy megint becsempésszenek valamit”.

Boszorkányok, táltosok

Talán nem bántó, ha azt mondom róla, Tekla néni boszorkány volt. Nem népmesei értelemben, ahol a boszorkány rosszindulatú idős asszony. Hanem a magyar népi hiedelemvilágban szereplő boszorkány: akinek természetfölötti képességeket tulajdonítanak, s egyaránt tud rontani és gyógyítani. Tekla néni, aki tehát január 13-án született, a gyógyító boszorkányok közé tartozhatott. Többször említette nekünk néphiedelemről tartott előadásai során: „Ma is minden tisztességes faluban van boszorkány, csak nem beszélnek róla, adjanak egy órát, és én fel is fedezem, hogy ki az...” De ha boszorkánynak nem is tartották, halottlátónak egyszerűen: „Volt az a halottlátó vita a tévében, előtte vetítették a filmet Arankával, aztán jöttem én, meg Sárkány, meg nem tudom én még ki. Másnap a Vörös Rákban ebédelek, egyszer csak küldenek valahonnan egy üveg bort. Majd odajön a cigány és kérdi: Mi a legkedvesebb nótája a halottlátónak? Láttuk ám tegnap a tévében!”

Hogy hogyan kezdődött? Ifjúságáról, no meg kutatói életének nagy alakjairól szól a *Táltosok* Pest-Budán és környékén (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987) című önéletrajza, amelyet hetvenéves korában írt. Ebben szerepel a férjgyilkos házicseléd története. Teréz Tekla néniéknél volt afféle háztartási alkalmazott, aki alkoholista férjének rézgálicot adott, ezzel megmentette mind a volksbundistáktól, akiktől megszökött, mind az étlettől. A férjgyilkos Teréz drámai története Tekla néniének egész életére hatással volt: „Teréz egyike volt az elsőnek, akik előkészítették a népi morál és viselkedésmód feltárására irányuló munkámat” (22). Kevesen tudják róla, hogy tudományos munkásságát irodalmi kísérletek előzték meg. Fiatalkorában novellákat is írt, egy detektívregénye pedig az 1940-es évek végi kiadói átszervezések idején kallódott el. Azóta – mondta – még a nevét is indigóval írja alá.

Kik a címben szereplő táltosok? „A pest-budai táltosok – ifjúságom nagy varázslói – természetesen nem harcoltak jégesővel, viharral, de mindenképpen megérdemlik, hogy táltosoknak nevezzük őket. Ezek is elhivatott, ihletett emberek voltak, ők is megküzdöttek a szellemi viharokkal és jégesővel: a butasággal, tudatlansággal, a harmincas években egyre inkább terjedő fasizmus gyülekező fellegeivel.” (7) A második világháború alatt Dobrovits Aladár és Tekla néni lakása bújtatóközpont volt, emiatt sokszor közvetlen életveszélynek tették ki magukat. Ő azonban életrajzában nem a hőstettekről, hanem a groteszk epizódokról számol be: talán ez adott erőt, talán ez lehetett a túlélés záloga. Vagy egyszerűen csak szellemi ellenállás: azért sem vesszük túl komolyan a dolgokat, mert akkor bele kellene halni.

Nagy szeretettel ír kortársairól, közvetlen munkatársairól, barátairól – a meghaltakról. Különösen Szerb Antalról, Kerényi Károlyról, és köréről, Honti Jánosról, Ortutay Gyuláról, Devecseri Gáborról. Végül Tálasi Istvánról, akivel utoljára az álta-

lunk szervezett 70. születésnapján találkozott. Így ír róla: „A nemrég elhunytak közé tartozik Tálasi István professzor, aki csaknem harminc esztendeig volt a szomszédom az Egyetemen, és akihez meghatóan gyöngéd barátság fűzött. Utoljára akkor jött be az egyetemre, amikor születésnapomat ünnepeltük – de gondolom, ő is tudta már, hogy ez körülbelül az utolsó találkozásunk lesz.” (258) Tekla néni 70. születésnapjára, 1984-ben, akkor még szokatlan módon a hallgatói készítettek egy tanulmánykötet *Folklór, életrend, tudománytörténet* címmel (szerk.: Balázs Géza és Hála József), de kiadásában nagy segítséget nyújtott Bodrogi Tibor, a Néprajzi Kutatócsoport igazgatója.

Tekla néni stílusa

Tekla néni írásbeli stílusát nagyban befolyásolhatta gimnáziumi magyartanár-nője, Sz. Györgyi, aki a korban divatos és téves nyelvművelő felfogás szellemében tévútra vezette diákjait: „dolgozatainkban nem tűrt el mást, mint egyszerű bővített mondatot vagy mellérendelt összetett mondatot, ennél bonyolultabb szerkezetet már nem volt hajlandó elviselni. Miután nyolc évig tanított minket, azóta is főleg csak így tudok írni, ami által írásaim ugyan világosak és áttekinthetőek lettek, azonban kritikusaim később egy-egy megjegyzést tettek arra, hogy mondataim úgyszólván »kopognak«”. (34) Lehet, hogy mondatai kopognak, ám a szókimondás, a kötetlenség és a már említett keserű ironia, a szarkazmus mindvégig jellemezte stílusát. Ennek egy forrása talán a Devecseri Gábor-féle társaságban kialakított hangulat volt, egy nyelvi játék, amelyet később Karinthy Ferenc is megörökített: „Az »epepe« műfaj is ezeken az összejöveleteken jött létre. Ezek rögtönzött kis komédiák voltak, ahol a társaság egy-egy tagját gúnyolták ki, afféle *comedia dell'arte*, pantomimszerűen előadva: szövege nem volt a játékoknak, hanem szöveg helyett csak az epepét, ezt az értelmetlen szót ismételte mindenki. Ártatlan kis tréfálkozások voltak ezek egymás csipkedésére, de mi nagyon élveztük” (86).

Egyetemi hallgatóként összegyűjtöttem néhány jellemző mondását – érdekes, hogy ezek közül egy-kettő visszaköszön az életrajzából is:

- Minden angol folklorista nő, lelkésznek a lánya és vénkisasszony.
- Ha egy értekezletre megyek, és ott kávé, kóla meg konyak van, akkor ott valamit el kell fogadni. Ha víz, akkor nem érdemes elmenni.
- Bécsben kell tartanom egy pszeudo-előadást.
- Nem tudják, hogy ki volt az a régész, akinek a fejére szartak Dunapentelén? Ne nevéssenek, ez komoly. Szerencsétlen hajnalban kiment dolgozni, ott ázott a gödör alján, mikor jöttek a munkások, s nem sejtették, hogy valaki már dolgozik...
- Hol van a Marót stílusa attól, amit a legjámborabb szemiotikus vagy strukturalista produkál?

– Ma csak a puha kötésű könyveket hoztam el, bár ez nem tudományos szempont.

– Farsang csak ott van, hol böjt is van, a többi definíció káposzta.

– A kísértelények éjszaka összejöttek, csak az volt a gyanús, hogy sört ittak.

– A hetvenes évek előtt nem lehetett temetéssparódiát publikálni. A Magyar Népzene Tára Lakodalom kötetébe besuvasztottak egyet, na persze, mert ki az ördög olvassa a Magyar Népzene Tárát.

– A rómaiak lenyelték az egész keleti és görög istenvilágot.

– Háromezer éve grasszál ez az elmétlen hülye történet a kontinensen. Azt a szerencsétlen hőst megsütik, megfőzik, kerékbe törik, legurítják, de ott van előtte a mennyország.

– Az észak-amerikai kultúrhéroszok minden disznóságot elkövetnek. De működésük következtében átalakul az egész világ.

– Az eredetmonda vegyes fölvágott csoport.

– Egy nép se lesz annál kevesebb, vagy kisebb, ha eggyel több vagy kevesebb vízidémona van.

– Lidérc legyen a talpán, aki a szekrényemben rendet csinál. Ez lenne egy igazi lidérc-feladat.

Vagy már a végső, keserű humor, Winkler Gyuláné (Zsuzsa néni), a tanszék áldott emlékeztető könyvtárosa mesélte el: „Tekla nénivel nyáron történet ez a baleset, ott feküdt a kórházban abban az iszonyatos hőségben, látogatta az egész szakma. Vittünk neki üdítőt, virágot, gyümölcsöt. Végül vitt neki valaki egyszer egy üveg konyakot, Tekla néni fölkiáltott: Végre hoznak valami hasznosat is!”

Tekla néni mint tanár

Sokszor elmesélte ezt a történetet, jó tanácsot, útravalót – könyvében is megírta: „Amikor harmadéves lettem, választás előtt álltam, miről írjam szakdolgozatomat. (Azóta sokszor elmondom az egyetemen a fiataloknak: aki tudósnak való, egészen életen át a szakdolgozatát írja tovább, ez a döntő választás a tudományos pályán.)” (52) Hadd tegyek hozzá mai tipikus jeleneteket: „Szeretnék a tanár úrhoz írni szakdolgozatot, csak még nem tudom, hogy miről.” Másik eset: egy hallgató az utolsó percben hozta már bekötve a szakdolgozatát, kéri a témavezető tanár aláírását. A tanár belenéz, látja, hogy sok hiba van benne. Mondja, ez biztos nem lesz ötös. A hallgató: „Nem baj, maradjunk annyiban, hogy apukám szeretne eljönni a diplomaosztóra.”

Dömtör Tekla üzenete nem az ilyen hallgatókhoz szól, hanem a már csak nagyítóval tanulmányozható egyetemi hallgatóhoz: „Így lettem, szakdolgozato-

mon keresztül, egyszerre folklorista, színháztörténész és középorkutató” (53). Dömötör Tekla Ortutay Gyula meghívására 1953-tól tanított a Folklore Tanszékén. 1968-tól docensként, majd 1973-tól 1979-ig egyetemi tanárként vezette a tanszéket, 1984-ben vonult nyugdíjba. 1958–1966 között a Színháztudományi Intézet osztályvezetőjeként is dolgozott.

De hogyan kezdődött az egyetemi oktatás? Egy nagy félreértéssel. Tekla néni így mesélte el:

„Még a Trefort utcában volt a tanszék. Akkor még alig volt tanrend, olyan volt a helyzet, mint manapság, amikor már alig van tanrend. Szóval a faliújságra gépelték ki az órákat és az előadókat. Megyek az első órára, hát üres a terem. Megyek a második órára, akkor is üres. A harmadikon is. Nem értettem. Észrevettem, hogy nemcsak a hallgatóim nem járnak órára, hanem a kollégák is kezdenek rossz szemmel nézni rám. Egy jóakaróm, aki jobban ismert, meg is kérdezte: Tekla, hát már te is megbolondultál? Én miért? kérdeztem megrökönyödve. – Hát milyen címmel hirdettél kollégiumot? Szaladok megnézni a faliújságot. Ki van írva a nevem mellé, hogy Népi demokratikus szokásaink. Akkoriban a gépírónok kezében benne volt ez a fordulat, ezért a dramatikus szokásainkból demokratikus szokásaink lettek. S én ezért nem tudtam heteken át megtartani az óráimat.” (Természetesen ez a történet is szerepel az életrajzi műben, s 1984-ben régi egyetemi tanrendekben kikutatta Stefany Judit: 1953-ban természetesen Népi dramatikus szokásaink címmel debütált Dömötör Tekla az egyetemen, majd később ezzel címmel folytatta: Dramatikus népszokások, 1954-től pedig már európai néprajzból is tartott előadásokat, Stefany 1984: 13.) Soha nem felejttem el, az egyik folklorisztikai szemináriumon az volt a feladat, hogy menjünk le a Március 15-e térre, és egy órán keresztül figyeljünk, utána pedig összegezzük benyomásainkat. Nemcsak gyakorlatnak, hanem egész életre szóló tapasztalatnak óriási volt, hogy mi mindent „láttunk” az egyetem melletti téren. Akik manapság „lenézik” a néprajzot, meghaladott tudománynak tartják, nem tudnak semmit a nagy-budapesti munkaközösségről, városi folklorról, vagy éppen Dömötör Tekla kulturális antropológiai szemléletéről.

Dömötör Tekla óráit mindig a derű jellemezte. A bölcs derű, olykor a keserű derű, vagy inkább ironia. Ez az előadásmódján is meglátszott. Szerette a laza, a pesti élőbeszédhez idomuló, olykor szlenges megfogalmazást. Ilyeneket mondott:

– Felül bement a népköltészet és alul kijött Benedek Elek.

Vagy egy hosszabb idézet, áttekintés a mondatkutatásról:

– A magyar monda átok-sújtotta téma. Bihari Anna elkészítette a hiedelemmonda katalógust. Úgy készült, mint a Luca széke, mégsem teljes. Aztán férjhez ment egy svédhez, és fölvette a nyúl cipőt. Salamon Anikó gyimesi mondagyűjteménye elkészült, de ő meghalt. Dobos Lili próbálkozott a történeti mondák rendszerezésével, félig megvakult. Nagy Ilona megcsinálta egy kitűnő szakdolgozatnak

a magyar eredetmondák katalógusát, ki kellene adatni, de ő inkább a négy gyermekével foglalkozik. Akinek kedves az élete, hozzá ne nyúljon ehhez a kérdéshez.

Tekla néni így figyelmeztetett (ma is időszerű):

– Előbb meg kell tanítani a gyerekeket olvasni, mielőtt néprajz szakra jönnek.

Vagy egy vallomás:

– Legyünk őszinték! Az államvizsga is csak egy találós kérdés! Azt fogadják be a diplomások közé, aki a megfelelő kérdésre a megfelelő választ tudja adni.

Tekla néni mesél az életéről

Tekla néni sokat mesélt. Folyosón, karácsonyi összejöveleteken, lakásán, mert a diákok feljártak hozzá köszönteni, például Tekla-napkor. (Mennyire elképzelhetetlen ma, hogy egyetemi hallgatók a lakásán keressenek föl tanárt. A mi évfolyamunkat emlékezetem szerint meghívta Sárdi Margit, Benkő Loránd és természetesen Dömötör Tekla is, és nagyszerű kihelyezett órákon vehettünk részt. Más tanárok egy-egy órát a Bölcs Bagoly étteremben tartottak.) Tekla néni szívesen mesélt egy nevezetes kertről: mert lipótvárosi lakása mellett sokáig volt egy kis kertje is. A kert, ugyebár a harmincas évek nagy nemzedékének, a harmadik nemzedéknek, a Nyugat gyermekeinek mindenkori álma és menekülése volt... Persze a kert Tekla néni anekdotáiban már kisszerű, mindennapi történetekben jelent meg:

– Az én kertemben minden megtörtént már. Eperjessy Ernő például szívgyörcsöt kapott egy fa tetején...

– Tálasi professzor félt a tűztől. Szentiváni tüzet raktunk, körülültük, ő elvonult az udvar végibe, s mindig odahívott magához egy-egy leányzót beszélgetni. Úgy tudom, azért félt a tűztől, mert egyszer fölgyújtotta a lakását. Balra volt a bozót, jobbra egy harapós kutya. Éppen arra indult Tálasi professzor. Egy perc múlva bakugrásokkal menekült vissza a kertbe.

Visszatérő témája volt a média (ahogy mondta: médike, médikék):

– Ezek a rádiósok! Nyaggatnak a naptiszteletéről. Hát nem tudok semmit! Aki többet tud, hazudik!

– Este benyomom a tévét, és mindenféle blöd információt kapok.

– Mióta rokkant vagyok, minden kutyagumit megnézek a tévében, hétfőn még a bratislavai tévét is.

Tekla néni él

Tekla nénit ízig-vérig lipótvárosi tudósasszonynak ismertem meg, de életrajzából kiderül, hogy ifjúkorában milyen nagy turista volt. Életrajzának rendszeres visz-

szatéró eleme a gyalogos kirándulás Kerényi Károlyékkal a Budai-hegyekben és a Pilisben. Sokszor mindvégig gyalog mentek, mert nem volt pénzük villamosra. A turistaházban egyetlen adag ételt rendeltek, mert annak árát össze tudták dobni. Tekla néni talán egy kicsit Kerényi Károly szemével is látta a dunai tájat, sőt talán mondható, hogy belelátott valami csodát: „Fiatalkoromban gyakran álmodtam színes tájakról, ember és cselekmény nélkül, és éjjel sírva ébredtem fel, annyira megrendített a megálmodott tájak szépsége.” (69) „Alküöni táj – mondta egyszer Kerényi, letekintve az egyik domboldalról a Duna-kanyarra – bár nem tudom egészen, mi köze volt a Duna-kanyarnak a jégmadárhoz, vagy akár Aeolus isten madárrá változott lányához – de mivel ő mondta, számomra a Duna-kanyar előtti hegység egyik lejtője a mai napig is »alküöni« táj maradt”. (69–70)

Valamit jeleznek és üzennek a színes álmok, és az ókori héroszokkal telített dunakanyari táj. Például azt, hogy az ember soha nem adhatja fel. Azt, hogy mindig munkálkodni kell. Azt, hogy nagyon kell örülni az életnek, az élet minden egyes mozzanatának. Tekla néniből áradt ez a sok jó, még a nyolcvanas években is, amikor utolsó tanítványai voltak.

Hiszem, hogy a jó boszorkányok teljesen soha nem halnak meg, legföljebb alakot változtatnak. Szerintem tovább ügködnek körülöttünk, itt vannak a természetben, különös tekintettel a Dunakanyarra, és bárki tapasztalhatja, hogy ott vannak a könyvtárakban, könyvekben, így Dömötör Tekla köteteiben is. Tekla néni könyvének utolsó mondatai mintegy üzenet az utókoraknak, azoknak is, akik nem ismerhették: „A népművészet mindig újratermelődik, csak néha formát változtat. A népköltészet kutatói is meghalnak, éppúgy, mint minden más ember, de átadják a fiatalabbaknak a stafétabotot. Nemcsak a népművészet örök, de új és új generációk vizsgálják egyszerű, de örök életű értékeit is”. (260)

IRODALOM

Balázs Géza és Hála József szerk.: *Folklór, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára.* MTA NKCS, Budapest, 1984.

Dömötör Tekla: *Táltosok Pest-Budán és környékén.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Stefany Judit: Dömötör Tekla előadásai az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 13–16. In: Balázs–Hála szerk., 1984.

Az ELTE BTK Folklór Tanszéke és a Magyar Néprajzi Társaság Folklór Szakosztály által 2014. november 17-én Dömötör Tekla (1914–1987) professzor születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen tartott előadás írott változata. További program volt: Bárh Dániel: Köszöntő, Pócs Éva: Dömötör Tekla, a magyar népszokások kutatója, Lágler Péter: Táltosors Pest-Budán: Dömötör Tekla önéletírásáról.

Juhász Attila

Felezés, kettőződés

(Zalán Tibor újfajta szonettalakzatáról *A nehéz léptű ember* című kötet versciklusa alapján)

Ha Zalán Tibor legutóbbi verseskötetéről esik szó, jó tudni, hogy a szerző által deklaráltan ez a versgyűjtemény a lírikusi pályazárás könyve. Ebből adódóan reprezentatív, megkülönböztetett státuszú kiadványra számíthat az olvasó, és ennek több jelét rögtön azonosíthatja is a kézbe vételkor.

Az első fontos jel és jelentésgazdag motívum Kovács Péter borítógrafikája. Tudjuk, hogy a két művész több évtizedes emberi és munkakapcsolata a két világlátás és ábrázolásmód közeli rokonságában gyökerezik. Úgy tűnik, mintha a borítókép kiválasztása itt az eddigieknél is tudatosabban történt volna. Biztosan nem csak egyedi meglátás, hogy egy meghajló-meggörnyedő emberalak és egy csonka kereszt vehető ki a borítón a kusza vonalak sokaságából, költőnk pedig – mint azt tudjuk – a mindennapokban állandóan visel egy csonka keresztet... A keresztcipelés, a görnyedt, nehéz léptek biblikus metaforikája itt rávetíthető – rávetítődik – a (lírikusi) életpálya végéhez érkezés stációjára, a terhek letételének deklarált szándékára, a kereszt csonkasága pedig emlékeztethet arra a sajátos hit-bölcseletre, amely szerves része a szerző költői témavilágának. A borítón az íráskép tipográfiája szinte azonosító nyelvi formulát hoz létre szerző és cím egymásra vonatkoztathatóságával. (Hasonló megoldásokkal találkozhattunk már korábbi kötetek esetében is, vö. Zalán Tibor *Lassú halált játszik* [2001], *Holdfénytől megvakult kutya* [2013], *nemzedéktelen arc* [2014].) Nyilván nem kerülhetett itt vessző a név után, hogy értelmező jelzős szerkezet jöjjön létre, pedig ezzel (de nélkül is) közeli utalásként is kezelhetnénk a nyelvi információtartalmat a grafikus közléshez való viszonyát tekintve.

A reprezentativitás jele az is, hogy a könyv kifejezetten korpulens. Mondhatni, az utóbbi verseskötetek nagyobb – és talán metaforikus értelemben is súlyosabb – versanyaggal bírnak. Az előző kötet (*A lovak reggelije*, 2021) esetében a jelentős terjedelmet az is magyarázza, hogy a szokottnál jóval hosszabb ideig gyűlt hozzá az anyag, s hogy sok 81 soros kompozíció kapott benne helyet (*Az idő sakktáblája* ciklus). Számmisztikus kompozíciós elv is működik mindkét kötetben, itt persze újfajta logikával, s hasonlóképpen egy sokelemű versciklus épül meg az alkalmazása révén.

S hogy a kötet reprezentatív, összegzésközeli kiadványként jött létre, annak harmadik előjele, hogy a kötetzáró verscsoportot már a címdal is hagyatéki, azaz több évtized szórványban megbúvó termésdarabjait megmentő-összegyűjtő

készletként nevezi meg. A kötet szerkezeti kétoszthatóság, valamint annak a kettőssége, hogy a borító említett gesztusai hangsúlyossá teszik a szerző kilétét és „szerepbeli” azonosíthatóságát, a hagyatékverseket felvezető bölcselő értekezés viszont afelé terel, hogy – a befogadásélményhez – hagyjuk a lényegtelenbe veszni, kvázi búcsúztassuk el az alkotó személyét, kilétét – szóval ezek a kettősségek megérdemlik és meg is kívánják, hogy feloldjuk a bennük rejlő (talán már eleve be is kódolt) feszültségeket.

Zalán Tibor nehéz léptű ember – ennek az egyszerű névszói állítmányú kijelentésnek létezik interjúkból megismerhető életrajzi-anekdotikus eredete is.¹ Ezen, illetve a kötetborító által inspirált biblikus, pályaszakasz-kötődésű alanyazonosításon túl azonban több belső, tartalmi és poétikai elem is fontossá teszi annak mérlegelését, hogy a szerző azonosítja-e magát azzal, akiről a versekben beszél. Itt elsősorban a felezőszonettek versalanyára kell gondolnunk, aki következetesen egyes szám harmadik személyű, vagyis ő nehéz léptű, nehéz lelkű, komor világlátású ember, akiről szólva a versbeszélő jó néhány olyan említést tesz, amely a zaláni biográfia és életmű elemeivel megfeleltethető, ám ő egyszersmind személytelenített, stilizált, általánosított entitás is, „egy” ember, aki jól megragadható igazságkereső művész-értelmiségi kortársként, az öregedés lelki-bölcseleti traumáival, felismeréseivel küszködő, érzékletes és gazdag nyelvhasználatú gondolkodóként, s akinek létébe, érzelm- és gondolatvilágába a versbeszélő avatottan belelát. (Egyébként „az ember” mint az emberi nem képviselője, vagy mint a kor embere általánosított versalanyként felbukkan néhány „hagyatéki” versben, ld.: *Antik áttűnések*, 1849. ősz, *Vers*, *Dante Dezső nyomában*.) Saját ön- és világképét rávetíti versalanya világára, de ebben nem a személyes-szubjektív hitelesítés a fő motiváló szempont, hanem az objektíváló távolítás, amely persze megengedi az alkotónak, hogy a versalany világának szemléltetéséhez az alapimpulzusokat a poétikai árnyalás, továbbgondolás gesztusaival alakítsa szemléletesebbé, gazdagabbá.² A módszert elemző egyik kritikus ezt így összegzi: „A beszélő pozíciója vállaltan ambivalens: egyszerre személyes, ugyanakkor érezhető az ellenállás is, ahogy a lírai én igyekszik mégis felülről szemlélni mindent, [...] távol kerül saját

▼
1 Ld. például: A harmadik személy – egy másik önmagunk? Szabados Éva interjúja Zalán Tiborral – <https://www.gyori-szalon.hu/news/19181/66/>

2 Erről bővebben ld. még Zalán észrevételét a Szabados-interjúban: „van egy hétköznapi létem, és van egy költői létezésem. [...] Egész sokáig nem volt gondom ezzel versíráskor, mert általában egyes szám első személyben (vagy önmegszólító másodikban) írtam, tehát a kettő közötti határt nem éreztem pontosan, mert ezt a nyelv feloldotta. Egy idő után problémám támadt ezzel a (másban is) magával foglalkozó, az életéből merítkező emberrel, avagy, alkotói attitűddel [...] az alapprobléma: hogy tudok kívül kerülni a versen, én, a hétköznapi ember. És a megoldást az egyes szám harmadik személy konzekvens használatában találtam meg. [...] Az egyes szám harmadik személy – gondja és fájdalma – meg tudja tartani a személyességet, ugyanakkor lehetőséget teremt a külső reflexióra. Nem véletlen, hogy a felezőszonettekben kivétel nélkül csak egyes szám harmadik személyt használok. Itt a hétköznapi és költői lét akár össze is csúszhat, a harmadik személy épp egy kettőből összecsúszottat teremt meg. Nem beszélve arról, hogy ez a harmadik személyű beszéd az általános tartalmaknak, (lét)filozófiai megfogalmazásoknak is természetesebben enged utat.”

szűzséjétől, s így pontosabb, radikálisabb képet ad”.³ Ennek a módszernek egyfajta demonstratív megvalósulását szemlélhetjük a „hagyatéki” *Hajnali zománc*törés című versben, amely a nyitány első személyű élményének reflexióját belehelyezkedő, de a megszólaló személyétől már eltávolított beszédmódban interpretálja. Maga az alkotó is nyilatkozik egyébként arról, hogy ez a távolító szembesülés mint poétikai alapszituáció valós és erős dilemmákat, átgondoltságot indukált benne: „a különbségtételt én, az ember és én, az író között [...] nem érzem pontosan. Annyit tudok, hogy egyik több, mint a másik. Z. T. író több, mint Z. T., az ember. Csak mostanában épp ezen az emberen tűnődöm sokat.”⁴ Talán ennek a tűnődésnek egy-egy szakmai, mégis versbe foglalt téziseredménye fogalmazódik meg az *Attribútumok* című felezőszonettben („Az alanyi / költészet tárgyiasítása idején már nem / tudható a beszélő személye Ahogy az sem / ki beszél kivel Az önmegszólítás leginkább / kínos és legfőljebb tragikus Az írás így a / gyávaság egyik attribútuma [...] Az / író a gyávaság egyik attribútuma Az / írás így kínos és főlöttebb tragikus Ahogy / az önmegszólítás is amolyan kibeszélés / Amikor mindegy is a beszélő személye A / költészet tárgyiasítása idején alany / nincs.”), illetve a „hagyatéki” [*van a vers*] című opusban, ahol a távolítás lépéseinek logikája is feltárul („van a vers / amit csak neked írok / és valójában te írod magadnak / abból hogy vagy / attól hogy létezel [...] van a vers / amit csak neki ír / és valójában amaz írja / belőle magát / abból hogy van / abból hogy nem létezik úgy [...] van a vers / amit csak neki ír / és valójában amaz írja / benne magát / sort sor alá-módon úgy serényen / abból építkezik hogy van látszata / abból hogy nem létezik látszatra sem”). Hogy ez a versekben is felszínre hozott felismerés és szembesülés nemcsak szakmai tűnődéssel, hanem elemi érzelmi reakciókkal is együtt jár, arról épp a kötetcímmel azonosan megjelölt opus tudósítja az olvasót: „És / egyedül az üres téren amely fölött gúnyos / nevetés vonult végig A kirakat üvege / szétrobbant.”

A szembesülés döbbenetének, megrendülésének érzelmi-tudati intenzitását egy babitsi-vörösmartys reminiscenciákat is felszínre hozó felismerés motiválja, amelyet egy kulcsponthoz emel ki: „ősz van [...] Elszámol vagy leszámol magával” (Ősz Szabadkán), „Egyszerre ősült meg akár a / boldogtalan istenek Lehet csak annyi történt / ismét megpillantotta a halál felé tartó / nehéz léptű öregembert Sokáig kerülte / ezt a találkozást [...] Most szembenéz azzal amivé lett” (*Találkozás a teraszon*), „Akkor hirtelen évtizedeket öregedett / Védtelenné vált és elérkezett a valódi / korához Hozzáöregedett ahhoz a léthez / amelytől olykor még megszabadulni tudott” (*A nehéz léptű ember*). A reflexív kiemelés gesztusa

▼

³ Szabados Attila: Mértani közép. Zalán Tibor: A nehéz léptű ember – Bärka, 2024/4., 105.

⁴ Varju Zoltán: Zalán Tibor – A nemlétezés filozófiája (interjú) – <https://dunapartimagazin.hu/zalan-tibor-a-nemletez-es-filozofiaja-interju/>

az is, amely intenzívebb, és első személyű formulát használ a szembesülés-felismerés-megmutatkozás pszichoszomatikus reakciójának megjelenítéséhez, ráadásul egyfajta keretet képezve a felezők ciklusánál, hiszen az első versközlemény itt a tulajdonképpeni cikluszáró szöveg (*Ha isten üzen*) töredéke, vagyis befogja a teljes szonettsorozat korpuszát a mindenre kiható szembesüléspillanat és annak hatása: „Itt vagyok dadogta”.

Az „itt vagyok” pozicionálás, a szubjektív létélmény és a lét egészére való rálátás, a „halál felé tartás” stációja az objektivált megjelenítésben összekapcsolódik az átjáró tárgyiasított metaforájával, melyet mindjárt a kötet elején frekventáltan képbe hoz a Suzuki Tadashitól választott mottó: „Ügy tűnik, bárkik vagyunk, bármikor és bárhol élünk is, az életünk átjárók között zajlik”. Ehhez a Zalánnak egy korábbi verséből⁵ vett – és minden kulcsszavával külön-külön is kötetkontextus-árnyaló szereppel bír – idézet is társul („Kemény a szívem – nem ismerem a békét / Az emlékezés minden tudásom”), amely egyben azt a nyelvi-szövegformálási gesztust is fókuszba állítja, hogy az aktuális ciklus-vershelyzeti pozícióból a versbeszélő a történések felől szemlélve, általános grammatikai múlt időben elbeszélve,⁶ időtükörben jeleníti meg az átjáróbeli stáció tudattartalmait, s persze hozzátehetjük, hogy az átjárás a beszélő és a versfigura alanyi azonosíthatósági viszonylatában szintén megragadható.

A „megpillantás”, „szembenézés” szituációja – talán a közhelyesség kerülése érdekében – a szövegekben közvetlenül sosem rendelődik a tükör motívum metaforikájához, arra legfeljebb indirekt utalás van a szétrobbant kirakatüveg már idézett említése révén (*A nehéz léptű ember*), a tükröződés maga azonban a legmeghatározóbb szövegkompozíciós eljárásmod a kötet első ciklusában (pár alkalommal ugyan a „hagyatékversekben” is), ami egyfajta technikai lenyomata annak, hogy a beszélő tudatában hogyan tükröződnek, s azzal együtt miképpen épülnek meg szilánkosodva, „szétgondolva”,⁷ cserép-fénytöréses modulációkkal a megjeleníthető tartalmak, folyamatok. (Módszertani értelemben következetes, hogy felezőszonettnek nevezi alkotója az alkalmazott új műfaj- vagy inkább formaváltozatot, de ugyanígy indokolható lenne a tükrözőzőszonett titulus használata is.)

Messzire vezetne, és a felezők működésének jobb analizálhatóságát sem szolgálná, ha áttekintenénk, mikor és hányféle kísérleti verspróbát végzett költőnk

▼

5 *A Hatoria* című rövidvers maga is nyitó pozícióban szerepelt a *Kívül* című (!) Zalán-kötetben (Jelenkor Kiadó, 1993).

6 Részben ezekre a megoldásokra alapozva mondja a versciklusról a kötet egyik elemzője, hogy tulajdonképpen epikus konstrukcióként is szemlélhetnénk azt, vö.: „az azonos formájú versek egymásutánja, illetve a versekben leírt mozgások, cselekvések sorozatai a szöveg műnemét a lírai felől az epikai tartományok felé közelítik [...] itt voltaképpen egy nagyregény összetört cserépdarabjait látjuk, amelyből homályosan és alig összeilleszthetően, de kirajzolódik a cselekménysor [...] Az egyes versek mint mininovellák, anekdoták fognak össze egy cseppnyi cseleményt, s ebből áll össze aztán a 170 oldalnyi történet” (Thimár Attila: *Zalán Tibor: A nehéz léptű ember* – Kortárs, 2025/7–8., 142.).

7 A többszöri stílusváltó kísérletezés alkotói korszakában *Szétgondolt jelen* cím alatt Zalán már létrehozott egy tárgyias hangvételű, egyes szám harmadik személyű versbeszédre épülő ciklust. Kiadásait lásd: *aversion* (Framo Publishing, M-Szivárvány Alapítvány, 1995), *Szétgondolt jelen* (AB-ART Kiadó, 2011).

a szonett-technikával, de gazdag előzményeket tárhatnánk fel már az első verskötettől kezdődően.⁸ Érdemibb aktualitása van viszont annak, hogy a tükrözésre épülő szövegtechnika honnan és hogyan ered az életműben.

A recepció figyelmét erősen foglalkoztatja a felezőszonettek formája, kulcskérdésként kezelve az alkotótól magától ismerhető technikai leírást.⁹ Bár a szerző a felezőszonettet nevezi meg az egész pályáját meghatározó radikális eklektika „csúcsmegvalósulásának”,¹⁰ igazából rögtön a kezdeteknél tűnnek fel legradikálisabb tükrő-szövegalakzatai. Az Álom a 403-as demokráciában (1984) című kötetben az (*Ezüst repülők*) az első példa erre: kétszer 32 sor terjedelemben valósul meg a tükrőszerkezet úgy, hogy a szintaktikai tagolás kizárólagos eszközei grafikai mellékjelek, kis nyilak, melyek egyfajta rásegítésként is jelzik négyszeri irányváltással (bukfenc-metaphora?), hogy itt a szórend a középponttól szinte teljes konzekvenciával, plusz alkalmi grammatikai változásokkal (toldalékhasznaulat) visszafordul, s így őrzi is, modulálja is a közlésrészek kontextusrendszerét, eljuttatva az olvasót az elsődleges közlésrészhez képest egy jóval komplexebb befogadásélményhez, kitágított és relativizált értelmezési lehetőséghez. Ennél is drasztikusabb formai megoldású a kötetzáró (*Kelet-Európai kép[ződmény]ek Döbrentei Kornél laboratóriumába kelet-európai képek döbrente*), amely letisztultabban, mechanikusabban működteti a középpontos tükrözést, ráadásul soronként azonos betűszámmal hoz létre egy-egy 17 soros tömb-szövegrészt, ahol a sorvégek és -kezdések így törmelékszavakat is nagy számban felvonultatnak, melyek a pontok mint egyedüli tagoló jelek újragondolt elhelyezésével igazán külön „kép[ződmény]eket” kínálnak fel az olvasót is kísérletezővé avató befogadáshoz.

Zalán első olyan kötete, amely egészében a rendhagyó, kísérleti szövegalakzatokra épül (*OPUS N: KOGA*, 1984), nagyobb kompozíciók részleteiben teszi újra próbára a tükrözés módszertanát. Az emblematikus *Ének Pohárért* tartalmaz egy olyan alakzatot is, ahol a sorok tükrőbeli pozícióját tartva kisebb szókészleti változásokat találunk, az új fejlemény pedig, hogy a szövegkép a tördelés által mintha egy masszív, nyílhegy alakú irányjelző alakzatot mutatna, melyben a vastagított szedésmód hangsúlyát a tipográfia alkalmi megváltoztatásával kiemelt szójátékok, fiktív etimológiájú intarziaelemek is felerősítik (ld. ott, 32.). Utóbbihoz hasonlóan a soktételes hosszúvers, a *megfigyelések és szabad leírások a visszavonulás díszletei között* két újabb részletében (ld. 94, 113.) önálló tengelysor-jelzések is szemléltetik, hol fordul a szövegépítkezés logikája, s a moduláció

▼
8 A *Földfogyatkozás* című kötet *Triprichonja* még hagyományosnak mondható műfaji alakzat, a későbbiekben azonban avantgárd vizuális kísérletek tárgyává is válik a szonett (ld. az *mmmm szabálytalan szonett* című miniciklust az *OPUS N: KOGA* kötetben), vagy például szövegkonstrukciós kísérletezés tárgyává lesz a *Lassú halált játszik* utolsó fejezetének *Közeledés* című mesterszonett-tömbjében és az azt követő *Mesterszonett-kópiák* sorozatában.

9 Ld. *Változatok eklektikára* (Zalán Tiborral Juhász Attila beszélget – III. rész) – Forrás, 2025/3., 67.

10 Ld. Szabados, 105.

eszközeként minden más tüköralakzattal ellentétben itt szerephez jutnak az írásjelek, írásjel-változtatások is.

„Mióta szonett a szonett, azóta mindenki megkísérli, hogy valamiképpen buherálja. [...] pár évvel ezelőtt fogalmazódott meg bennem, hogy [...] ha tizen-négyszort megfordítok, az egy monstre huszonnyolc soros verset hoz létre, és tizen-négyszort ismétlése még egyszer, fordított sorrendben, az nem olyan nagy ügy. És azon töprengtem, mi lenne, hogyha megfelezném ezeket a szonetteket.¹¹” A felezők elsődleges célalakzata tehát a szerző visszatekintése alapján a teljes szonett-terjedelem megfordításából, tükörbe állításából adódott volna. Adódott is, hiszen találunk ilyen szövegeket az utolsó előtti kötetben,¹² melyeknél már a címek is jelzik, hogy miféle módszertan működött közre szövegformáláskor. Minden zaláni tükörszöveg vagy tükörszövegrész egységes abban, hogy egy felezőponton vagy tengelyen a szórend, a szintaktikai egységek egymásutánja megfordul. Az ebből származó szóhasználati vagy grammatikai modulációk mértéke általában kisebb, de a változtatások súlya, hangsúlya egészen eltérő is lehet. Mindezek valóban igen jelentős variációs lehetőségeket biztosítanak, melyekkel a legkevésbé élnek azok a szinte előkészületnek tekinthető opusok a hivatkozott előző kötetben, melyek még tartják a rímelés, a rövid sorképzés szonethagyományát, és kettő közülük még a helyesírás/interpunkció terén is szabályos. Ezekben kihívás lehetett megtartani a változtatások mellett a tükör-versrészben még a rímeket és pozíciójukat is, vagyis kevesebb lett a lehetősége a szabadabb-improvizatívabb szövegszervezésnek, amellyel a felezőciklus verseiben élni mégis az egyik legfontosabb cél lehetett.

Egy deklaráltan pályázáró kötet szerzője persze nem engedheti meg magának, hogy a sokféle kisebb-nagyobb változtatás lehetőségét biztosító alakzatokban szövegről szövegre a kötetmel teljes elhagyása mellett improvizáljon, variálgasson. A korpusz nagyságrendje (159 vers!) viszont a radikális eklektika költőjének azt sem engedheti, hogy itt valamely szabványszerű eljárás módjára alkalmazása legyen a meghatározó ismertetőjele. Ez komoly kihívás és termékeny késztetés is lehetett egyben a költő számára, aki monolitikus jelleggel a formában (vö.: mennyi kötelem eleve a szonett-technikában) „csupán” annyit tart meg, hogy nincs rímelés, minden sor 14 szótag terjedelmű (számmisztikus motívum!), és hiányzik a mértékes ritmus (azért a szótagszámkényszerből és a nagybetűs szintaktikai tagolásból eredően mégis létrejön egyfajta sajátos sodrásritmika), hiányzik az interpunkció, és a sorvégek egyszersmind szövégek is (nincs szótörés). Ebben már eleve ott van az eklektika, vagyis az önkéntes kötetmel mellett

11 Ld. *Változatok eklektikára*, 66-67.

12 *Abony – Anyám tükörben*, Áthajlás az őszbe, *Hiányzó elemek*, *Szomorkás alkalmi tükör-szonett*, *Barbár szonett-tükör* – Ld. Z. T.: *A lovak reggelije*, Kortárs Kiadó, 2021, 23–28., 36.

a normaelhagyás gesztusa is. Ami a tartalmi jegyeket illeti: a megfordításból, a visszajáról mondból következhetnék a fonák, kifordított szemlélet, az ironikus láttatásmód, de ez Zalánál szinte kizárólag a drámáira jellemző. Itt a változtatások lényege a kontextustágítás és -árnyalás, a kulcsszavak körüli hangsúlyeltolás, szemléleti szempontból pedig sokkal inkább az elmélyülés, elmélyítés, illúziótlanodás újabb árnyalatait, fokozatait teszik hozzá a változtatások az első hét sor alapközlendőjéhez.

Megéri átgondolni az érvényes, árnyalt befogadás érdekében, hogy alkotás-módszertani és olvasási-értelmezési szempontokból miként térképezhető fel a felezőszonettek működési mechanizmusa. Annyi bizonyos, hogy a szerzőnek az említett aktuális paraméterek szerint 98 szótagnyi szövegbe kell foglalnia elsődleges közlendőjét, úgy, hogy a formai kritériumokra figyelés mellett előre kell tekintenie a szöveg modulálhatósági kompetenciáira és a tükrörkép közelben tarthatóságára. Úgy kell bekomponálnia a második szövegrészbe a változtatásokat, hogy azok immanenciája és a végül sokszoros tükröződésben is megmaradni képes szavatossága egyaránt meglegyen. Habár a *Zorba* című vers metaforikája szerint „Táncolni kell A zene majd megjön valahonnan”, azért mégis komoly megtervezettség lehet a háttérben ennek a spontán soddorral vegyes patikamérlegen mértségnak. Mivel minden szöveg túllép a pusztán egylendületű szórendi megfordításon, nem mindegy, hogy mi és milyen mértékben változik a szavak és toldalékok ki- és bevételekor, illetve a szintaktikai egységek egymással vegyítéskor, a tükrösrrendiség eltolásakor. Elég vagy sok a hét sor (1. szakasz) terjedelme ahhoz, hogy a befogadó rögtön „rálássa” a folytatásra, azaz visszakövetve együtt láthassa a 2. rész tartalmával, változáshelyeivel, változásértékeivel? Hol van a határa annak, hogy a változtatások ne tegyék önjáróvá a 2. szövegrészt, hogy ne veszítsék el a visszacsatolás, visszacsatoltatás késztetését az olvasás során? Tervezhetők-e a teljes szövegtest fókuszpontjai? A hagyományos hangsúlytöbbletek általában a kezdésre, a centrumra és a zárlatra esnek, de itt a zárlat is kezdés, és a kezdés is zárlat. Esetleg az olvasó számára a közelség logikája alapján a tükrözéspont melletti, kettőzött, közvetlen közlésegségeket kell abszolút fókuszba állítani?

Az első és második szövegrész alapviszonyát a recepció különböző közeli-tésben tárgyalja. Van, ahol stilizáltan tétel/kérdés kontra variáns nexus említése szerepel,¹³ van, ahol jelentéstartalombeli oppozíciók említése mellett az elemző arra a jó néven vett rafinériára is rámutat, hogy a variált rész se nem ellentétek általi visszavonás, se nem „egyszerű variáció”, hanem egyfajta párhuzamos valóság elkülönböttese.¹⁴ Zalán maga „diplomatikusan” nyilatkozik erről, nem ad általános receptet, megfajtást, számra az említendő lényeg az, hogy a szemlélő

13 Ld. Szabados, 104.

14 Thimár, 142.

nézőpontja változik a versben, s hogy a nyelvi változás kis léptéke mellett az olvasat különböző mértékű hatásmódosulást hozhat, akár erősen különbözőt is. Mindezek mellett úgy tűnik, mintha az általános múlt idejű versbeszéd a két egységben a múlt más-más dimenzióját aktivizálná, illetve létezhet egy elsődlegesen megragadott, a versalany szemléletmódjához kötődő időbeliség, amely a tükörben új fénytörésbe kerül a versbeszélő szemléletmódja alapján, valamilyen reflexiók utóidejűség dimenziójából szemléltetve.

Zalán már sokszor és sokféleképpen kísérletezett azzal, hogy a befogadót újfajta, rendhagyó olvasásmódra ösztönözze, s a felezőszonettekben is így jár el. Nem is lehet ezt a kötetet egyszerre versről versre haladva olvasni, mert ha érvényesül a zaláni szándék, akkor egyfajta visszatükröződés-sorozat révén minden külön opus olvasatlehetőségei újraárnyalódnak, megsokszorozódnak, akár ha úgy járunk, mint egy tükörteremben, ahol egyre nehezebb a sokadik oda-vissza tükröződés, tükrörképek finom részleteit megragadni, főleg, ha a két oldal egyikén manipulált felületen jelenik meg a kép, majd annak replikái a végtelenben!

Vajon lehet-e rendet, folyamatot, ciklusívet létrehozni ekkora mennyiségű versből, melyek ráadásul keletkezésük idejét és apropóit tekintve egykék az alkotó szerint. Tudjuk, hogy a költő egyik lánya rendezte el a készletet szerkesztőként. A struktúra lenyomata a „szétgondolásnak”, mozaikos összképet mutat, noha vannak benne kisebb blokkok.¹⁵ A felezők korpusza elvileg öt részre tagolódik, mivel az utolsó előtti – érdemben a cikluszárást tematizáló utolsót „felülíró” – vers alkalmilag 4 felé osztva egy-egy szakaszával külön-külön is felbukkan a szövegsorozatban. Ez talán a várakozáskeltés eszköze is, s eszerint valóban megképződik egyfajta eljutási ív, addig a záró gondolati tételig, melyet már azonosítottunk a visszavonhatatlan felismerés, végső szembesülés zaklatott konstatálásaként, s amelyben – egyedül a cikluson belül – a 2. szövegrész nyelvtanilag is a feltételes jövő időre vált: „Itt vagyok dadogta [...] Tudta a világ rendje itt sem áll helyre benne / Csak remélte halála előtt eléri a csend [...] // Ha Isten üzen [...] csend lesz Tisztaság [...] A világ helyreáll benne [...] dadogja hogy megérkezett [...] s megismeri a tenger” (*Ha isten üzen*).

A tekintélyes mennyiségű, szórt keletkezésű felező-kínálat sokféle élethelyzet, élmény, történet, állapot, hangulat lenyomataként vált verssé, így az is érdekes, hogy miféle érzelmi-gondolati összkép mutatkozik meg általuk. Az alkotói világkép legfontosabb befolyásoló tényezői a versbeszélő közérzete (melyet nem függetleníthetünk az öregedéssel, halálközelséggel, a semmivel szembesülés fokozott érzékenységu állapotától), szubjektív – mégis életkori szempontból is

▼
15 Valós folyamatit jeleget is tükröz az *Első látogatás*, *Második látogatás*, *Harmadik látogatás* szomszédsága, azonos kulcsszóra fókuszál *A semmi ünnepe*, *A semmi felé* és *A semmi ideje*, a talán független kidolgozás után így talál rá közös gyökerére *A semmi ideje* és a *Jegyzet a dekadenciához*, illetve az *Előtt-idők* és a *Fel a fénybe*, így kerülnek egymás „társaságába” az hommage-versek (ld. 31–42), a filmes inspirációjú tételek (63–67), az ősz-versek (143–146) vagy a színházi világból származó inspiráció versei (162–169).

tipikusan szkeptikus, kritikus – korképe („Segítség segítség a művészet haldoklik Vagy / már meg is halt”, „A művészek meg [...] húzzák a hatalom és a pénz / nótáját Bealkonyodik És nem veszik észre”, „Fellini ez a vén / kókler beetette a világot hogy mély Közben / semmilyen Fekete-fehér szappanopera Víg / fosás”, „A lelkeket megemésztette a jég És / hosszan üresség a szorosan lezárt szemhéjak / mögött”, „Akár esőben szédítő zűrzavarban ázott”, „csak kurvák / grasszálnak a tárva-nyitva hagyott tér nélküli / kuplerájban ami a világ hidegrázása / állandósul”), és bölcséleti tájékozódása, dilemmái. Utóbbiakra viszont olyannyira nem jellemző a (szét)szórtság, hogy a szövegek nagy mennyisége és az impulzusok heterogenitása ellenére is erős motivikus, érzelmi-gondolati, szemléleti és (elégikus) műfaji kohéziót biztosítanak a teljes ciklusnak, amit tovább erősít a forma- és szövegkezelés „szétgondolt” szabványszerűsége. Nehéz lenne eldönteni, hogy az ars poeticának itt a költői alkat adja-e meg elsődleges arculatát, vagy azok a hatások, amelyekre a költői én reagál, mert ezek szintén áthatják és motiválják egymást, igazi, jól felismerhető zaláni karaktert adva a szövegegyüttesnek. Érdemes azonban kiemelni azokat a hatáselemeket, amelyek megidézett irodalmár elődökkel rokon szemléletről tanúskodnak. A legszélesebb spektrumú szemléleti párhuzam a Csongor és Tünde Éj-allegóriájának lét-képletéhez kötődik („És hol kezdve volt, ott vége lesz: / sötét és semmi lesznek”), s itt azonosítható a felezők tán legfontosabb, mostanra jelentésében is feldúsult, Zalán akadémiai székfoglalójában is végső kulcsszóként említett kulcsmotívum: a kisbetűs, mégis abszolút szemlélet-meghatározó szerepű semmi. A szintén Vörösmartytól megjelelt, művét elborzadva szemlélő, boldogtalan, a zord világgal szembesülő isten döbbenetét vetíti rá versalanyára (*Találkozás a teraszon*), aki szkeptikusan, mint Madách ébredő Ádámja, számon is kéri és elhagyja a mindenhatót („Gondoltam küzdhetek Gondolom elmész a francba / Az eszmék sem láncszemekként kapcsolódnak össze / Ez csak filozofikus botorság Mert nincsenek [...] Nem hiányzik az hogy legyél / Elengedem a kezéd”- 16. szín [*A széthullott naprendszer*]), de aztán végül mégis eljut annak hitbeli reményéig, hogy a végső pillanat, a végső szólítás a végső elrendeződést is elhozhatja („Ha Isten üzen nem hallgatnak el a kabócák / Csend lesz Tisztaság És halálig áttetsző remény / A világ helyreáll benne” – *Ha isten üzen*).

Nagyon fontosak az Arany János-i áthallások is. Összekapcsolódik itt a *Tragédia* madáchi zárlatának alkotói öntudat-motívuma a „letésem a lantot” (letésem a keresztet...) szkeptikus ars poetikai inspirációjával (vö. „És hiába a költemény Nem kell / senkinek Én se kellek” – „Kit érdekelné már a dal?”) és azzal a jellegzetes, ambivalens megnyugvás-vágyképpel, amely a felezők között is „a tölgyek alatt” egykor megverselt stációjához kötődik (*Tölgyek, költészet*), bár nyersebb stílusban, mint a nagy elődnél. Zalán és versbeszélőjének szkepszise tükrözi a jelenkor általános kiábrándultságát, világszemléleti bizonytalanságát, az emberi

magányt, istentől magára hagyottságát is, a humán kommunikációképtelenséget, értékvesztést és -pusztítást, sorsközönyt, ürességérzetet, ön-elidegenedést, „a lélek éhenhalását”, mindezek egyik szemléleti eredőjét nevesítve is (*Bajlódás Nietzschevel*), illetve a versbeszélő indirekte is hangot ad a szerző egzisztencialista hatást tükröző világképének („Lenni van hideg már valamennyi napon”, „a kiégett ég reménytelensége töltötte el”, „lélek és test kielégületlen A / befejezés nélküli szomorúság gyöttri Az / el nem kezdődött folytatása a lét / A nemlét”, „Bármilyen találkozások sebek a magány / falán [...] Az ég kizárva s a visszfénye is”, „a világ hidegrázása / állandósul Valaki égve hagyta a villanyt / a folyosón”). Érdekes, hogy a versbeszélő e világképi megjelenítésben gyakran említi, hogy a versalany töpreng, tűnődik, ugyanakkor kifejezetten jellemző rá a szentenciózus megfogalmazásmód is. Ez a beszédmód a jelentés szintjén talán ellentmondásban van azokkal az állításokkal, melyek Zalán nyelvszemléletét tükrözik, de az ars poetica nyilván túllép ezen, és a versbeszéd dimenziójában mégis folyamatos, immanens készlettel kísérletezik ennek ellenpróbáival: „A létezése megírhatatlan / Hogy a nyelv játékaiban mi létezik az nem / tudható Az is lehet hogy a nyelv sem létezik / A megnevezések így lesznek fölöslegesek”, „Nem számít hogy valaha tudta-e azt a szót ami / kiválthatná a hallgatásból Most beleszakad / a mellén ücsörgő angyal nehéz énekébe”, „Talán csak / a kifejezhetetlenség miatt söpörte ki / létezéséből a szavakat”, „Rá kellett jönni ismét / ami fontos kifejezhetetlen A veszteség / szó sem jelent többet szűkülésnél”, „Tudni csak / nyelven túl létezik hiteles megfogalmazás”; „Hajnalban G. a költő / lopakodik a partra hogy a foszló látványt le / tépje és a maga művészetébe mentse át”, „azt hitte végre sikerült megfogalmaznia / amihez sem nyelvük sem fantáziájuk nem volt / másoknak ez idáig”, „Ha a / semmi közelít Megírni az utolsó verset / mondja a barát de már a következőt írja”.

Az iménti, a *Tűnékenyebb* létformák című vers tükörtengelyre fókuszált vallomás értékű kitétele persze magára költőnkre is vonatkoztatva lehet/van, s emellett a sorozatzáró *Az utolsó felezőszonett* kulcsmondatai („Mint alkotó pihen Laptokként összecsukódik / utolsó sor után a felezőszonett Vége”) is tárgyyszerűen csak a ciklusnak – a könyv első felének – a befejezésére utalnak, így aztán érdemes eljátszani a gondolattal, hogy „az alkotó pihen” kitétel mennyiben pihenteti vagy épp projektálja azt az újrakezdési lehetőséget, melynek latolgatását, elvi felvetését Zalán olyannyira fontosnak tartotta, hogy gondolatait akadémiai székfoglaló beszédének végén is – mintegy csattanóként – megfogalmazta.¹⁶ Volt már válság-

▼
¹⁶ Mi lesz, ha mégsem tudod elviselni írás nélkül az életedet, és újra fogod kezdeni – kérdezik. Nos, nekik is elmondom, amit Önöknek is kötelességem elmondani. Ahogy az én döntésem most az, hogy abbahagyom, az is az én döntésem lesz, ha újrakezdem az írást mint létformát. Nem fogom túlságosan szégyellni magamat miatta. Életünkben gyakran hozunk rossz döntéseket, olyanokat, amelyeket később megbánunk, és korrigálni vagyunk kénytelenek. Egyelőre maradjunk ennyiben, és bízzuk a végső megoldást a bizonytalan jövőre. Talán még sincs igaza Byronnak, még sincs minden leszdedve a tudás – vagy irodalom – fájáról, és még sincs minden tudva! Ld.: Z. T.: *A sokműfajúság mint antinómia, avagy a csak befelé tartó labirintus* – Bárka, 2024/4., 67.

korszaka költőként, volt már lélekőrlő fáradtsága, leképezte emberi krízishelyze-
teit is például a *Papírváros* főhősének történetéhez kölcsönadva (e regény folyta-
tását, teljessé formálását egyébként – szintén deklaráltan – eltökélte), és mindig
képes volt, alkatilag minden bizonnyal készített is, hogy csak a versnek, az
aktuális alkotófolyamatnak legyen vége, de ne magának az alkotótevékenységnek.

Nos, a vizsgált kötet második részének verskínálata a már említett eredetük-
ből következően ugyan nem ennek megvalósulását demonstrálja, de akár a pub-
licisztikában, akár a versek terén lézetnek olyan jelek,¹⁷ amelyek azt tanúsítják,
hogy igaza volt a jeles elődnek: hallgatni arany, alkotni pedig még „Aranyabb”, más
szóval – s éppen Aranyt (és tőle Horatiust) is idézve: „Naturam furca expellas [...] tamen usque recurret”.¹⁸

¹⁷ Csak a legutóbbi közlések közül ld. pl.: *A telefonkönyv* (ÉS Tárcatár, 2025/32.), *Bogár lép – A Versek a hagyatékból ciklus hiányai – avagy régi motívumok felébresztése* (ÉS, 2025/25.)

¹⁸ Am.: „A természet, ámbár időre, órára, / Elkergettetetik, megtér nemsokára...” (Horatius: *Epistolae* I., X. 24., Kis János fordítása 1833-ból)

Fenyő Dániel

Sereghajtó főszereg

Kemény István: *Lovag Dulcinea*

„hogy otromba és rosszul vágott strucctollával az én bátor lovagom hőstetteiről írjon; ez nem az ilyen firkász vállára való teher, s nem az ő náthás fejéhez illő feladat.”

Bár Kemény István költészete az elmúlt harminc évben alig változott valamit, időről időre megjelenő kötetei mégis mindig az aktuális irodalmi közbeszéd újragondolására tett ajánlatként tűnnek fel. Ennek a költészetnek a megújulásra való képessége tehát nem önmagában keresendő elsődlegesen, hanem annak a világnak a változékonyságában, amely azt körülveszi. A Kemény-líra a hétköznapi életet nyelvjáratkos-ironikus módon színre vivő posztmodern költészet alternatívájaként, a romantika költői szerepeinek és eszköztárának, a szimbólumnak, a homályosnak és a távolba vesző múlt allegorikus impulzussal rendelkező díszleteinek az újrahazszoosításával jelentkezett. Formai tudatosság és virtuozitás helyett valamiféle suta, ügyetlenkedő, mindig pontatlan, de éppen ettől még a maga rejtelmességével is mindig közvetlennek ható költészet ez, amely költőgenerációkon átívelve vált mintává és elrugaszkodási ponttá sokaknak. A *Lovag Dulcinea* című kötet kapcsán azért is fontos a hatástörténet kérdése, mert ahogy az élen járó főszereggel nem ritkán megesik, a Kemény-költészet maga is sereghajtó lett. Hiába a morális és történeti kérdések iránti vonzalom, a közéleti kérdések témává emelése, Kemény lírája a nézőpontok sokszorosításával, valamint egyrészt-másrészt retorikájával a mai fiatal líra domináns, kultúrkritikai hangsúlyokkal rendelkező nyelve felől már-már irritálóan békülékenynek hathat. A mai fiatal líra recepciójában az alapvető vezérfogalmak között találjuk meg az ironia kritikáját, a közlés transzparenciáját, az egyéni traumatikus élmények közösségi problémákká tágítását, az identitáspolitikai kérdések előtérbe kerülését és a művészeti intézményrendszerrel való számvetést. A *Lovag Dulcinea* különös tükre ennek a kétezer-tíz évektől formálódó költészeti szerep- és nyelvrepertoárnak. Bizonyosan vannak, akik paródiaként, esetleg cinikus élcelődésként olvashatják Kemény új kötetének olyan elemeit, mint a jó ügyek mellett kiálló, szociálisan érzékeny „farkasok” figuráit, a traumapónikon lovagolni tanuló ellenfeleket és a traumákat pénzürmékre beváltó lókupec alakját, vagy éppen magát Dulcineát, a – kezdetben – megejtően naivnak ható Don Quijote-alakmást. Ennél azonban rétegzettebb kötetről van szó. A *Lovag Dulcinea* a játékos komolysággal kérdez rá a mai nyilvánosságban for-

galomban lévő, gyakran egymást kölcsönösen kizáró megszólalásmódok kereteire és e keretek között az irodalom lehetőségterére.

Az *Állástalan táncos* (2021) című Kemény-beszélgetőkönyvben Hegyi Katalin *A koboldkórus* (1993) *Bokros, kérvényes út* című ciklusának néhány darabjára mutattva jelzi a *Lovag Dulcinea* forrásvidékét, és bár valóban megjelennek benne az új kötet főbb motívumai, mint az utazás, a metafizikai, a tértől és időtől függetlenül jelenlévő lovagvilág, ezek a jellegzetességek valójában Kemény egész költészetére vonatkoztathatók. Dulcinea alakjának prototípusát inkább a 2018-ban megjelent *Nilus* című kötet egyik nagyversének, a *Hipnoterápia* beszélőjének gyermekeiben, az ifjú marxistákban találjuk meg. Kétségtelen, hogy Dulcinea alakjába belelátni néhány referenciális párhuzamot, a bulvárjellegű fejtegetéseknél azonban sokkal fontosabb, hogy a *Hipnoterápia* szülő–gyerek kapcsolatában megtaláljuk az új kötet Dulcinea és Don Quijote közötti kapcsolat dinamikáját is. A *Hipnoterápia* allegorizált beszélője egy letűnt kor felesleges képviselője, „tizennyolcadik századi úr”, aki passzivitásba vonulva kíséri figyelemmel cselekvésre kész gyermekeit, akiknek célja „a valóságot – / az igazságról fellebbenteni”. Az új verseskötetben megjelenő Don Quijote Carl Spitzweg biedermeier *Szegény költőjéhez* és az előbb említett vers beszélőjéhez hasonlóan „az ágyban otthon / Teácskát szürcsöl / Olvasgat gyáván / Hipochonderen” (*Kóborság*), miközben az ifjú és eltökélt Dulcinea, átvállalva a megfáradt kóbor lovag szerepét, az igazság keresésére indul. A *Hipnoterápia* és úgy egyáltalán a *Nilus* kötet meghatározó versbeszélője öregedő alakként körvonalazódik, a *Lovag Dulcinea* verseinek többsége azonban már egy hangsúlyosan 21. századi alak perspektívájából tekint a világra. Ez a szemlélet egészül ki a Krónikás szolámával, aki költői-szerzői alteregóként Dulcinea tevékenységének közvetítése mellett számos önreflexív megjegyzéssel él. Hogy a kötet milyen közel is engedi egymáshoz a Krónikás és a szerző alakját, az jelzi például, hogy ami az *Utcai jelenet, Budapest, 1944. december* című versben a Dulcineát a vészkorszak történései közé követni nem képes Krónikás szolamaként tűnik fel („Magamat vittem csapdába / A költészet peremére”), az később az *István Kemény* című kétsorosként köszön vissza. A kötet szereplői azonban nem különülnek el tisztán, Dulcinea és a Krónikás és más beszélők átjárják egymás szolámát, így bizonytalanítva el a gyakran dialogikusan szerveződő versek szereplőinek körvonalait.

Koncept-kötettel van dolgunk. Mindez azt is jelenti, hogy az egyes versek önmagukban nem igazán tarthatnak igényt a korábbi Kemény-kötetek számos darabjának ikonikus nagyvers-státuszára, még ha *A demencia társadalma* a kötet fő tematikus és motivikus hálóját összegyűjti is. A magam részéről e hangsúlyosabb helyre pozicionált nagyobb lélegzetvételi szövegnél inkább a kötetegész működését tartom a *Lovag Dulcinea* legnagyobb erényének. A kötet egyik értelmezői kulcsfogalma a kóborlás, amely illik a könyv olvasási módjára is. Bárhol

felüthető tetszőlegesen, az egyes versek kiegészítik, pontosítják vagy éppen cáfolják egymást, így hozva létre az olvasó számára is kalandokkal járó szövegteret. Ugyanakkor a kötet követhető szerkezettel bír. Három nagyobb egységből áll, a Cervantes kétkötetes művét megidéző Első és Második Könyvet úgynevezett Pihenőhelyek, szentenciaszerű pár soros, igen elmés versek bontják további egységekre, a két könyv közé pedig a Rév fejezet került, amely teaser trailer gyűjteményként a kötet verseiből néhány sort kiragadva formáz önálló darabokat. A szerkezet igen rétegzett, bizonyos motívumok átszelik a kötet egészét, az egyes Pihenőhelyek által közrefogott szakaszok versei többnyire egy-egy téma köré csoportosulnak, emellett érzékelhető valamiféle cselekményszerűség is. Az Első Könyvben Dulcinea megszületésének és fiatalkorának történetét, neveltetését és az igazságkereséssel kapcsolatos eltökéltségét ismerjük meg, valamint szerelembe eséséről szóló történetváltozatokat találunk – utóbbiak közhelyszerűségük és érdektelenségük okán talán a kötet leggyengébb pillanatai között tarthatók számon. Dulcinea igazságkereső hadjárata aztán a második könyvre gellert kap. Őt magát celebbé avatják, e látszólagos elismerés nyomán pedig „megalkuvásmentes életfilozófiájá” kiüresített médiaszereppé válik (*Smalltalk a mainstreammel*). Az Első Könyvben sikeresen felszabadítottak bosszúból végül rablóbandába tömörülnek, a kötet vége felé haladva pedig megszorodnak a búcsúzást, elmúlást vagy disztópikus szcenikát színre vivő darabok, végül Dulcinea gyerekei a hős jeltelen sírját keresve Isten íróasztalához térnek meg.

Ebből a pontatlan tartalomismertetésből talán látszik, hogy a *Lovag Dulcinea* kifejezetten játékos és könnyed darabokkal teli kötet, magas szabadságfokkal rendelkezik – alapvető modalitása mégis inkább pesszimizmust sejtet. Minden szubverzivitása, karnevalizációra való hajlama ellenére ugyanis végső soron Dulcinea a tragikus hősökhöz illő módon elbukik, noha ezt a tragikus-melankolikus hangoltságot rendkívül jó érzékkel ellenpontozza a kötet elesettségre alapozó megértő-önmegértő humora. Persze, először érdemes feltenni azt a kérdést, hogy mi is egyáltalán az a feladat, amelyet a kötetbeli Dulcinea magára vállal. Don Quijotéhez hasonlóan anakronisztikus figura, aki a *Dulcinea Aldonza Lorenzo feltett szándéka* című vers alapján radikális feministákkal, nemes antirasszistákkal és más lovagokkal sorra megküzdve kényszeríti behódolásra ellenségeit az ágyban fekvő Don Quijote előtt. Mindezt olyan világban teszi, amelyet a felvilágosodás fejlődésével szembeni regresszív állapot jellemez: a szökött jobbágyok és rabszolgák saját gazdáikhoz menekülnek vissza, a felvilágosultak pedig az éjfélete éjszakába (*Halloween*). Lovag Dulcinea bukásának oka mégsem alapvetően e végtelenül elkeserítő látleletből fakad. Dulcinea tevékenységét ugyanis eleinte siker övezi: „az összes fogadó / Magyar takarítója lengyel / szakácsa indiai igazgatója / Másnapi fotózásra vagy öngyilkosságra / Készülő topmodell vendége mind / Ugyanazzal a megkönnyebült / Sóhajjal fogad” (*Megkönnyebült sóhaj*) – a legyőzöttek mind bol-

dogan vonulnak Don Quijote színe elé, kiszabadulva a mindennapi monotónia, a tömegmédiá és a tömeghisztéria által okozott paralízisből. Mindez jelzi, hogy itt nem Don Quijote sorsának ismétléséről van szó. Amíg Cervantes ábrándos figurája egy éppen varázstalanodó világban a lovagi értékek hordozójaként nevetőség tárgyává válik, addig a Kemény által felrajzolt túlracionalizált korban igény mutatkozik a múlt értékeiben gyökerező alternatív, autentikusabbnak tűnő életet képviselő Dulcinea iránt. Az új hős bukásának oka, hogy – mint minden jóra való civilizátor – nem vet számot az emberi természetként megmutatkozó kulturális berögződésekkel, jelen esetben azzal, hogy a felszabadítottak képesek és hajlandók-e a szabadsággal és önállósággal járó felelősség elviselésére.

Ez a probléma összefüggésben áll Dulcinea igazsághoz való viszonyával. Az igazság mibenléte Kemény költészetének egyik alaptémája. Az *Élőbeszéd* (2006) kötet sokat idézett darabja („Kétszer kettő, az négy. / Ha sosem mondd el – elfelejtik. / Ha túl sokszor mondd: nem hiszik el.”) a próféták örök problémájára utalva még feltételezi az igazság létezését, ám annak közvetíthetőségét már kétségbe vonja. A *Nilus* kötet *Egy emlék* című darabjában ez a problémakör még radikálisabban jelentkezik: „Kétszer kettő az négy, mondtam, de kiröhögtek. / AZ ÚJKOR VÉGE táblát ásták be a földbe”. A vers érzékelhetővé teszi az epistemológiai váltást, amelyben immár nemcsak az igazság közvetítésének lehetősége kétséges, hanem magának az igazságnak a megléte is. A *Lovag Dulcineá*ban is megtaláljuk ezt a mintát. A *Lehet* című vers ennek a helyzetnek tankölteményszerű leírása: „Lehet kutyával is / Harcolni az igazságért – / [...] / A nagyobbik fiú / Rángatja a kutyát / A kutya rángatja / A nagyobbik fiút – / És mindez igaz” – az igazságért való küzdelemben tehát egyedül a küzdelem lehet igaz. A kötetben újdonságként hathat, hogy azt sugallja, az igazságra való igény nem csupán a Kemény-líra egyes versbeszélőinek keserű nosztalgiával átitatott hiábavaló vágyaként jelentkezik, mint ahogy az például a *Patai Második Éneke* című, *Nilus*ban megjelent versében történik. Az igazság az új kötetben tömegigényként mutatkozik meg. Dulcinea felszabadító projektje azonban nem egy karizmatikus vezető általi új igazság létrehozásában áll, hanem az igazság egyéni keresésére való felhívásban. A hős visszautasítja a képviseleti szerepet: a tömeg az aranykor újabb eljövételét várja a pokol bekapcsolásától (*Másodszor a pokolban; Spontán összeverődött tömeg a pokol kapujánál*), ám Dulcinea nem hajlandó rá, számára a gonoszság emberen és társadalom kívül helyezése csak a hamisság újabb változata lenne az újraalapított igazság álcájában.

Az igazságalapítás visszautasításának azonban ára van. Az igazság hatalom és tömeg általi hajlíthatóságát jeleníti meg a kötet talán legkegyetlenebb verse, a Minótaurosztól építő *Labirintus*. A szövegben a labirintus a gondoskodó állam önvédelmi mechanizmusaként jelenik meg („A népe lelkében otthonos / Király / Labirintust épít / A népe lelkében otthonos / Szörnyetegnek”), amelynek

elenyészésével a korábban a közösség védelmére szolgáló építmény a morál és az igazság útvesztőjévé válik. A szöveg egyfajta gondolat kíséret Lovag Dulcineának címezve, amelyben egy csapat poroszló e labirintusba behurcolja és megerőszkolja az általuk szörnynek nevezett Dulcineát. A verszárlatban megfogalmazott kérdés („Az igazságért halsz-e meg / Lovag Dulcinea / Ha egyszer ez lesz az igazság?”) csak nyomatékosítja, hogy az igazság olyan amorális pillanatnyiság, amelyben az áldozat és elkövető szerepei felcserélődhetnek. Lovag Dulcinea tehát az igazságot keresi, nem pedig meghatározza, s minthogy az igazság a szerencséhez hasonlóan forgandó, e keresés a rögzített pontoktól való állandó távolodást jelenti. A hitek és vélekedések lebontása űrt hagy maga után, s a betöltetlenségből fakadó feszültség kitermeli az igazságkeresés újabb ellenfeleit.

A civilizátori projekt – és annak bukása – mellett azonban kirajzolódik a kötet egy másik, talán inherensebb vállalása. A *Lovag Dulcinea* alapvető kérdése, hogyha minden jószándékot és cselekvést inkorporál és kiüresít a meglévő, kényelmesnek ható, ám mégis embertelen rend, akkor milyen alternatív szokésvonalak nyílnak belőle. A kötet válasza a – magyar irodalomban már sokszor, sokféleképpen – megidézett Wittgenstein-mondat parafrázisa, amely a Második könyvet nyitó *A Káröröm Világnapja* című versben jelenik meg, a „Spektákulumnak nevezett hálóból” való szabadulás varázsigéjeként: „Amiből nincs menekvés. / Abban vergődni kell / Nincs az a háló ami / A sok vergődéstől / Ne kopna el!” A vergődés fogalmával pedig oda érkezünk vissza, ahonnan Kemény költészete soha el nem mozdult: az ontológiai és szemantikai bizonytalanságban lebegő, poliszémikus és polifonikus megoldások által létrehozott jelentésmezőbe. Mintha az igazság nietzscheiánus elgondolásáról lenne szó – csak hogy egy másik sokat idézett mondat se maradjon el: „Mi is tehát az igazság? Metaforák, metonímiák, antropomorfizmusok át- meg átrendeződő serege, azaz röviden: emberi viszonylatok összessége, [...] az igazságok illúziók, amelyekről elfelejtettük, hogy illúziók, metaforák, amelyek megkopván elvesztették érzéki erejüket”. A *Lovag Dulcinea* verseiben a különféle igazságok (beleértve egyébként Dulcinea alakjához tartozó élettények változékonyságát is) a poétikus nyelv bizonytalanságai által visszavezetődnek az állandó átrendeződések terébe, s e különös forgatagban Dulcinea sem tehet mást, mint elnéző mosollyal a hálóban vergődve kívánni, hátha egyszer igaza lesz.

(Magvető, 2024)

Fried István

„A nyughatatlan lelkek alkonyati topográfiaja”

Papp Attila Zsolt: *Villa Deodati*

Fél évtizednél több telt el, hogy a költő *Atlantisi villamos* kötetét kézbe vehettem. Gyér folyóiratközlések és a versektől távolabbi publikációkban (publicisztika és egyebek) alatt/fölött olvastam nevét. De ami a talán túlságosan megfontolt megjelenéseken túlmutat: egy jól ki- és megdolgozott költői világ rendszeres, szívós, céltudatos építésének lehetünk tanúi. Az angol romantika második nemzedékének irodalom- és társadalomtörténetté lett személyiségei, az ő vonzódásaik és választársaik vázolódnak föl olyan, erősen újraértett és radikálisan szubjektivizált poétikai megfontolásokkal és olykor rémálmokkal, áthallásokkal, az azonosulás ambivalenciáival telített, versbefoglalást követelő szándékkal erősítve, melyben a szinkronitás és a diakronitás nem osztja meg a tér- és időbeli történéseket. Más szóval: költői jelenné gondolt és Kolozsvárra lokalizálódó angol történet kínálja a kötet téridős szerkezetét. A költői múlt a jelenben is munkál, a jelen meg akkor kaphat adekvát alakot, ha tudatosítja a Villa Deodatihoz (mint „örök” romantikus színtérhez) fűződő képzeteket. Azaz: a 19. század tízes végének végén, 20-as éveinek első felében a maguk létszervezésének apóriáival küszködő, mára elsősorban az anglisták kutatásaiban (fő)szerephez jutó angol romantikus személyek közötti viszonyok irodalomba fordítása, hatástörténetük, metamorfózisaik jelenbe fogadható – költői – cselekvéseik munkálkodnak, hogy verses kötetté álljanak össze.

A háttérben (vagy az előtérben) a verstárgy ott készülődik, hogy a nyilvánosság elé lépjen, a valójában csak 20-21. században alaposabban értékelt „megalkotott ember”, Frankenstein (Mary Shelley alkotása), elhagyván merő utópisztikus-humorisztikus vonásait, inkább utalván arra, ami a kötet külső borítóján tanúskodik a rémálmok „romantikájá”-ról: Füsseli svájci festő képének *A rémálmom* sugalmazása a kötet – egyik – fontos motívuma. A címadó versből idézek: „a szorgos/gép pihen a boncasztalon és az/agyban.” A szabadversbe rejtett jambusok és trochausok a poeticitás erejét növelnék, de az áthajlásokkal a monológként funkcionáló közbeszéd visszafogja: a gondolat nem pihenhet meg a sor végén. Némely versben a többféleképpen érthető „kísérteties” üli meg a tájat: „Vértónak látszik most a Léman, / fölötte hollók keringenek. / Éjszaka, micsoda éjszaka / ez, bölcsőjében fölsír Mary / szörnyszülöttje, őt látogatja / titkon Polidori vagy Byron, / irigyelni a mesterművet.” Nem a szellemek járta gótikus regények modalitása ez a „titokkal teljes út” (Novalis), mely itt is befelé vezet, a tudat mélyére. A megidézett (jel)képek olyképpen tematizáltak, hogy

ismerősen ismeretlen részjelenségekre utalnak: külön választva talán ismerősek, egymás mellé tördelve/rendelve, egymásra vonatkoztatva ismeretlenek: „legyen a kép címe *A halál és a lányka*”, „*síron túli szerelem*”, „*a hold sápadt fénye*” és *egyebek romantikája*”). A mondat zárlatából már kibeszél a versmondó, a versszövegek egyik megkülönböztető jegye: az angol romantika részévé válik európai irodalmak, így a magyar irodalom újraértett alakulásában tetten ért beszéde. Többször a fenséges vagy ahhoz közelített szó, mely kénytelen megosztani a számára csak látszólag fenntartott helyet a más modalitással hangzó közbevetésekkel. A kronológiát visszaszorítja a megannyi váratlan, más idősíkban eseményé lett versjelenség, a tér és az idő irodalomtörténeti rendjét kétségbe vonja a szabálytalanná formált irodalmi folyamat. Ezt a látszólagos zűrzavart növeli a stíluselemek keverése, a köznyelv, a publicisztikus fordulat megfér a „diszciplína” szókinccsel, romantizáló és jelenkori, emelkedett és szokványos, fenséges és közhelyesnek tűnő egymásra utaltan, egymással párbeszédben lévő emeli és rontja le a kínáló „pátoszt”. A romantikus helyet kényszerül adni a jelen „prózaiság”-ának: a megfelelések, az egymáshoz viszonyulások sokrétűsége hangsúlyozódnak. Ekként az Allan Edgar Poe sírjánál törtétek eszerint: „A kísértetek / rosszul viselik, ha le akarják / leplezni őket.” Az ironikus megjegyzés nem önmagáért tolakodik a versbe, előlegezi a következőket, ti. egyszavas indoklással tér át a versmondó Poe leghíresebb versére, utalással a romantikus jelenetezés Petőfitől ismert (vitatott) változatára:

„Fontos: a művelet
tökéletes csendben történt, holló
szárnya sem rezzent a temető felett,
csak a hideg kéz érintése a síron –
mint aki feljő a *síri világból*.”

Másutt a formális logika paródiájába ütközünk, a tézis-antitézis-szintézis a költői emlékezet egy magyar helyét választja beszéde helyszínéül, ti. *A walesi bárdokból* ránk köszönő Montgomeryt:

„A várban nem történik semmi,
A várban különös dolgok történnek.
A várban történik a különös semmi.”

Bensőségesen ismert motívumok kontaminálódnak széles körben elterjedt szólásmondásokkal, így kiegyenlítődik a távolság különféle jelentéstartományok között: „nem tudni, hogy / a pokolba vezető damaszkuszi / utak mivel vannak kikövezve.”

A romantika sem maradhat elidegenítő, éjszakai mélyből felfakadó meszsiségében. A ma költője párosítja létidejének gyakorlatias beszédével: „amikor rémálmokban ébredni bizsergető/érzés lesz a szokásos üzemmód.” A *Percy Shelley a férfikorra gondol* mottója egy Cseh-Bereményi sor, Byron episztolában fordul KAF-hoz, az árkosi kastély udvarán pedig az idősebb pályatárs Bogdán Lászlóval közös „mánia”-jukról töprengenek: „szívünknek kedves / limlomot, babonás hiedelmeket, / útvesztőket a féregjáratokban, / farkasordítást a hegyeken túlról, gótikus homályt és velencei/vének misztériumát” idézik meg.

Az angol romantika Papp Attila Zsolt lírájában nem muzeális relikvia, nem archiváriusi történelemlátás mai nyelvre fordított változata, hanem egy olyan, történeti vonásokkal (is) rendelkező, életre ébreszthető jelenség, melynek költői körüljárása egy lírai én világlátását, önszemléletét, nyelvi reagálási gesztusait szervezi a maga költői beszédének jelenévé. Ebből fakad, e kettősségből eredeztethető ambivalenciája, az azonosulás és az afölött érzett erős kétely tematizálása. Egy markáns versbeszélő múlt-jelen vízióit, az ellentéteket nem kiegyenlíteni, hanem a lehetőségesséig közvetíteni, megformálni, előadni törekvő akarat küzd a kérdéseivel. A költői, a műveltségi anyag feltárulásával, folyamatos be- és kitérőkkel gazdagított történet bontakozik ki, mely nem mond le a formaművész közreműködéséről sem (a szonett bravúrajairól), de ezúttal jóval több teret enged a drámai monológnak, céltudatosan élve a szabadvers által vállalt kötöttségekkel. Áhítatos vallomássóssággal, ha személyes ügyéről van szó, elidegenítően, ha közvetve (de nem távolról) érintett.

A *Chester square 24* távolról és közelről indít: az angol cím messzire utal, a magyar mottó Erdély-közelbe hoz. Wesselényi Polixéna (1801–1878) 1842-ben kiadott itáliai és svájci útleírásából olvashatunk egy passzust, melyből egy rekonstruált beszélgetés kerül ide, francia helyesírással közölve Kolozsvárt, olyan versbe applikálva, mely a saját idegenségére emlékeztethet, egyben a múlt jelenkori szavai közé iktathatja, honosíthatja azt a beszédet, amelynek már csak írássá tömörített változatát vehetjük birtokba. A jelenkor „zarándoka” az emlékezet helyét keresi föl, be- és elszámol ama házról, amely Mary Shelley-t idézi meg számára. A kötetben végigkísért tévelygések, útkeresések/lelések mintha arra a kiindulópontra jutnának el, ahonnan a „történet” valaha kiindult, és ahová a közben többszörösen módosult, kiegészült, töredékesé vált, szeszélyesen kanyargó, az én és a te vonzáskörében bolyongó eseménysorozat, megannyi gondolat, számadás és önmagába tekintés, elbeszélés és versekre, verssorokra, költőkre ráismer(tet) és lírai kalandozás elvezetett. És ahonnan meg kellett térni, a vonzó-taszító romantikus emlékezetből és az európai irodalmak válaszkísérleteiből, miközben sosem felejtődött, hogy a vers- és gondolathagyomány kizárólag a lírai én kérdéseit hívja elő, a lírai énnak tartozik hitelesítő felelettel. Rendkívül összetett, sokrétű Papp Attila Zsolt versnyelve, nemcsak a szociolektusok egymásra építésével, hanem a

versépítésben érvényesülő dialógus „techniká”-val is. Színét és visszáját kapjuk annak, amiről szó van, nem egyszer megcsillan: amiről szó lehetne. Nem „irodalmi író” költőnk, noha hosszú névsor tanúskodik a megidézettekről. A megtett – rop-pant – költői táv során tekinti meg/át mindazt, ami gondolataiban, versszerzés közben fölmerülhet. Megrendítő a megjárt gondolati és költői út: az éntől a világig és visszafelé, tanúságot tévő, hogy költőnk teljesítményével a mellőzhetetlenek, az igazán jelentősek között tartassék számon. A vándor a kötet végére tériesítve, időzítve a befejezhetetlenben érzi magát otthonosnak, az irodalomban, az irodalmi emlékezetben:

„A borongós rémtörténeteknek
híre-hamva sincs, a múlt ködébe
vesztek, és olyan hangulata volt
a pillanatnak, mint mikor egy
temetésen felragyog a napfény.
És azon a *napsütötte sávon*
hirtelen otthonérzésem támadt.”

(Erdélyi Híradó Kiadó – Szépirodalmi Figyelő, 2025)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu